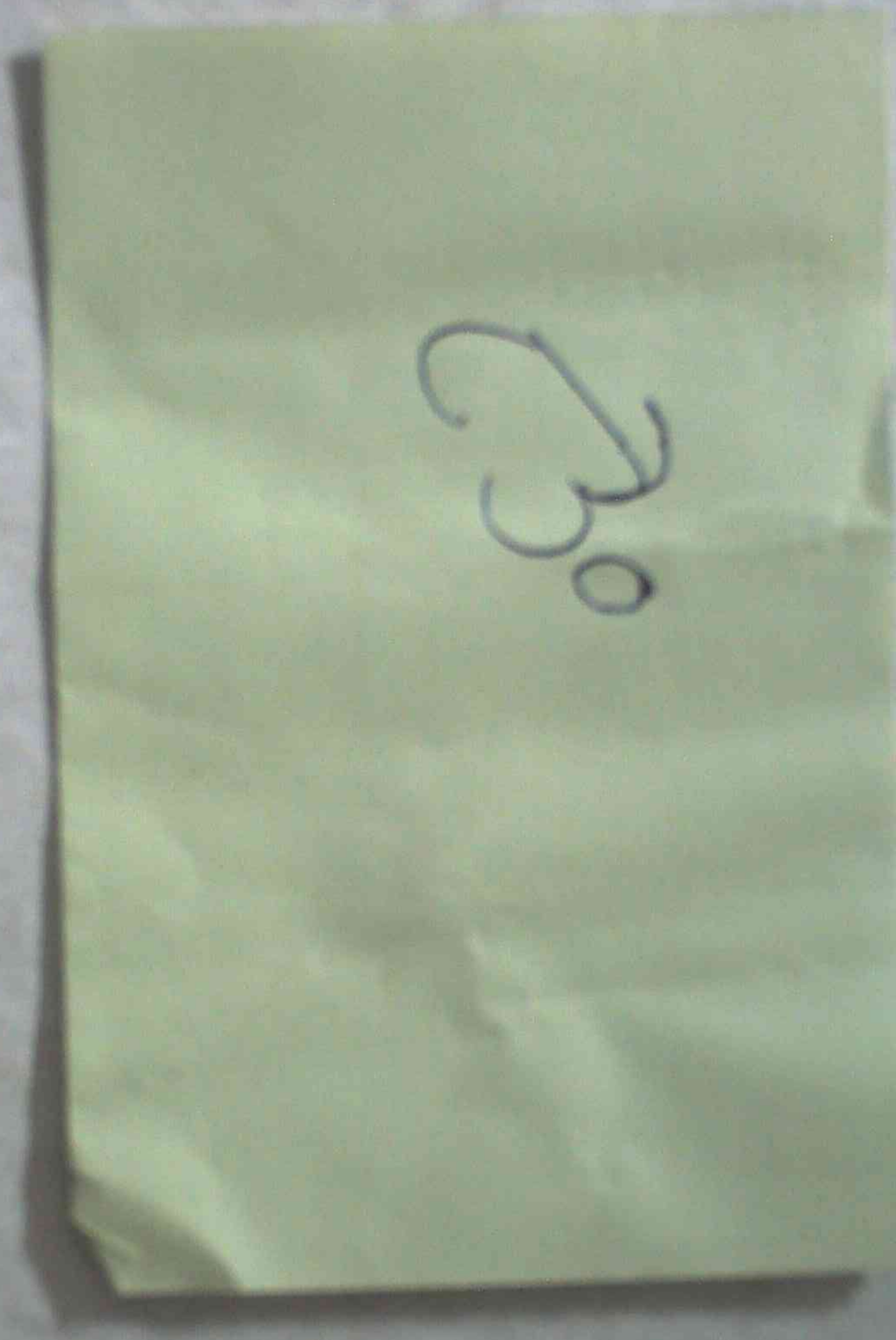
30

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 830 Subject: Puranic Lit.

Title: Bhāgavata. 11th Sk.

Author: - Scribe: -

Date of the work: - Date of the Ms.: -

Place of the work: - Place of the Ms.: -

Size: 11.6" by 5.3" Extent: 101 Foll.

Language: Sanskrit Script: Devanagari

Remarks: Ends abruptly

एवं स्कंधार्थं मनुवदति श्लोकद्वयेन ॥ ऋत्वेति ॥ ७ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ऋत्वा दैत्यवधं कृष्णः सरामो यदुभिः वृतः ॥ भुवोवतारयद्भा
रं जविष्ठं जनयन्कलिं ॥ १ ॥ अवतारयत् अवातारयदित्यडागमो द्रष्टव्यः ॥ जविष्ठं वेगवत्तरं ॥ हिंसापर्यवसायिनमित्यर्थः ॥ क
लिं कलहं ॥ एतद्विवृणोति ॥ ये कोपिता इति ॥ ७ ॥ ये कोपिताः सुबहुपांडुसुताः सपत्नैर्दुर्द्यूतहलनकचग्रहणादिभि
स्तान् ऋत्वा निमित्तमितरेतरतः समेतान् हत्वा नृपान्निरहरक्षितिभारमीशः ॥ २ ॥ सपत्नैः दुर्योधनादिभिः कोपिताः कोपं
कारिताः सुबहु यथा भवति तथा बहुवारा नित्यर्थः ॥ तदेवाह ॥ दुर्द्यूतहलनकचग्रहणादिभिरिति ॥ दुर्द्यूतं कपटद्यूतं
हलनमवज्ञा कचग्रहणं दुःशासनेन द्रौपद्याः केशाकर्षणं ॥ एतानि आदिर्येषां गरदानजतुगृहदाहादीनां तैः ऋत्वा ये
कोपितास्तान् पांडुसुतान् निमित्तं ऋत्वा इतरेतरतः परस्परं निमित्तं ऋत्वेत्यर्थः ॥ ये तावत्कपटदैत्याः पूतनादयस्तान् स्वय
मेव हतवान् ॥ ये तु दैत्या बांधवाछद्मना स्थिताः तान् परस्परं निमित्तं विधाय हत्वा भूभारमपाकृतवानित्यर्थः ॥ अपि च ॥

एटी. २

भूभारेत्यादि ॥ ७ ॥ भूभारराजपृतना यदुभिर्निरस्य गुप्तैः स्वबाहुभिरचिंतयदप्रमेयैः ॥ मन्येऽवनेर्ननु गतोप्यगतं हि भारं
यद्यादवं कुलमहो अविषह्यमास्ते ॥ ३ ॥ अन्याश्च भुवो भारभूता राजपृतनाः राज्ञां पृतनाः सेनाः ॥ राज्ञस्तेषां पृतनाश्चेति वा
स्वबाहुभिर्गुप्तैः परिरक्षितैर्यदुभिः विवाहादिछलेन निरस्य हत्वा ॥ बाहुभिरिति बहुवचनं वस्तुतश्चतुर्भुजाभिप्रायेण ॥ न
त्वेवं कृष्णश्चिकीर्षतीति ज्ञात्वा कथं तस्मै यादवा न दुह्यंतीति तत्राह ॥ अप्रमेयः प्रमातुमशक्यः ॥ चिंतामाह ॥ नन्विति वितर्के
अवनेर्भूमेर्भारो यद्यपि लोकप्रतीत्या गतः तथाप्यहमगतमेव मन्ये ॥ यद्यस्मात् अविषह्यं सोढुमशक्यं यद्यादवं
कुलमित्यनेनैवस्ववंशत्वात् स्वयं हननमनुचितमिति सूचितं ॥ तर्हीदमप्यन्यैर्घात्यतामिति चेत्तत्राह ॥ नैवेति ॥ ७ ॥ नैवा
न्यतः परिभवोस्य भवेत्कथंचिन्मत्संश्रयस्य विभवोन्नहनस्य नित्यं ॥ अंतःकलिं यदुकुलस्य विधाय वेणुस्तंबस्य वह्निमिव
शांतिमुपैमि धामाध अन्यतः देवादिभ्योपि यादवकुलस्य परिभवस्तिरस्कारो न भवति ॥ कुतः ॥ मत्संश्रयस्य मां संश्रयत

न्यै ३

इतिमत्संश्रयं कुलं तस्य। किंवा नित्यं विभवोन्नदनस्य विभवैर्गजतुरगादिभिरुच्छृंखलस्य। यद्वा तर्हीदं किमिति संदर्त्तव्यं तत्रा
ह। विभवोन्नदनस्येति। तस्मादेवं करिष्यामीत्याह। अंतःकलिमिति। शांतिं उपशमं उपैति। वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमान
वद्वा। उपैष्यामि। तदनंतरं च धाम वैकुंठाख्यं उपैष्यामीत्यर्थः॥ ७॥ एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्यसंकल्प ईश्वरः। शापव्या
जेन विप्राणां संजह्रे स्वकुलं विभुः॥ ८॥ व्यवसितः कृतनिश्चयः। संजह्रे उपसंहृतवान्। तदेवमुतारप्रयोजनं सर्वं संपा
द्य स्वलोकं जगामेत्याह। स्वपूर्त्येति श्लोकद्वयेन॥ ९॥ स्वपूर्त्या लोकलावण्यनिर्मुक्त्या लोचनं नृणां। गीर्भिस्ताः स्म
रतां चित्तं पदैस्तानीक्षतां क्रियाः॥ १०॥ आच्छिद्य कीर्त्तिं सुश्लोकां वितत्य ह्यंजसा बुधः। तमोनयातरिष्यंतीत्यगात्स्वं पदमी
श्वरः॥ ११॥ लोकानां लावण्यस्य निर्मुक्तिस्त्यागो यया। यामपेक्ष्य लोकेषु लावण्यं नास्तीत्यर्थः। यद्वा। लोकेभ्यो लावण्य
स्य निर्मुक्तिर्दानं यतः। यत्संपर्केण लोका लावण्यवंतो भवंतीत्यर्थः। तया स्वपूर्त्या नृणां लोचनमाच्छिद्य आकृष्य। ततो

एटी॰ ३

न्यस्यावलोकनार्थं लोचनस्याप्रवृत्तेः। तथा स्वगीर्भिः तानि गिरः स्मरतां चित्तं चाच्छिद्य। तथा पदैस्तत्र तत्रांकितैः तानि पद
निरीक्षतां ईक्षमाणानां अन्यतागमनादिकाः क्रियाश्चाच्छिद्य। तदानीं तनानां सर्वेषां चक्षुरादिप्रवृत्तीः स्वैकनिष्ठाः कृत्वेत्य
र्थः। किंच। इत उपरि जनिष्यमाणानां संसारतरणाय कौशिथिव्यां शोभनाः श्लोकाः कवीनां यस्यां तां सुश्लोक्यां कां स्वकीर्ति
वितत्य विस्तार्य अनया कीर्त्यांजसा सुखेनैव तु निश्चितं तमस्तरिष्यंतीत्यभिप्रेत्य ईश्वरः स्वपदं स्वस्थानमगादिति। बुधब्र
ह्मण्येभ्यः अदातृभ्यो वा असेवकेभ्यो वा विप्राः कुप्यंति। वृष्णयस्तु न तथेत्याह। ब्रह्मण्यानामित्यादिना॥ १२॥ राजोवाच। ब्र
ह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपसेविनां। विप्रशापः कथमभूद्वृष्णीनां कृष्णचेतसां॥ १३॥ किंच। कोपे जातेपि कृष्णचेतसां
कथमभूत् कथं प्राभूदित्यर्थः। अतः स्पष्टस्य निमित्तस्याभावात् निमित्तांतरं पृच्छति। यन्निमित्त इति॥ १४॥ यन्निमित्तः सर्वेशा
पो यादृशो द्विजसत्तमः। कथमेकात्मनां भेद एतत्सर्वं वदस्व मे॥ १५॥ एकात्मनां एकचित्तानां कथं भेदः कलहः। ईश्वर

न ४

छेवात्र निमित्तमिति परिहरति। बिभ्रदिति॥ ७॥ बिभ्रद्वपुः सकलसुंदरसंनिवेशं कर्माचरन्भुवि सुमंगल आप्तकामः। आस्था
यधाम रममाण उदारकीर्तिः संहर्तुमैच्छत कुलं स्थितकृत्यशेषः॥ १०॥ सकलानां सुंदरवस्तूनां संनिवेशो विन्यासविशेषो
यस्मिन्तद्वपुर्बिभ्रत्। तर्हि किं अतिसौंदर्यात्विषयपरः। न सुमंगलं कर्म आचरन्। तत्किं कयापि कामनया। न आप्तका
मः। तर्हि किमिति कर्माचरति। धाम द्वारकाख्यं गृहमास्थाय रममाणः। गृहे रममाणो न कर्म ग्राहयितुमित्यर्थः। ननु कि
माप्तकामस्य गृहरत्या कर्मभिर्वा। तत्राह। उदारकीर्तिः। उदारा बहुफलप्रदा कीर्तिर्यस्य सः। कीर्तिर्वितानार्थमित्यर्थः। एवं
परमैश्वर्येण वर्तमान एव कुलं संहर्तुमैच्छत्। तत्कस्य हेतोः। तत्राह। स्थितः कृत्ये भूभारहरणे विशेषो यस्य सः। ईश्वरेच्छ
यास्थितं ब्रह्मशापनिमित्तं वक्तुमाह। कर्माणीति॥ ७॥ कर्माणि पुण्यनिवहानि सुमंगलानि गायज्जगत्कलिमलापहरा
णि कृत्वा। कालात्मना निवसता तत्सुदेवगेहे पिंडारकं समगमन्मुनयो निसृष्टाः॥ ११॥ कर्मार्थमाहूताः कर्माणि कृत्वा

एटी॰
४

निसृष्टा मुनयः पिंडारकं समगमन्निश्चन्वयः। निसृष्टाः प्रस्थापिताः। पूर्वोक्तामुदारकीर्तिं तां विवृण्वन्कर्माणि विशिनष्टि।
पुण्यनिवहानीत्यादित्रिभिः पादैः। कानि विदुश्च मेधादीनि कर्माणि पुण्यमेव जनयंति। पुत्रोपलालनादीनि तु तत्कालं
सुखमेव कुर्वंति। प्रायश्चित्तादीनि तु पापमेव हरंति। एतानि तु सर्वतोमुखानीत्याह। पुण्यनिवहानि कीर्तनादिना पुण्य
नि निवहंति प्रापयंतीति तथा। सुमंगलानि अतिसुखात्मकानि। गायतो जगतः कलिमलापहराणि च कृत्वा। मुनिप्र
स्थापने हेतुः। कालात्मना संहारकालरूपेण यदुदेवगेहे वसुदेवगृहे निवसता। स्वकुलं संजिहीर्षतेत्यर्थः। पिंडा
रकं तातानातिदूरतीर्थविशेषं॥ ७॥ विश्वामित्रोऽसितः कण्वो दुर्वासा भृगुरंगिराः। कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्व
सिष्ठो नारदादयः॥ १२॥ क्रीडंतस्तानुपव्रज्य कुमारा यदुनंदनाः। उपसंगृह्य पप्रच्छुरविनीता विनीतवत्॥ १३॥ उपसंगृ
ह्य पादग्रहणं कृत्वा। प्रश्नप्रकारमाह द्वयेन। ते वेषयित्वेति॥ ७॥ ते वेषयित्वा स्त्रीवेषैः सांबं जांबवतीसुतं। एषा पृ

वे१

ब्रातिवाविप्राअंतर्वन्नेमित्तरूपा॥४॥प्रष्टुंविलज्जतीमात्तात्प्रब्रूतामाधदर्शिनः॥५॥मोष्यंतीश्वकामाकिंस्विज्जनयिष्यतिदंश्रामाघदर्शिनाः॥६॥विप्राएषाअंतर्वन्नीगर्भिणीवाऽपुत्रानमात्राप्रष्टुंविलज्जतीविलज्जमानाश्रमात्पुत्रंनष्टलतिष्ठमाष्यंतीश्रामन्नप्रसवाकिंस्विज्जनयिष्यतिकथंवाऽपुत्रंवानत्वब्रूतां॥७॥एवंप्रलघ्वामुनयःतान्हुंकुपितान्हृषाजनयिष्यतिवामंदाशुशालंकुलनाशनं॥८॥प्रलघ्वंवंचिताः॥९॥तच्छ्रुत्वातंतिमंत्रस्माविहुच्यप्रदासादांसांबयंदृष्टशुस्मामिनशुशालंखलुयस्मायंरुशंतमिंशुदारंत्रयास्मायंलादृश्यं॥१०॥किंन्नतंमंदाग्नेर्नःकिंवदिष्यंतिनाजनाः॥११॥तिविकलितागेदानादायशुशालंयशुरुग्मंदाग्नेरस्माभिःकिमतन्नोनास्मानकिंवदिष्यंतिविकलाःमंतांशुशालमादायगादन्ययशु॥१२॥तांद्यापनीयमदमियरिन्नानमुखश्रियाराज्ञाआविद्यांचक्रुःमर्वयादवमंत्रिणः॥१३॥राजउवाचमनायंनशुशालायां॥१४॥श्रुत्वामाघंविप्रशापंदृष्ट्वाचशुशालंदृष्ट्वाविस्मितानयमंत्र

स्त्राबद्धुर्दारकोकस्मा॥१॥तन्नृणांयिद्वाशुशालंयदुराजानमब्रुवन्लिलेप्रास्यत्लोदंवास्यावराधितं॥२॥अ
क्रूकउग्रसेनात्मापिश्रीस्तलमष्टष्टेवप्रास्यत्प्रक्षिप्तवान्॥३॥अस्यशुशालस्यब्रूर्णीक्रियमाणेस्यावराधितंलोदंवश्र
स्यना॥४॥कश्चिन्मस्योयमीक्षोदंवूर्णानितरालेस्तता॥उद्यमानानिवलायालेप्राद्यामनकिलेरकाः॥१२॥तरालेश्व
रंगे॥३॥मस्योदृष्टीतामस्याग्नेर्जालेनाद्येत्मदार्णवातास्यादरागंलादंशल्येशुलुब्धकाकास्ता॥१३॥अद्येमस्यि
मदशल्येशरायां॥४॥भगवान्ज्ञानमवर्थिश्चरापितदद्यथाकर्तनेउद्विप्रशापंकालरूपस्यास्यादंतारधाज्ञान
मार्दवंश्रथायिनमाईश्वरापिमाथायिनमंत्रयथाकर्तनेउतकिंत्वयोदंतायतःकालरूपी॥४॥इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणएकादशस्कंधेयदुकुलशापोनामप्रथमाध्यायः॥४॥॥द्वितीयनिमिर्जायंतमंवादेनादनारद
धर्मनिभागवतान्शुद्धान्वसुदेवायशंसतां॥१॥श्रीशुकउवाच॥गोविंदभुजयुतायांद्वारवत्यांकुरूद्वहाःप्रवार्भीवार

दोभीक्ष्णं कृष्णोपासनलालसः ॥२॥ अभीक्ष्णं प्रस्थापितोपि पुनः पुनरवासीदित्यर्थः ॥ ननु नारदस्य दक्षादिशापान्नैकत्र वासं
संभवतीत्याशंक्याह ॥ गोविंदभुजगुप्तायामिति ॥ न तस्यां शापादेः प्रभाव इत्याहार्थः ॥ कृष्णोपासनलालसाऽऽसक्तं य
स्य सः ॥ यद्भजनमुक्तानामपीदृशमौत्सुक्यं तं कानामनभजेदित्याह ॥ कोन्विति ॥ ७ ॥ कोनु राजन्निंद्रियवान्मुकुंदच
रणांबुजं न भजेत्सर्वतो मृत्युरुपास्यममरोत्तमैः ॥ ३ ॥ इंद्रियवानिति इंद्रियवत्त्वमात्रमेव यत्राधिकारिविशेषणमि
त्यर्थः ॥ सर्वतः सर्वेष्वपि लोकेषु मृत्युर्यस्य सः ॥ ७ ॥ तमेकदा तु देवर्षिं वसुदेवो गृहागतं अर्चितं सुखमासीनमभि
वाद्येदमब्रवीत् ॥ ३ ॥ वसुदेव उवाच ॥ भगवन्भवतो यात्रा स्वस्तये सर्वदेहिनां कृपणानां यथा पित्रोरुत्तमश्लो
कवर्त्मनां ॥ ४ ॥ यथा पित्रोर्यात्रा आगमनमपत्यानां स्वस्तये मंगलाय यथा च उत्तमश्लोकस्य वर्त्म भूतानां महतां मनु
चितमित्याह ॥ भूतानामिति ॥ ७ ॥ भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च सुखायैव हि साधूनां त्वादृशामच्युतात्म

महतां यात्रा कृपणानां स्वस्तये ॥ तथा भगवद्रूपस्य भवतो यात्रा सर्वदेहिनां स्वस्तये इति ॥ देवैरपि २

मुपमान २

ए टी.
६

नां ॥ ५ ॥ देवानां चरितमतिवृष्ट्यादिभूतानां दुःखायापि भवति त्वादृशां त्वया सदृशानां आच्युतः आत्मनि येषां ॥ किंच
सुखं कुर्वंतोपि देवा भजनानुसारेण कुर्वंति न तथा साधव इत्याह ॥ भजंतीति ॥ ७ ॥ भजंति यथा देवान्देवा अपि
तथैव तान् छायेव कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः ॥ ६ ॥ छायेव यथा पुरुषो यावत्करोति तावदेव तस्य छायापि
तथा कर्मसचिवाः कर्मसहायाः ॥ ७ ॥ ब्रह्मंस्तथापि पृच्छामो धर्मान्भागवतांस्तव यान्श्रुत्वा श्रद्धया मर्त्यो मुच्यते
सर्वतो भयात् ॥ ७ ॥ तदेवं यद्यपि भगवत आगमनमात्रेणैव वयं कृतार्थास्तथापि पृच्छामः ॥ तवेति तवयैर्धर्मैः प्रस
न्नो भगवांस्तानित्यर्थः ॥ ननु त्वत्तोपि किमन्यो भगवत्प्रसादपात्रमस्ति तत्राह ॥ अहं किलेति ॥ ७ ॥ अहं किल पुरानंतं प्र
जार्थो भुवि मुक्तिदं आराधनं न मोक्षाय मोहितो देवमायया ॥ ७ ॥ भुवि प्रजार्थः आराधयं पुत्रलाभप्रयोजनः सन्
पूजितवान् किलेति सूतीगृहे भगवदुक्तमनुस्मरति ॥ ७ ॥ यथा विचित्रव्यसनाद्भवद्भिर्विश्वतो भयात् मुच्येमह्यं ज

ये २

मेवाऽतथानाशाधिमुक्तताऽऽताऽयथाऽऽचेतथानात्मानऽशाधिशिक्षयाविविधाणिव्यसनानियस्मिन्नतस्मात्मं
मारात्तातथाविश्वतःसर्वतोभयंयस्मिन्नतस्मात्तन्नवन्निर्दुःखमितिऽब्रुजमाऽब्रुनायात्मनाऽब्रुमाऽहात्ता॥७॥श्रीशु
कऽउवाचाराजन्नेवंसतप्रश्नोवसुदेवनधीमतापीतस्तमारादस्वेर्षिर्दिरामंस्मारितापुराणे॥९॥दारुणेवर्त्मनीयत्ते
प्रसुप्तेर्दिरंस्मारिनश्चयर्थाप्रीतिमाविक्रातिमप्यगितिविन्नि॥८॥श्रीनारदऽउवाचासम्यगनश्चवसितंभवत
मावतधर्मोयतश्छामनागवतानधर्मांश्चविश्लावनान॥१॥श्छामश्छलेविश्वंभावनानसर्वमाधकान॥८॥श्रु
तोनुपठिताध्यतआहतोवानुमोदिताःमद्यःउनातिसेधर्मेत्स्वविश्वऽइोपिदि॥२॥आहताआत्मिकेनेश्वरेना
श्रुनुमादिताःपोतःकियमाणंसंस्तुताःमश्चर्मानागवतधर्मांदेदिवसुदेवश्चयर्थाःयश्चादवश्चोविश्वास्मेवऽइोति
त्यतानपिकिंचाव्ययाममभद्रानुपकारान्नतश्चाद्व्ययंति॥८॥व्ययापरमकल्याणश्रुण्यश्रवणकीर्त्तनाःस्मारितो

एटी. ७

नगतानद्यदिवोनारायणोममाऽऽश्रुण्येश्रवणकीर्त्तनयस्मा॥८॥अत्राफदादरंतीप्रमितिदामंघुरातनोःआर्षन्ना
णांवचंवादंविदद्मप्रदात्मनांधेःअत्रापित्रागवऽधर्मनिर्णायपिःविदेहश्चजनकंप्राआर्षन्नाणोमुत्पत्तिंप्राब्रुयंवि
विधकथयंतिमन्नेनिःप्रियव्रतऽशति॥८॥प्रियव्रतोनामसुतोमनाःस्वायंभुवमयःतस्याग्नीध्रन्नानानिर्रुघ्
नस्नसुताःस्मृतः॥१॥तमाजूवासुदेवांशंमान्तधर्मविवृद्धया॥अवतीर्णसुतशांतंतस्याग्नीऽब्रुल्पारगं॥२॥मान्त
मार्गविवृद्धयामान्तधर्मणांप्रवर्त्तनछयाअवतीर्णंवासुदेवांनामाजं॥तस्यचावदपारगंसुतशांतमाग्नीतातषां
वृषन्नसुतानांमध्येनवायोगश्चराणांचरितंवऽऽऽतारषांचरितंततोविविध्याहातषामिति॥८॥तषांवैभरतो
ज्येष्ठोनारायणपरायणः॥विख्यातंवर्षमतद्यन्नाम्नाभारतमद्भुतं॥७॥एतस्यजन्मनंनाम्वर्षयस्यनाम्नाभारा
तमित्यद्भुतंविख्यातमाग्नीध्राएतस्यतस्यधर्मतिरेकानिदृपिता॥८॥मद्भुतकर्मणोयज्ञेमानिर्तिस्तपमादरिं

उपासीनस्तत्पदवीलोलावेज्ञन्मनिरिन्द्रियाणिश्रमांश्चीगदानितिःदरिषुपालीनासवमानानमना॥७॥तेषांनव
नवद्वीपपतायाम्यमंततःकर्मतंत्रप्रणेतारएकाशीतिर्द्विजानयाः॥९॥नवसुतानवद्वीपपतयोनवोनांब्रह्मावर्त
स्थिरुषंडानांपतयाःश्रेष्ठप्रजापतेर्यज्ञेयस्यभारतवर्षस्याएकाशीतिसुताःकर्ममार्गप्रवर्तकाब्राह्मणाश्रमवन्॥८॥नवाश्रवन्मह्मा
णोमुनायाश्चर्थशंसिनाःश्रमणावातरशनाआत्मविद्याविशारदाः॥१०॥श्रर्थशंसिनःपरमार्थनिरूपकाःश्रमणा
श्रमवंतःआत्मान्यामेश्वतश्रमाश्चर्थाःव्यनशनारिगंबराःआत्मविद्यायांविशारदानिष्णाताः॥११॥कविर्हरि
रंतरिक्षप्रबुद्धःपिप्पलायनःआविर्होत्रोथद्रुमिलश्चमसःकरभाजनाः॥१२॥तेषांपरमईश्वरश्चित्रमाख्यातं
एतच्छृणुत॥१३॥तएतेभगवद्रूपंविश्वंसदसदात्मकंआत्मानाव्यतिरेकेणपश्यंतोव्यचरन्मही॥१४॥भगवद्रूपंविश्वंय
श्चंतःसदसदात्मकंस्थूलसूक्ष्मरूपंतच्चस्वाव्यतिरेकेणपश्यंतः॥१५॥श्रव्याद्दतश्रुततयासुरभिरुमाध्यगंधर्व

क्षनरकिंनरनागलोकानामुक्काश्चरंतिमुनिचारणभूतनाथविद्याधरद्विजगवांभुवनानिकामं॥१६॥श्रव्याद्दताश्च
तिदृताश्चश्रेष्ठाश्रन्निप्रेतागतिर्यषांतामुक्काश्रनामकल्पाः॥१७॥तएकदानिमिःमन्वंतरेषुप्रजन्मुर्यदृच्छया॥विनायमान
पृथिन्निःश्रजनाभेमदात्मना॥१८॥प्रदात्मानानिमिःविनायमानंश्रुश्रीयमानंश्रजनाभ्याभारतवर्षे॥१९॥तान
दृष्ट्वाभूर्यभेकाग्रानमदाभागवताःपृथायज्ञमानोभ्रायाविप्राःसर्वएवोपतस्थिरे॥२०॥यजमानानभिः॥श्रभ्रयो
श्राद्वनीयाद्यः॥विप्रान्नविगार्द्यः॥२१॥विदेहस्तानभिप्रेत्यनारायणपरायणानप्रीतःसंपूजयांचक्रेसमन
स्कानयथार्हतः॥२२॥श्रभिप्रेत्यराजावा॥२३॥तानारोचमानस्वरुचाब्रह्मवत्राययमान्नवोपश्यंपरमप्रीतःप्रश्नयाव
नतानृपः॥२४॥स्वरुचेवारोचमाननन्नाभरणोद्विजकाशेः॥ब्रह्मपुत्रोयमानमनुक्रमाद्विप्रदत्तानोपरमप्री
द्यादत्तनिमन्निनंदतेद्यः॥मन्यतेति॥२५॥जनकउवाच॥मन्यभगवतःसात्वतांधर्हाद्वामधुविद्याविलोकुतानि

श्लोकानांपावनानिवरंतिदिग्धनन्नुभागवतांपार्षदानांकथमात्रापलक्षिष्यन्नादाविलोकितिभा॥विभुनक्कालाक
पावनार्थंमवत्रपर्यटंतीत्यर्थाभयाऽर्लब्धंनश्यंश्रादात्मागप्रियादाऽर्लब्धंशतिभा॥ऽर्लब्धामानुषोदेहोदेहिनां
रुणनंसुरात्वापिऽर्लब्धंमर्थेविद्धंगप्रियस्वनोश्वबदावास्वंतिंतषोदेहिनाजीवातषांस्वणनंसुरै
पिमानुषादेहोऽर्लब्धापरमपुरुषार्थसाधनद्वानाविद्धंगप्रियायषांविद्धंगप्रवाप्रियास्वषांस्वनो॥ब्रा॥अ
नश्यांतिकांस्वमंश्छामानवतानयाभेमारस्मिन्नस्वणास्वंपिमंगाद्वावधिस्वणोश्देश्यनघानिरवद्या
स्वनंसुभानश्यांतिकांस्वमंश्छामाब्रा॥धर्मानस्वगवतानब्रूतयदिनाश्रुतायस्वमोयेःप्रश्नाःप्रयन्नायसात्व
त्पात्मानमप्यजानतस्तर्थंचस्वानवतानब्रूतायदिनास्माकंश्रुतायश्रवणायस्वमंयाग्यंस्वतिकथंभूतानायै
स्तैःप्रपन्नायस्वक्तायश्रजादृरिःआत्मानंमपिसम्पतितान्॥ब्रा॥श्रीनारस्वउवाच॥एवंतनिमिनाश्टावस्वस्व

एही
ल्ल

मश्वमाःप्रतिपूज्याब्रुवंन्योयामप्रश्नंविजंस्वपं॥३१॥श्रश्रमश्रास्मोऽविधिश्चवस्वमानोतापिभावश्वमश्रिवणपरा
बभूवुरित्यर्थः॥भागवश्वमंतिऽक्रमायातन्नरणानिचाब्रलोकमवितारद्वाभक्तप्राश्चिगऽक्रमान्॥ज्ञातुंक्रामणऽस्व
तवान्नवप्रभान्निमिर्टपाएकैकम्योत्तरंप्रोवुःकविमुख्यामुनीश्वराः॥प्रथममान्यंतिकंस्वेमंकथयंति॥मध्यइति॥ब्र
कविरुवाच॥मन्येऽकुतश्चिद्भयमच्युतस्यपादांबुजोपासनमत्रनिष्ठां॥उदिग्नबुद्धरसदात्मभावाद्विश्वात्मनायत्र
निवर्त्ततेभीः॥३३॥नकुतश्चिद्भयंयस्मात्तत्कुतश्चिद्भयंतत्॥अत्रमंमारः॥अमदात्मभावात्नअमतिरदाद्वात्मभा
वंनाताःनिष्ठंमर्वदाउदिग्नबुद्धाविश्वात्मनासर्वथानिःसाधंयत्वपादांबुजोपासनेभीःनिवर्त्ततेतताभागवतथा
प्रनस्वणमादायवेश्तिभागायविभागवतानोक्ताउपायाह्यात्मतश्चयाश्चंजःपुंसामविदुषांविद्धिभागवतान
र्दृतानाश्वधर्मान्वादिमुखनवर्णश्रमादिधर्मान्छिक्षाश्रतिरद्मवान्स्वमुखनिवस्नागवताश्चविऽषामपिपुंमाश्रो

ज्ञानसुखेनेवात्मनश्चायनेऽपायाद्योक्तात्तानागवतानधर्मानविद्वि॒ज्ञेज्ञापादानाकंसुकरंवेदणोतियानिनिग
यानास्थायनारराजन्नप्रमाद्यवकदिंचिदाधत्वन्निमील्यंवात्वत्तनपतेन्नस्खलेदिहाश्रयानास्थायाश्रियायागादि
श्चिवनप्रमाद्यतविघ्नेनविदस्थातकिंचानात्रनिमील्यधमवन्नपातनश्चद्भागवतधर्मेष्विनस्खलेतानिमीलनंनाम
ज्ञानंयथाज्ञाश्रुतिस्मृतीअभिनेत्रेविज्ञाणापरिकीर्त्तितापकनविकलंकाणोदाक्षामंधापकीर्त्तितागतिःश्रुत
वापीश्चथीतथापादत्यामस्थानमतिक्रम्यशीघ्रपरनापादश्यामनगतिर्यथविनोतश्चद्वापिकिंचिकिंचिदतिक्रम्या
तिशीघ्रमनुश्चनंधवनंतथानुतिश्चन्नपिनस्खलतनप्रश्चवायीस्यातातथानपतनफलान्नत्रस्येतब्राह्मणादीना
सुक्तान्धर्मानकांश्चिदकुर्वाणानागवतानधर्मानश्रवणकीर्त्तनादीनकुर्वाणानत्फलंप्राक्रयादितिनावनाल्क
नेएवनागवतांधर्मानीश्वारर्पितानिप्रवर्तकमाणेपाद्यादाकायनतिाद्वाकायनवाचामनसेंद्रियेर्वबुद्ध्यात्मा

नुसर

नावानुसृतस्वभावात्कारतियद्यत्सकलंपरस्मैनारायणायतिसमर्प्पयत्तत्तथाश्रद्धात्मनाचित्तेनादंकारणवाअनुस्व
तोयात्स्वभावस्यस्मात्त्रयमर्थःनाकवलंविधितःक्षतमवेतिनियमःस्वभावावानुमारिलोकिकमपीतितथाचन्नग
वज्जीतासुाएकाग्रषियदभ्यासियज्जुहोषिददासियत्तपस्यसिकौंतयतत्कुरुष्वमदर्प्पणमितिायशाकायादी
नामवकर्मनात्मनाश्रद्धांकादात्रधामेनानुसृतेब्रह्मणवादिस्वभावात्तयद्यत्कारतीत्यर्थःतत्सकलंपरस्मै
परमश्वरायनारायणायतिसमर्प्पयत्तथासतिनिश्चकलंकर्मभागवतोधर्मोभवतीतिभावःनन्वकिमवंपर
मेश्वरजनेनत्रज्ञानकल्पितत्रयज्ञानेकनिवर्त्तवादिश्चांकादाहत्रयमितिाश्रयंद्वितीयानिनिवर्त्तना
स्यादीनादापतम्यविपर्ययाःस्मृतिःतन्मायायातानुबुध्यात्मानजन्नान्नोकायनंयुरुत्वनात्मा।२७।यतोभयंतत्वा
यायावनाश्रितानुबुध्येबुद्धिमांस्तावन्नजेतानन्वभयंदहाद्यनिनिवर्त्तातेभवतिाश्चवदहादंकारतत्सचस्वह

पास्मरणान्किमत्रतस्मामायाकरातिःअतःआदाईश्वाहृषतस्यापिइच्छाविमुखस्यतन्मायया:स्मृतिःवतोविपर्याय
दृष्टोत्मीतिःततोद्वितीयान्निनिवशात्प्रयंत्रवंतिःएवंदिवसिद्धालोकिकीश्चयिमायासुःउक्तंचभगवताद्वीद्यष
गुणेमयीममायाऽरत्यया:प्रामवायप्रपद्यंतमायामेतांतरंतिततिःएकयाअव्यभिचारिण्याभक्त्याजेतःकिं
चायुरुस्वतात्मायुरुरवदेवताईश्वराःआत्माप्रेष्ठश्चयस्यतथाहृष्टिःतन्निश्चयर्थःनतुविषयाविक्षिप्तचित्तस्यऊतो
ऽव्यभिचारिणीभक्तिःसेनतिःऊतस्तन्नामभ्रयंतत्रतनावद्विषायानामवास्तावास्तिकिंतुप्रमाविलासमात्रोःअतो
मनोनियमनेनजनादभ्रयंस्यादित्यादाःअविद्यमानोपीतिःआःअविद्यमानाप्यवभातिदृष्टयाध्यतुधियास्वप्न ए॰ी॰
मानारथोयथातत्कर्मभिःकल्पविकल्पंकंप्रानाबुधेनिरुंध्यादभ्रयंततःस्यानाश्चदृश्यादितप्रयंचाध्यतुधंभ्रांधि ११
यामनसाःस्तुश्चमनारथश्चयथेश्चयर्थःनत्वस्माकर्माणिसंकल्पयतिविकल्पेयतियन्मनस्त्रिरुंध्यात्नियछेत्ता

तताष्टेकयाभक्त्याजनादभ्रयंस्यादित्यर्थःएतदर्थंताशंकामित्याशंक्यतुगमंमार्गमादाष्टएवत्रितिःआःष्टएवनतु
अन्यएरथांगपाणेजन्मानिकर्माणिचयानिलोकेगीतानिनामानितदर्थकानिगायनेविलज्जोविचरद्भंगाःअ
तदर्थकानितानिजन्मानिकर्माणिचआर्थायेषांतानिःएताश्चयिमाकल्पेनतानुमशंकानीद्याशंकादयानिर्ल्येके
जीतानिश्रमिकानितानिष्टएवनगायंश्चविचरतःअमंगानिःस्टदाःएवंचभजतःप्रेमप्राप्तश्चमलक्षणभक्तियागश्च
संभारधर्मतीतांगतिमादःएवमितिःआःएवंव्रतःस्वप्रियनामकीर्त्याजातानुरागाःद्रुतचित्तउच्चैःहसत्यथोरोदिति
रोतिगायत्यनुन्मादवन्नृत्यतिलोकबाह्यः४०एवंव्रतंतन्नृत्तंयस्यसःस्वप्रियस्यदारनामकीर्त्याजातानुरागाःप्रेम्यस्य
सःअतएवद्रुतचित्तःक्षथहृदयाःकथंचित्तन्नकपराजितंभगवंतंमाकलयोद्वेदमतिःएतावंतंकालमुपचितासौ
तिरोदितिःअत्योत्सुक्याशेतिःकाशार्तिदरश्रमानुदाणतिःअतिहर्षणगायतिःजितजितमितिहत्यतिःकिंतानि

कवत्तएरानप्रकाशयिष्ठेनाऽऽत्मास्वतत्रदृष्टदीप्तवत्तलोकबाह्यविवशाः किंचास्वमितिवाछाखेवाछप्रश्निमलिलंप्रदीप
ज्योतीषिमद्यानिदिशाछुमादीनामेरिमछुदंश्चदारःशरीरंयकिंचिदृष्टंश्रुणमदनद्यांधरमद्यानिश्रुतानिनाऽऽकाशा
दियकिंविदृष्टमात्मेदारःशरीरंप्रद्यात्रणमतामनावनायांलिङ्गनेद्रियमाहृदयागानाप्रविलजलेमनिडर्लभागा
तिःकथंनामेकीद्वनिमात्मानेकस्मिन्नवलेमनिभावतश्चाशेकमहृष्टांतमादात्मकिरितिवाऽऽत्मकिःपरशाछुन
वोविरक्किरथवत्तिषविकएककालाःप्रपद्यमानस्ययथाप्रतःस्युःउष्टिपुष्टिछुदणायाछुघामांधःप्रपद्यमानस्यद
रिद्रजनाःपुंसाःनक्किःप्रेमलक्षणाःपरशाछुनवांप्रेमास्यदलगवद्रूपस्फूर्त्तिःनयानिर्हतमस्ततोद्यत्रदृष्टादिष्ठविरक्कि
रित्येषविकःएककालःनजनसमयकालएवग्राह्यायथाःभ्रातःछुजानस्यतुष्टिःसुखंवुष्टिरदरणंछुनिष्टनिश्चय
तियामंस्युःउपलक्षणमतत्प्रतिमिछप्रियथास्युस्तदाएवमाकेकस्मिन्नजनेकिंचिकिंचित्प्रादिविकेजा

यमानःछुद्रव्यैर्निजनत्परप्रेमादिज्ञायतावऊंघामात्माजिनश्चापरमछद्यादिनतश्चभगवत्प्रसादस्तताथोभिवर्तीद्य
दाऽस्फुरत्कृष्णांघ्रिमितिवाऽऽस्यत्कृष्णांघ्रिंनजतोछुद्रव्यानक्किर्विरक्किर्भगवत्यबोधःनवंतिविभागवतस्यराजंस्तनःपरो
शांतिमुपेतिमात्मज्ञातःधश्चभागवतस्यलक्षणंवक्तेतस्यलक्षणंपृछतिःश्रीयतिवाऽऽजनकउवाचःअथभागवंलक्षण
यद्धर्मायादृशोवृणांयथाचरतियद्भूतयेलिंगोर्भगवत्प्रियस्यधधःयद्धर्मयस्मिन्धर्मपरिनिष्ठितःयादृशःयच्चनाक
यथाचरनिवर्त्ततेचुंक्तवाःयेथलिंगोःभगवतःप्रियोभवतियद्धर्मस्तस्योत्तरमाहात्रयाणामवधूतश्चितिवाऽऽहरि
रुवाचःसर्वभूतेषुयःपश्येद्भगवद्भावमात्मनःभूतानिभगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तमाधःआत्मनःस्वस्यसर्वभूतेष्व
ब्रह्मभावनमद्वयंयःपश्यतितथाब्रह्मरूपआत्मन्यधिष्ठानभूतानिचयःपश्यतियथाःआत्मतत्त्वाद्यमाश्रित्यादा
त्मादिपरमादृश्यंतितंत्रोक्तेःआत्मानंहरिंसर्वभूतेषुभगवंतमीक्षतेपिनियंश्रुत्वेनवर्त्तमानस्यभगवद्भावंनिरतिश

यैश्वर्यमवयःपरेषेत। नन्वतस्मतारतम्यंतथाऽऽत्मनिहरातवद्भूतानिवपरेषेत। कथंभूतानागवतिऽऽत्मैश्वर्यादिरूपे।
नभुनर्जडमलिनभूतोऽयत्वनजाद्यादिप्रसक्तेएश्वर्यादिश्चकृतिपरेषेत। मेमर्वत्रपरिशुद्धेभगवन्नद्वेपरेषनभागवतो
न्नमश्यर्थ॥ ७॥ ईश्वरतदधीनभुबालिशाशुद्धिषस्मुत्वाप्रमामैत्रीन्नपाप्तेत्तायःकारातिनप्रथमःश्रद्धेप्रचेमैत्रीच
न्नपानवआपन्नावतना॥ ईश्वरादिशुचउर्ध्वयाकारातिनप्रथमोभागवत॥ एवंचतस्मान्नदम्पदर्शनान॥ ७॥ अर्चयांमव
दरायस्जांयाऽश्रयदातानतन्नकेष्वचाद्येषुनन्नकःप्राप्ततःस्मृत॥ ७॥ अर्चयांशृतिमायाःएजोमीदतेकारातिनन
न्नकेशुऽऽत्मश्वसुतरांनेकारातिःपन्नतःप्राप्नतिपारंमः अधुनिवआरश्वन्नकिंचानेःचानेऽन्नमाऽविद्यतीत्यर्थः॥ एदी॰
पुनरष्टनिःश्लोकैःऽऽत्मदृष्टिनद्वातउन्नमभागवनाम्पेवलक्षणमादाश्टदीद्वापीति॥ ७॥ शृदीद्वापीद्यिरेत्थनियोन
द्देष्टिनकांक्षन्ति॥ विलोमयोमिदंपेशपनमावेभागवातान्नम॥ ७॥ जश्रीवासुरत्वाविश्टचित्तोनश्टक्लातिनावदिद्यिये

त्थनिःशृदीद्वापीत्यपिशशार्थः॥ किंचाऽऽदंविश्वं॥ किंचा॥ ७॥ दादंद्रियप्राणमानाधियोयाजन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रेमंम
रधर्मेरविशुह्यमानःस्मृत्यादारभगवतप्रक्षनं॥ ७॥ दादानंमंमारधर्मेऽजन्माप्ययादिनित्यदाराःस्मृत्याऽविद्धस्य
प्रानःमभागवतप्रक्षनं॥ तत्रादहम्पजन्माप्ययो॥ प्राणम्पक्षुनाप्रनमोभयंबुद्धिमनर्षन्नक्षाइंद्रियाणांऋद्धंश्रमानि
॥ ७॥ नकामंकर्मबीजानांयस्यास्तेतमिनंनवावासुदवेकनिलयाम्विभागवतोन्नमाः॥ कामाश्चकर्माणिचबीजा
निचवामनाःतस्यावासुदवएकोनिलयश्चाश्रायायस्यम॥ एतनशृदीद्वापीद्यिरेत्थश्चरतीतियथाचरतीत्य
र्थोन्नरमुक्तांयेलिंगेभागवत्यियऽद्यर्थोन्नरमादानयास्यति॥ ७॥ नयेस्यजन्मकर्मभ्यांनवर्णाश्रमजातिभिःसज्ज
तस्मिन्नदंभावादादविमदराःप्रिया॥ जन्मऊलौकर्मतपआदिनातयाऽनुलोमप्रतिलोमजाभूश्वविमिश्रादा
यःऽस्मिनेदेहेऽदंकाररहितःऊलकर्मादिलिंगोदारःप्रियाभवतीत्यर्थः॥ ७॥ नयस्त्वापरऽतिविस्तघात्मनिवा

न्निदानमर्वभूतसमानोनात्मातेनागवतात्मनापरविज्ञप्तुस्त्रीयंपरकीयमितिभिन्नात्मनिष्ठापरइतिकिंच॥७॥त्रिभुवनवि
भवदेतावत्त्वंवमस्मृतिरजितात्मेश्वरादिभिर्विमृग्यात्नाचलतिभगवत्पदारविंदात्लवनिमिषार्द्धमपिमवेष्ठवाग्येनाप
श्त्रिभुवनविभवदेतावत्पित्रेलोकायाज्यार्थमपिजवोर्द्धमपिनिमिषार्द्धमपिभगवत्पदारविंदन्नन्नाद्यानचलतिभवि
ष्ठवाग्यानतुलवार्द्धमात्रन्नजानापरमात्मचन्नावानलात्मानवेतत्तुकुतानचलेन्नवादाद्यत्नंवमस्मृतिःभगवत्पदतोन्य
स्मारंनास्तीत्यवंरूपात्नंगात्नानगतास्मृतिर्यस्यमाभगवत्पदारविंदादन्यस्मारंनास्तीतिकुतोत्रतआदात्नजिते
द्रियावात्मायधोनथाभूतेस्तुरादिभिरपिदुर्लभात्नकिंतुकवलंमृग्यानातदपेक्षयासर्वस्मुत्तवंस्मरनार्यानचल
तीत्यर्थःअपिचविषयाभिसंधिनाचलनंकामेनातियैतावत्नभवतासंभगवत्सेवानिर्हीतोनमंत्रवतीद्यादात्नग
वतइति॥७॥भगवत्तउरुविक्रमांघ्रिशाखानखमणिचंद्रिकयानिरस्ततापोहृदिकथमुपसीदतांपुनरुदयःप्रभवति॥८॥

एटी.
२४

वोदितार्कतापः॥५॥७॥उरुविक्रमोयतोद्वेधीवतयात्नाषाःअंगुलयस्तासुनखानिचंद्रिकानिमणयश्चतेषांचंद्रिकाभित
लादीप्तितयानिरस्ताकामादितापोयस्मिन्नतस्मिन्नउपसीदतांहृदिकथंपुनरुदयःप्रभवतिचेदेवंहितमतिर्भगवत्पा
दप्रवानयमस्वयरुत्यादिनाश्लोकत्रयेणयादृशेत्यस्योत्तरमुक्तंवहितव्यंयकृतेश्लमस्तद्दरिनामानातिज्ञातव्यं
उक्तमभन्नलक्षणमारभादविसृजतीति॥७॥विसृजतिहृदयंनयस्मान्नाहरिरवशाभिहितोघ्रोघनाशाःप्रणयर
सनयाधृतंक्रियमाभन्नवतिभागवतप्रधानमुक्तंपदरिरवमाभाक्यंयस्यहृदयंनविसृजतिनमुंचतिकथंभूत
श्रवत्नानापित्रभिहितमात्रात्प्रबोधंनाशयतीतियःसोतंकिंनविसृजतियतःप्रणयरत्नानयाधृतंहृदयनिबद्धं
क्रियमंयस्यभन्नागवतेप्रधानंउक्तंभवति॥७॥इतिश्रीभागवतमहापुराणएकादशस्कंधेजनकजायंतयसंवादवि
तीयाध्यायः॥॥७॥॥मायावत्तरणंब्रह्मकर्मप्रश्नश्चउत्तरयोर्हृतीयेवृत्रंदत्तमार्षभेनिमिनिःश्रेयकाविलोमायामि

दंपश्यन्निक्कं॑स्रतामायांष्ट ष्टतिःपरम्पेति॥७॥जनकऊवाच॥परम्प विलोरीत्रम्यमायिनामपिमादिनींमायांवदिन्नु
मिच्छामानवंतानुक्रवंतुना॥देवनागवंतःनष्टक्लक्षणाःमागवतास्ट्वास्तुतार्थास्यांवाकिंवक्तुमिःप्रेरतश्चादानाउ
ष्ट्यदृति॥८॥नानुरूपेडुषन्नुष्मद्वत्वादृरिकथाष्टतांसंसारतापनिस्तप्तोमत्यस्तिन्तापान्नषजंश्संसारतापेनितेरांत
पोदंतप्तताप्यस्यान्नषजंदरिकथाष्टतरूपंयुष्मद्वत्वाडुषमाणानाउरूप्यामिमायायाःस्वरूपतानिरूपणारसंन्न
वातस्ट्यादिकार्यद्वारेणनिरूपयितुमाहाएमिरिति॥७॥श्रंतरिक्षऊवाच॥एमिर्हितानिहूतात्मामदाष्टतेर्मदानुजां
।ममज्ञोद्यावचानाद्यस्वमात्मात्मप्रमिद्वयाधःश्राद्यपुरुषोयथाशक्त्याष्टतानामात्माकारणंभूताएमिःस्वस्ट्यर्मष्ट
ष्टतेरुद्यावचानिसमज्ञीएषामायाभगवतश्चिचरमाष्टाकस्यप्रतिश्लोकमनुब्रूगाःकिमर्थंसमज्ञीस्वमात्मानंन्नष
मिद्वयात्स्वमिमीतप्रमिमीतयउयास्तेमस्वमातात्मात्मानाजीवस्यप्रष्टष्टायोयथाशक्तीनाभूतानांजीवानामात्म

यमिरुत्यविषयभोगयाश्रात्मप्रमिद्वयाःमान्नायत्वत्यर्थांतऊर्ध्वंदस्तुतोबुद्धींद्रियमनःप्राणानजनानामसृजत्वशुःम
न्नार्थंचभवार्थंचआत्मानंकल्पनायतिःगाएवंसृष्टानिभूतानिप्रविष्टःपंचधमनुभिःएषकधमदेशधमत्मानंविभजनभुष्
त्यगुणानधःएवंजीवापकारार्थंपंचधमनुभिर्मदाभूतैःसृष्टानिभूतान्यंतर्यमिभूपणेप्रविष्टःएकधामनसादशधबाह्ये
द्रियरूपणोआत्मानंविभजन्गुणानत्तद्विषयानभुंजातःजोषयतीत्यर्थःयद्वातमात्मानंप्रतिगुणान्विभजन्भुंजात
इमेवातद्वीयतइत्यर्थः॥७॥गुणेर्गुणानमनुंजानआत्मप्रद्यातितेःप्रभुःमन्यमानइंसृष्टमात्मानमिदंसज्ञाताःसज्ञी
वःआत्मनाश्रंतर्यमिणाप्रद्यातितेःगुणेरिंद्रियेःगुणान्विषयानभुंजानइंसृष्टंशरीरंआत्मानंमन्यमानइदंशरीरादि
सज्ञाताश्चतएवमंमरतीतिःनभुंजानःकथंसज्ञाताभुंजानाजागमप्राप्तोष्टच्यतइतिचत्तद्वादाकर्माणीति॥७॥कर्मा
णिकर्मभिःकुर्वन्मनिमित्तानिदद्दष्टतातत्तत्कर्मफलंष्टक्तन्चमतीदृसुखतरांडाकर्मभिःकर्मेंद्रियेश्चमनिमित्तानि

कथंयद्भूतंकियंतंकालंचरमतीतिततदाह।१

कर्मणिक्तवेनसुखतरंसुखंदुःखाभावंकर्मफलोपभोगाभावेइत्थंकर्मगतीर्गछन्बद्धवत्स्वदाभिमानाआभूतसंप्लवात्मयंप्रलयावधृतावशात्।बद्धनिश्चयशालिवदंतीतितथातात्मापिप्रलयोउत्पत्तिमेराणएवंमायामयीसृष्टिमुक्ताप्रलयंदर्शयितुमारभतेब्रह्मणोधृतव्रतस्यआसान्नव्यक्तंइव्यगुणात्मकंअनादिनिधनंकालोह्यव्यक्तायोपकर्षतिब्रह्मणोदिनमहरूपंभूतानांउत्पत्तावनाशोदृतोआसान्नव्यक्तंकार्यंद्रव्यंस्थूलंगुणोपसृष्टंसात्मकंअव्यक्तायूयंकंप्रतिनउमाकर्षतिनानाशोदेहिनांदृशतवर्षतिब्रह्मणोशतवर्षंयेनादृष्टिर्निवर्तयत्वणासुवितकालोपचितोलोकान्प्रतिषिध्यतिएतस्मिन्काले उपचितश्चासौउष्णश्चासौवर्कश्चयद्वातंकालेनोपचितमुष्णत्वंयस्यसा।बापातालतलमारभ्यमंकर्षणमुखानलोदृदृश्यशिषोविषंवर्धितवान्पुनरितिर्ऊर्ध्वशिषाउष्णाज्ञाविषंकुपरितः।बासांवर्तकोमेघगणोवर्षतिस्मशतंसमाधरामिदंभिदंब्रह्मभिल्लीयातमलिलविराट्सांवर्तकःप्रलयकर्तधरामिनउबिंडभिदंभिदं ब्रह्म

भिनत्यमाणंभिः।बातोविराजमुन्मथ्यविराजःपुरुषोदृपाअव्यक्तंविशतिदृस्मंनिरंधनइवानलः।२ततउपाधिलयात्
विराजःपुरुषोव्यक्तंकारणंप्रविशतिननुब्रह्मणोपदातमावंप्राप्तप्रतिसंचारापरस्योतन्नतान्मानंप्रविशंतिपरंप
देइतिस्मृतावदधिकारमवस्थितिरधिकरिणामितिन्यायाद्वविराजनाशेनाभिधयमत्वब्रह्मणःपरमात्मागवतवान्मोह
एवयंगछतानाशेषामिवकारणमात्मप्रवशात्।मद्योअश्वत्थामधदिनामद्यलोकंगतानामप्यभक्तानामात्मनिश्चयेन
अभक्तवेब्रह्मणापिप्रलातोलयःपुनरुत्पत्तिश्चेतिमाहादोर्बल्यसूचनायेयंमुक्तमिश्यविरोधायदाकेनापिप्रमाणेन
नव्यज्यतइत्यर्थंकंब्रह्मेवातत्वावधानचमोहएवोक्तइतिद्रष्टव्यंएवंविराजोलयेमुक्तकारणानांप्रदर्शयिष्यंतानां
प्रातिलोम्येनलयमाहावायुनातिः।बावायुनाहृतगंधंभूमिंसलिलंतथाकल्पतासलिलंतुहृतरूपंज्योतिष्ट्वायापकल्प
तः।२वायोर्दृगंधरूपेद्वारिद्वंप्रतिषेधंसांवर्तकोवायुनाहृतगंधंअतएवगंधस्यावर्तकस्यागवद्वातंसलिलाय

कर्यात्मलिलेलीयतइत्यर्थः।तत्मलिलंवाधुनिधरुतोयमंतताभ्रातइवपुंसुतमभावायोज्योतिःप्रलीयतात्मन्य
शविकाशनवाधुनभिलीयतात्थातमग्नश्चरूपतिरस्कारिद्वेप्रमिथोमांवर्त्तकनतमभात्रवकाशनआकाशनस्वा
कारणेनाभाकालात्मनाहतगुणंनभआत्मनिलीयतात्थकालात्मनाशश्यकालतएवनाशःतद्रूपणात्मनाईश्वर
णआत्मनितामभादंकाराभाइंद्रियाणिमनाबुद्धिमहदविकारिकेइंद्रियाप्रविशंतिह्यदंकारंस्वगुणैरहमात्मनि।२५।
द्रियाणिबुद्धिश्चराजन्याहंकारंमनाविकारिकोदविन्यहंमात्रिकादंकारंएवंत्रिविधंस्वगुणैःस्वकार्यमभिदितआ
दंकारंआत्मनिमहतिसंचप्रलयतविविद्यष्टव्यंभाएषामायाभगवतःसर्गस्थित्यंतकारिणीत्रिवर्णवर्णितास्माभिः। एटी.
किंभूयश्रोतुमिच्छसिभारद्वात्रिवर्णत्रिगुणामायाश्रवणनीतंराजानंतत्रिहृत्कपार्योमवोचतभाएषाघोरारूपा १७
उग्रराप्रकृतात्मनिस्तरंत्यंजःस्थूलधियामदर्षइदमुचतभा।२७।यद्यपितन्माययातावुधआत्मजेत्रभितिभक्तिभवत्तरत

श्रवणेस्वयंछंदयतिकिंभूयइतिएवमनुकंपितस्तन्निहत्यकपायइनकउवाच।

कश्चानात्मेवातथाभिकिंनक्रियत्वान्योपिवातद्वाणायात्मीतिभाउतनःप्रश्नाअत्रनाममिरक्षीस्तांतात्कारणेस्थूल
धियाःस्थूलशरीराअदेधार्यंयोतनक्रियतिरात्कणनात्मद्यउपायइद्यनिप्रद्यनक्रियमवमसाधनोनिरूपयति
तत्रप्रथमोविरागप्रकारायुरूपमत्तिमादत्तनिःक्रमणेतिभा।३।पुरुषउवाचाकर्मण्यारभमाणानांदुःखहात्येसुखा
यचाकारणत्याच्चविपर्यासमिश्रनीचारिणांकृणांदुःखदात्येदुःखप्रतीकारायापाकविपर्यासंफलत्वेपरोद्यमि
श्रनीचारिणांमिश्रनीभूयप्रवर्त्तमानानांकर्मनिःसाधिताःश्रेयेविन्नाइयानसुखादनावइतिचपान्यदिद्याइनि
त्यात्रिदानिनिभाइतिचात्रिदनविन्नइलोनानात्मकृत्कनाश्टद्यात्मपशुभिःकाशीतिःसाधितेश्रलोश्ए
आत्मनःस्वस्यकृत्कृणएवलोःअनित्योःअपायिनिश्चाभाएवंलोकंपरंविद्यान्नश्वरंकर्मनिर्मितंसतुल्यातिश
यधर्मंयथामंडलवर्त्तिनोश्०एवंलोकंपरमितिकर्मनिर्मितत्वान्नश्वरंतथाचश्रुतिःतद्यथेहकर्मजितालो

कांक्षीयातएवनामवासुत्रशुण्यजितालोकःक्षीयतइतिकिंचावर्त्तमानसमायपिंडारवडुकंएवेदियादामडुल्यातिशयधंसं
सदडुल्येनअतिशायनधंसनचवर्त्तमानोअतस्तुल्येस्पर्शेअतिशायश्रुत्याधंमालाज्ञाननयादिकंचापरिदार्यमित्यर्थः।
यथाखंडमंडलपतीनांमिथस्पर्द्धातिशायश्रुत्याधंमालाज्ञाननयादिकंचापरिडेदितत्वात्तमाकुरुंश्रपाद्यत
जिज्ञासुःश्रयउत्तमंज्ञाष्टेपरत्वनिलातंब्रह्मएकेपरामाश्रयंउत्तमंश्रायाज्ञातुमिछुःज्ञाष्टेब्रह्मणिवृद्धाख्येथाय
तानिलातंतत्वरूं।अथयासंशयनिरासकत्वायागतापरत्वब्रह्मएवपरमात्मनवनिलातोअथोथाबाधसंघा
रायागतापरंब्रह्मनिलातायातकमादाउपशमाश्रयमितिशातवमागवतानधर्मानशिष्यहुवत्मिदेवताःश्रमा
यथानुहृत्यायेसुष्टेदात्मात्मादादरिशश्रुरूपात्मादिवलंचयस्पमः।श्रानुहृत्योमवयाःयेहमेवस्तुताःश्रात्मान्श्र
त्मदाष्टायामकामोःशासर्वतापनमोमंगमादिसंगंचमाधुष्टदयांमेवोउश्रयंवश्रतघचायायाचितोश्रयथोचित

मितिदीनहृदयांसमशुमेवीउत्तमशुचश्रयंवशिष्येत्यर्थः।तः।शोचंतपतिनिलांसमोनंस्वाध्यायमार्जवंब्रह्मच
र्यमदिंसोचमप्रवंहदंडसंज्ञायाःश्रथात्मोचंबाह्यंमृज्जलादिभिःश्राभ्यंतरंरागादंनामानादिशिष्यतातपास्वधर्माचरणंति
तिलांक्षमोःमोनंहृथावागुद्वारणंस्वाध्यायंश्रधिकारानुरूपंवदपाठादिकंश्राजवंस्वछतोब्रह्मचर्यंयमयाहृ
षितोनंतस्वदारनियमादिःश्रदिंमाश्रातघाश्रादोहंदंडसंज्ञायाःशीतालक्षुखडारवादिहृपायादर्षविषादरादित्यागः
सर्वत्रात्मेश्वरावीक्षोकिवल्यमनिकतनतोविविक्तचीरवसनंसंतोषंयनाकनचित्यः।श्रात्मेश्वरावीक्षोमद्विरूपेण
त्मक्षोनियंहरूपणेश्वरावीक्षोवाकिवल्यमकांतगतित्वं।श्रनिकतनोःहदाद्यनिमानरादिर्थोविविक्तचीरवसनं
विज्ञानपतितानांवावल्कलानांपरिधानं।श्रथांनागवतात्रास्त्रेनिरूपश्यचयापिदिमोनावाकर्मदंडेचमत्यंचे
मरमावपिश्रद्धानागवतान्नागवत्यतिपादकेश्रथत्रशास्त्रादोयाश्रनिरातांमनसःप्राणोयामोवाचाक्षोनवाक

र्मणानीड्यादंडोसत्यंयथार्थनामगुणोनामरूपमोघंतत्कर्मणाबाह्येंद्रियनिग्रहोनाश्रवणंकीर्तनंध्यानंहरस्मृतकर्म
णोजन्मकर्मगुणानोचतदर्थेखिलाचेष्टितं॥२७॥हरेजन्मकर्मगुणानांश्रवणादितदर्थेदृष्टीदृशानसर्वकर्मा॥८॥२
र्थंस्वंनताजलेहत्वेयद्वात्मनाप्रियोदारधनसुतगृहाप्तप्राणाशयत्परस्मैनिवेदनं॥२७॥विलापतश्चयज्ञनाशियतत
त्तदर्थंयत्किंचिदनिष्टंतन्मित्यादायानात्मनिष्टंहेत्तेनदत्तात्॥९॥आत्मनःप्रियंगंधपुष्पादिरागहीनंयोलक्ष्यपरस्मै
परमात्मनेगयनिवेदनंतन्मद्भक्तयाममर्पणंयतत्तल्लिंगेवा॥१०॥एवंस्त्रीआत्मानाथेषुमनुष्येषुवासोहंदेवस्त्रियोत्वा
नयत्रमद्भक्तभक्तसाधुषु॥२९॥स्त्रलएवआत्मानाथश्चत्यंतंस्त्रआत्मानंजीवस्यनाथायपामिवात्मानंउभयत्रस्था
वरजंगमंचयापरिचर्यतांविलापात्रस्तत्रापिसाधुस्वधर्मशीलस्तुततोपिमद्भक्तभागवतश्च॥३॥परमात्मतुक
थनंभावनंभागवद्यत्रा॥मिथोरतिर्मिथस्तुष्टिर्निवृत्तिर्मिथआत्मना॥२०॥तेश्वयद्भगंप्रियत्वावनंभागवद्यत्रातत्परम्

रात्रुकथनंशिष्येतिप्रश्नायत्राप्रतितत्रंस्यक्त्वादिपरित्यागनमिथोयारतिरमणंयात्वद्बुद्धिःसुखंयत्रनिवृत्तिस्तांचशिष्यत्राएवंवर्त्तमानानांपरमानंदप्राप्तिर्भवत्स्मरंतश्चतिहायनं॥३॥स्मरंतःस्मारयंतश्चमिथोथोयद्धरंहरि
नक्षायंजातयानक्षयाविघ्नत्फलकांतनुं॥१॥नक्षयासाधनंनक्षंयंजातयाघ्रेमलक्षणयानक्षया॥३॥कविद्वदंत्यचुतचित्तवि
याकविन्नमंतिनंदंतिवदंत्यालौकिकाः॥इत्यंतिगायंत्यनुशीलयंत्यजंभवंतिहृष्यत्पुलकास्त्यनिर्वृताः॥२२॥यजंहरिंअनुशी
लयंतिःतस्त्रीलांत्रमिनयंतिःएवंपरंएत्यप्राप्यनिर्वृताःमंताहृष्यंत्रवंतिःउभयंहरतिःइतीति॥३॥१तिभागवतानां
धर्मनिशिष्यनक्षयानद्भक्तयानारायणपरामायांमंजक्षरतिद्भक्तां॥२३॥भागवतधर्मत्यन्नयानक्षयानारायणपरामा
यांतरतीत्यक्तेदंछतिनारायणस्यति॥३॥जनकउवाच॥नारायणोनिधनस्यब्रह्मणःपरमात्मनोनिष्टमर्दथानावक्ष
ष्यंद्विब्रह्मविन्नमाः॥२४॥निष्टांत्वद्रूपंत्रयंनावःब्रह्मेवतावन्नारायणश्चतिन्नगवानितिपरमात्मनिवाच्यतेनउक्तं

वदंतितत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमद्वयं। ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते। तथा नारायणे भगवति तदिदं विश्वमादितं।
गृहीतमायारूपगुणः सर्गादावगुणः स्वतः। इत्यादिषु तत्र किमभिः शब्दैः निर्विशेषं तदेव वस्तूच्यते। अस्ति वा कापि विशे
षांश इति तत्रोत्तरं॥ ७॥ पिप्पलायन उवाच॥ स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुरस्य यत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सद्बहिश्च। देहेंद्रि
यासुहृदयानि चरंति येन संजीवितानि तदवेहि परं नरेंद्र॥ ८॥ अयमर्थः। अस्य विश्वस्य स्थित्युद्भवप्रलयानां हेतुः स्वयं च
अहेतुः हेतुरहितः। स नारायण इति परमेव तत्त्वमवेहि। स्वप्नजागरसुषुप्तिषु सन्नुवर्त्तमानं यत्। वक्ष्यति च। तुरीयं त्रि
षु संतमिति। बहिश्च समाध्यादौ। यत्सत्तद्ब्रह्मेति। परमेव तत्त्वमवेहि। स्वप्नजागरसुषुप्तिषु यत्वर्त्तते। देहेंद्रियप्रा
णमनांसि येन संजीवितानि संति चरंति प्रवर्त्तंते। तत्परमात्मेति परमेव तत्त्वं अवेहि। उक्तं हि। अचेतनापि प्रकृतिः प्रग
ढमात्मा प्रकंठमकलं तनोति। अचेतनं संचलती बलाहं स्वयं यथा भ्रामकसंनिधाने। एवं लक्षणभेदैः नारायणादि

एटी
२०

नामभिः उच्यमानमपि परं एकमेव तत्त्वं अवेहि। अवेदीत्यनेन विषयत्वं प्राप्तं निषेधयति॥ ७॥ नैतन्मनो विशति वागुत चक्षु
रात्मा प्राणेंद्रियाणि च यथानलमर्चिषः स्वाः। शब्दोपि बोधकनिषेधतयात्ममूलमर्थोक्तमाह यदृते न निषेधसिद्धिः॥ ३॥ आ
त्परं तत्त्वं मनो न विशति। न विषयीकरोति। वागुत वागपि। चक्षुश्च आत्मा बुद्धिः प्राणश्च क्रियाशक्त्या न प्राप्नोति। अन्यानि चेंद्रि
याणि। यथा अनलं स्वाः स्वांशभूताः अर्चिषो विस्फुलिंगादयः न प्रकाशयंति। न दहंति च। तथा जडासु मनआदिवृत्तिष्वभि
व्यज्यमानस्यात्मप्रकाशस्य तद्वृत्तिप्रकाशकस्य न तत्प्रकाशविषयत्वं। प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रं म
नस्यांतं मनसो ये मनोविरिति तथा। यतो वाचो निवर्त्तंते अप्राप्य मनसा सहेति श्रुतेः। ननु तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छा
मीति श्रुतेः। श्रुत्या शब्दगोचरत्वं प्रतीयते। तत्राह। शब्दोपीति। शब्दोपि आत्ममूलं आत्मनि प्रमाणं तत् अर्थोक्तं अर्था
दुक्तं यथा भवति। तथाह। न साक्षात्। कुतः। बोधकनिषेधतया स्वस्यैव बोधकरूपत्वात्। यद्वा वानभ्युदितं येन वाग

निषेधी

सुद्यातत्वंब्रूस्विक्रियन्मानानमचुवनवचुषापश्यति।कश्चिन्नमितिश्रुतानचुतर्हिनिवआदकिमिदमुच्यता
ग्रर्थेक्रियमादेतित्रादा।यतश्चित्रग्रथातःग्रादात्मानतिमनति।ग्रस्थूलमणंयातावासानिवर्त्ततग्रएणमनसामाद
ति।यतग्रवधिभूतंब्रूस्नेकातविनाग्निर्दिन्नाग्निा।सर्वस्यनिषेधस्यप्रमावधिज्ञातातत्वादस्थूलोनश्चोनस्थूलोनदी
र्घोनखंनवायुनत्रजेलंनश्चन्नीनाग्निर्नचाहंनमतिर्नचित्तंनचिश्चनानंस्मयश्चकोपोनामानिशुक्लेवपुवानश्चक्षोनाचेष
त्वासुरमानवोपिनामनेसज्ञावर्णाश्चबेदास्मनामातश्चश्यामागरलोनयीतरक्तामितश्चश्रवणेनिजात्विर्णाश्र
तिंगादा।नोक्षोनशीतास्निग्धमप्रकृपांसस्रुषंसर्वमायाप्यंगाइतिानचुतर्हिप्रमाणाविषयत्वातनास्तिस्थूलनि
ग्रमज्यातःग्रतग्राह।ग्रग्रंरजश्चमश्चतित्रिद्दादकमादोश्चंमदाहमितिप्रवदंतिजोवांज्ञानक्रियार्थफलश्चपतस्त
स्थूलशक्तिब्रह्मेवनातिसदग्रचुतायाःपरंतत्।३।सतस्मूलंकार्यं।ग्रचुतश्चस्मंकारणंतत्सर्वंब्रह्मेवनास्तिनाना

तनःक्रियाशक्त्यास्त्रैद्यानशक्त्यामलानिनितदेवत्रय[illegible]तितातःग्रहंग्रहमितिजीवोधिःग्रहंकारश्चत्रयदंति

यतयस्मातत्तायाःसदचुतात्परंकारणंकार्यंकारणाद्भिन्नंनभवतिवाचारंभणमितिश्रुतानचुकथामकंबहुविधमेक
रणोतत्रादोउक्तशक्तिश्चानेकशक्तिमताऽऊर्मदंतीमायाजन्यंशक्तिर्यस्यतदितिवाबहुशक्तिमतामवदर्शयतिःग्रादे
यदेकंब्रह्मेतादृशमवेरजश्चमश्चतित्रिद्दत्रधानंप्रस्तुतिंवदंतिःततश्चज्ञानक्रियार्थफलश्चपतयाज्ञानशक्तेनादवताक्रि
याइंद्रियाणिःग्रर्थविषयाःफलंतत्वकाशःसुखादिःतद्रूपतयाब्रह्मेवनातिःतदिमर्वंद्रूपेणश्चतोनानामानमब्र
ह्मणःस्वल्पिद्वेषमाणाग्रपह्नेतिनावःनचुमर्वात्मकंवब्रह्मतर्हिमर्वंमिथ्याकार्यस्यजन्मादिविकारवत्त्वात्ब्रह्मणोपि
तत्त्वमंगःस्यात्तत्राह।ग्रात्मानजानन्निरिष्यतिनधीसोनेहायानमवनस्विच्चरिणोहिमर्वत्रशक्तस्तु
पाम्युपलब्धिमात्रंप्राणेंद्रियबलेनविकल्पितंसत्तावज्जात्मब्रह्मनजानन्नजातःजन्मानावादस्वतदनंतरास्तित्वा
ह्मणःविकारानास्तिनिधातनवर्त्मनाद्रव्यत्वावादस्वदाकारणविपरिणामानिरङ्गाऊतादियस्मात्यन्निचा

यथेर

रिणां आगमापायिनां बालयुवादिदेहानां सवनवित्। तत्तत्कालदृष्टा। न ह्यवस्थावतां दृष्टा तदवस्थो भवतीत्यर्थः। ननु निरवस्था
कोसावात्मा। अत आह। उपलब्धिमात्रमिति। नन्वायातं तर्हि क्षणिकत्वं। नेत्याह। सर्वत्रेति। सर्वत्र देशशश्वत् सर्वदा।
अनपायि अनुवर्त्तमानं। ननु नीलज्ञानं जातं पीतं ज्ञानं नष्टमिति। प्रतीतेर्न ज्ञानस्यानपायित्वं। अत आह। इंद्रियब
लेनेति। सदेव ज्ञानं इंद्रियबलेन विविधं कल्पितं। नीलाद्याकारवृत्तय एव जायंते। नश्यंति च। न ज्ञानमिति भावः।
व्यभिचारिषु अव्यभिचारे दृष्टांतः। प्राणो यथा एकः दशधा प्रतीयते। दृष्टांतं विवृण्वन् इंद्रियालयेन निर्विकारात्मो
पलब्धिं दर्शयति॥ ७॥ अंडेषु पेशिषु तरुषु विनिश्चितेषु प्राणो हि जीवमुपधावति तत्र तत्र। सन्नेयदिंद्रियगणेहमिव
प्रसुप्ते कूटस्थ आशयमृते तदनुस्मृतिर्न्नः॥ ८॥ पेशिषु जरायुजेषु तरुषु उद्भिज्जेषु। अतिनिश्चितेषु स्वेदजेषु उपधा
वति अनुवर्त्तते। एवं दृष्टांतेन विनिर्विकारित्वं प्रदर्श्य दार्ष्टांतिकमपि दर्शयति। कथं। तथेदं देव आत्मा सविकार इव

एटी.
२२

प्रतीयते। यदा जागरे इंद्रियगणे। यदा च स्वप्ने तत्संस्कारवान् अहंकारः। यदा सुषुप्तं तदा तस्मिन् प्रसुप्ते इंद्रियगणे सन्नेतीने
अहमित्यहंकारे च सन्ने कूटस्थः निर्विकार एव आत्मा। कुतः। आशयमृते लिंगशरीरमुपाधिं विना विकारहेतोरुपाधि
रभावादित्यर्थः। नन्वहंकारपर्यंतस्य सर्वस्य लयशून्यमेवावशिष्येत। कुतः कूटस्थ आत्मा। अत आह। तदनुस्मृतिर्न्नः।
तस्य विशेषज्ञानदर्शनस्पर्शनादिशून्यस्य सुखात्मनः सुषुप्तिसाक्षिणः स्मृतिर्न्नोस्माकं भवति। एतावंतं कालं सुखमहं
सुप्तः न किंचिदवेदिषमिति। अतो अननुभूतस्यास्मरणात् अस्त्येव सुषुप्तावात्मानुभवः। विषयसंबंधाभावात् न स्प
ष्ट इति भावः। तथा च श्रुतिः। यद्वै तं न पश्यति पश्यन्वै तद्द्रष्टव्यं न पश्यति। न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यते विनाशित्वा
त् इति श्रुतेः। ननु यदि सुषुप्तौ कूटस्थात्मानुभवो भवेत्। कथं पुनरपि संसारः स्यात्। अविद्यातत्संस्काराणां विद्यमान
त्वादिति चेत् कदा तर्हि तन्निवर्त्तको नुभवो भवेत्। अत आह॥ ७॥ यर्ह्यजनाभचरणैषणयोरुभक्त्या चेतोमलानि वि

धाम तद्गुणकर्मज्ञानि तस्मिन् विशुद्ध उपलभ्यत आत्मतत्त्वं साक्षाद्यथामलदृशोः सवितृप्रकाशः ॥४०॥ यर्हि यदा वित्तेष
णादि विहाय केवलमजनाभस्येव चरणेषणाचरणसेवेच्छा तया या उद्भक्तितर्व्यपुमान् चेतसा मलानि विधाम
न्नाशयेत् चेत एव वा कर्तृस्वगतानि मलानि तया भक्त्या क्षालयेत् तत [illegible] दा तस्मिन् विशुद्धे [illegible] चेतसि मति
साक्षाद्व्यवधानेन आत्मतत्त्वमुपलभ्यते अमलदृशोः सद्योः यथा पूर्वमेव सिद्धः सवितृप्रकाशः इति भक्तेः कर्मयो
गीनत्वात् तत्पृच्छति ॥ ७ ॥ राजोवाच ॥ कर्मयोगं वदतनः पुरुषो येन संस्कृतः । विधूयेहाशु कर्माणि नैःकर्म्यं विंदते प
रं ॥४१॥ नैःकर्म्यं कर्मनिवृत्तिसाध्यं ज्ञानं । प्रश्नांतरमाह ॥ ७ ॥ एवं प्रश्नमृषीन् पूर्वमपृच्छं पितुरंतिके । नाब्रुवन् ब्रह्मणः
पुत्रास्तत्र कारणमुच्यतां ॥४२॥ प्रष्टव्यमर्थं पितुः इक्ष्वाकोः ब्रह्मणः पुत्राः सनकादयः सर्वज्ञाः अपि नाब्रुवन् गदनवद्यो
तनाय प्रथमद्वितीयप्रश्नस्योत्तरमाह ॥ ७ ॥ आविर्होत्र उवाच ॥ कर्माकर्मविकर्मेति वेदवादो न लौकिकः । वेदस्य चेश्व

धी

एटी.
२३

रात्मत्वात् तत्र मुह्यंति सूरयः ॥४३॥ कर्म विहितं । अकर्म तद्विपरीतं निषिद्धं । विकर्म विगतं कर्म विहिताकरणं । एतत्त्रयं वे
दवादः वेदैकगम्यं न लौकिकः । वेदस्य ईश्वरत्वात् ईश्वरादुद्भूतत्वात् । अपौरुषेयत्वादित्यर्थः । पुंवाक्ये हि वक्तुरभि
प्रायतार्थज्ञानं शक्यं । अपौरुषेये तु केवलं वाक्यपूर्वापर्येणैव तात्पर्यावधारणं तदुक्तं करमिति । तत्र कर्मादौ वि
दुषोपि मुह्यंति किमुतान्ये अतः तव तदा बालाद्वा नैवाब्रुवन्निति । दुर्ज्ञेयं वेदतात्पर्यमाह ॥ ७ ॥ परोक्षवादो वेदो
यं बालानामनुशासनं । कर्ममोक्षाय कर्माणि विधत्ते ह्यगदं यथा ॥४४॥ यत्रान्यथा स्थितोर्थः संगोपयितुमन्यथा
क्षत्वोच्यते स परोक्षवादः । परोक्षवादत्वमेवाह । कर्ममोक्षायेति । ननु स्वर्गाद्यर्थं कर्माणि विधत्ते न कर्ममोक्षार्थं
तत्राह । बालानामनुशासनं यथा भवति तथा । अत्र दृष्टांतः । अगदं औषधं यथा पिता बालं मोषधं पाययन् खंडलड्डु
कादिभिः प्रलोभयन् पाययति ददाति वतानि । नैतावता अगदस्य पानस्य तत्स्वाभाविकं प्रयोजनं । अपि त्वारोग्यं । तथा वे

तथा च श्रुतिः । तं वा एतं चतुर्हुतं संतं चतुर्होतेत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवा इति ॥ ७ ॥ नो३

दोष्यवांतरफलेऽप्रलोभनयत्कर्मामात्रायेवकर्माणिविधत्तेनन्वकर्मामात्रश्चेत्तदुरुषार्थस्तर्हिप्रथमामवंकर्मत्यज्ज
तोनातद्करणेप्रत्यवायास्तीत्यतआह।ज्ञानावरद्यत्वादाक्तंत्वयाज्ञानिनोंद्रियाविकेर्मणाह्यधर्मणहत्यो
हृत्फलप्राप्तेतिमाभयंअजितेंद्रियत्वातेऽतःस्वयंनाचरन्तातर्हिविकर्मणाकर्मनावरणलक्षणेनाधर्मणहत्यारु
नंतरहृत्फलमवप्राप्नोतितथाचश्रुतिःहत्वाऽनहृत्फलमाप्नोतीत्यादयंतेअद्यमानाःस्वकर्मभिरितितस्माद्वेदाक्तमवक्रत्वा
णानन्वनिषिद्धंनन्वकर्मणिक्रियमाणेनास्तिनामकिंतत्फलंचस्यात्।नन्वेतेकर्मरूपाग्निहिंत्रंतआह।ज्ञानवे
दाक्तमवक्रत्वीणानित्यंनामार्पितमीश्वरेनिष्कर्म्यंचस्यात्तन्निष्कामंकर्मेश्वरार्पितंसत्तत्फलंतुतिःश्वद्नित्यंनाग्निहिंत्रं ९८
त्वानाश्वरार्पितंनन्वफलादायनानन्वफलम्पश्चुतत्वात्कर्मणिनतेफलंम्पादयानारचनार्थमितिकर्मणि २५
रुच्यर्थनार्थंअनुष्ठानखंउलहुकादिवत्।ततश्चकर्मनिरुच्यावरार्थंमम्पश्चित्तारयतितदावायाबाएनद

ज्ञानार्

त्तरमविदित्वागार्ग्यअस्माल्लोकात्प्रेतिमन्रूपेणःइत्यनात्मरूपेणतांतमंतंवदानुवचाननब्राह्मणाविविदिषंति
ब्रह्मचर्येणतपसाश्रद्धयायज्ञेनानाशकेनचेतियज्ञादीनांविहितोचावश्यंनिःकामकर्मसुप्रवर्त्तेत।ततश्चस्वर्गकि
मोयजेतेत्यादिनिःकामिनाम्पेवस्वर्गादिःफलत्वेनावगमात्।नित्यकामिनामोस्वर्गेनित्यवतीतिनेःकर्म्मभिरित्यवच
तीतिनावाःवेदिकंकर्मयागशुक्लांत्रिकमादाप्रथमप्रश्नम्पपरिहारंचप्रपंचयति।ननुआश्रुत्रयंथिनिर्ज्ञिदी
ष्टुःपरात्मनःविधिनापचारादवंतंत्राक्तेनचकेनावं।४७।परात्मनःपरात्मेवमतःप्रात्मानाजीवम्पश्रुत्रयंथिःप्रदेका
रबंधेनिर्द्दुमिच्छुमननंचोक्तनचविधिनाप्रकारेणनज्ञेतांतंत्रमागमःचकारादेहिकनमदामशुच्चयमादातमवि
धिमादा।ननुश्रुत्यानुग्रदआचार्यात्तेनमंदृष्टिनागमः।प्रदाशुरुषमम्पश्चित्तेश्रुत्यात्मिमतयात्मनाश्रुतेनाचार्ये
णमंदृष्टिति।आगमःश्रद्धोपकारायम्पमाणं।अशुचिःमन्मुखमामीनःप्राणसंयमनादिनाःपिंडंविनाध्यानव्याम

कृतरक्षार्च्चयेद्धरिं ॥४९॥ पूर्त्तिं सन्मुखमासीनः आदिशब्देन भूतशुध्यादिभिः पिंडं देहं विशोध्य सद्भिर्न्यासैः कृतारक्षाय
नसः ॥७॥ अर्घ्यादौ हृदये वापि यथालब्धोपचारकैः द्रव्यक्षित्यात्मलिंगानि निःपाद्य प्रोक्ष्य चासनं ॥५०॥ आदावेव द्रव्या
णि पुष्पादीनि जंत्वादिशोधनेन क्षितिसम्मार्जनादिना आत्मानमव्यग्रतया लिंगं पूर्त्तिं अनुलेपक्षालनादिना निष्पा
द्य योग्यानि कृत्वा ॥७॥ पाद्यादीनुपकल्प्याथ संनिधाप्य समाहितः हृदयादिकृतन्यासो मूलमंत्रेण चार्च्चयेत् ॥५१॥ पाद्या
दीनि पात्राण्युपकल्प्य संनिधाप्य हृदि पूजितं श्रीपूर्त्तौ ध्यात्वा हृदादिभिः हृदयं शिरः शिखा कवचनेत्रास्त्रमंत्रैः मूलमंत्रे
ण चादावेव कृतन्यासो मूलमंत्रेण चार्च्चयेत् ॥७॥ सांगोपांगं सपार्षदं तां तां पूर्त्तिं स्वमंत्रतः पाद्याद्याचमनीयाद्यैः स्ना
नवासोविभूषणैः ॥५२॥ अंगानि हृदयादीनि उपांगानि सुदर्शनादीनि तत्सहितां सपार्षदां सपरिवारां कैरुपचारैरर्च्चे
त तदाह पाद्यशब्देन मधुपर्कमाचमनं च ॥७॥ गंधमाल्याक्षतस्रग्भिर्धूपदीपोपहारकैः सांगं संपूज्य विधिवत्स्तवैः स्तुत्वा

एवी
२५

तांत्रिकं कर्मयोगं उपसंहरति एवमिति ५३

त्वा नमेद्धरिं ॥४३॥ अक्षतास्तिलकालंकारान्तु पूजायां नाक्षतैरर्च्चयेद्विष्णुं न केतक्या महेश्वरं इति निषेधात् उपहारानेवेद्यं
॥७॥ आत्मानं तन्मयं ध्यायन्पूर्त्तिं संपूजयेद्धरेः शेषमादाय शिरसा स्वधाम्न्युद्वास्य सत्कृतं ॥५४॥ शेषां निर्माल्यं स्वधाम्नि
स्वस्थाने देवं हृदि पूर्त्तिकरंडके उद्वास्य स्थापयित्वा पूजाविधिं समापयेदिति शेषः ॥७॥ एवमग्न्यर्कतोयादावतिथौ
हृदये च सः यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यते हि सः ॥५५॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे वसुदेवनारद
संवादे तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥७॥ ॥ चतुर्थे त्ववतारेहा प्रश्नस्योत्तरमुक्तवान् यजेंतीनंदनो नाम्नाद्भुमिलानवसप्तमः ॥१॥ आ
त्मनः अभिमतया पूर्त्या इत्यनेनात्मनः प्रियमवतारं पूजयेदित्युक्ते अवतारज्ञानमपेक्षितं तथा स्तवैः स्तुत्वा नमेद्धरिमि
त्युक्ते गुणकर्मज्ञानं चापेक्षितं अतः पृच्छति राजा ॥७॥ राजोवाच ॥ यानि यानीह कर्माणि यैर्यैः स्वच्छंदजन्मभिः चक्रे करो
ति कर्त्ता वा हरिस्तानि ब्रुवंतु नः ॥१॥ त्वया पृष्टानि कालत्रयसंबंधिसकलावतारगुणकर्माणि कथयितुमशक्यानि संक्षेपत

चुकानिवि क्रथयिष्यामीत्याह ॥ ७ ॥ तुमिलउवाच ॥ यावान्अनंतस्यगुणाननंताननुक्रमिष्यन्नमउबालबुद्धिरजांमिशास्त्र
गणिताय कथयितुंकालनशेवोत्सिलशक्तिर्धमप्रा २ अनुक्रमयिष्यन्नागणयितुमिछतियःसेउबालानामिवबुद्धिर्यस्यसम
मंदमतिःकालेनमहतालकपिमहामतिःरजांमिगणायदधिःअत्सिलशक्तिर्धारणशक्तिःसर्वशक्त्याश्रयस्यभगवतोगुणां स्तु
तेवगणेयेनातथाचश्रुतिः विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचंयःपार्थिवानिविममेरजांसीत्याद्यातित्रात्रिःपुरुषावतारमाह
॥ ७ ॥ भूतेर्यदोपंचभिरात्मसृष्टैःपुरंविराजंविरचय्यतस्मिन्नात्मानमविशत्पुरुषाभिधानमवाप्नारायणआदिदेवो
ऽयदास्वसृष्टैःभूतैःविराजंब्रह्मांडंआत्मनःपुरंनिर्मायतस्मिन्नप्रविशन्नारायणःतदाप्रु एष्टी.
रुषाभिधानंप्रवोपालीलयाप्रविशेनतुभोक्तृत्वेनाप्रवृत्तगुणस्यजीवस्यनत्रभोक्तृत्वात्अस्यगुणकर्माण्यादत्ये २६
नाह ॥ ७ ॥ यत्कायएषभुवनत्रयसंनिवेशायस्वेंद्रियेसत्तनुभृतामुभयेंद्रियाणिज्ञानंस्वतःश्वसनतोबलमोजईहाम

वाग्निःस्थितिर्नयोऽवआदिकर्त्ताधियस्याधिष्ठेयंकायएषकायइतिसप्तमीवा तनुभृतांसमष्टिव्यष्टिजीवानां
ज्ञानकर्मेंद्रियाणियस्यस्वतःभूतपूर्वतयवातनुभृतांज्ञानेयतःस्वतःसिद्धंज्ञानमितिवायस्यश्वसनतःप्राणा
बलंदत्तशक्तिःओजइंद्रियशक्तिःईहाक्रियायस्यसत्त्वाग्निःविष्णुस्थितिर्नयाजावआदिकर्त्ताआदिकर्त्रेत्यनेन
तत्सर्वकर्तृत्वंतरमाद्विष्णुवितंतइत्यादिनागुणावतारावतारसृष्ट्यादिकर्तृत्वमाह ॥ ७ ॥ आसावभूच्छतधृतीरजसा
स्यमार्गविष्णुस्थितौक्रतुपतिर्द्विजधर्ममिश्रः ॥ रूपेययायतयमाशुरुषःमआद्यइत्यूरुजवस्थितिनयामतंप्रजानां
यत्स्यात्तनुषुगायत्यरजसाःअस्यजगतःमार्गकार्यशतधृतिर्ब्रह्मात्रभूतास्थितौचविष्णुःयस्यसत्त्वानतिनाशः
क्रतुपतिश्चफलदातादिजानांतद्धर्माणांचसमष्टिपालकइत्यर्थःयस्यतमोमात्रस्यापव्ययरूपेभूतानएतेब्रह्मादिनि
र्म्मितभूतेप्रजासुउद्भवादयायातानवंतिसआद्यःपुरुषइत्यवयानरनारायणावतारमाह ॥ ७ ॥ धर्मस्यस्तनुदि

नृयज्ञिनिष्ठं पूर्त्यं नारायणो नर इति प्रवरः प्रशांतः। नैःकर्म्यलक्षणमुवाच चचार कर्म यद्यपि चास्त ऋषिवर्यनिषेवि
तो ह्रि। धर्मस्य भार्यायां दक्षदुहितरि मूर्त्तिसंज्ञायां नारायणो नर इति मूर्त्तिद्वयेन अजनिष्ट जातः। तच्चरितमाह। नै
ःकर्म्यं आत्मस्वरूपं लक्ष्यते येन। तत्कर्म कर्मनिर्हारिरूपं वा। नारदादिभ्य उवाच स्वयं चचार च। यद्यपि कर्म विरन्नास्ते
ऋषिवर्यैः निषेवितावंह्रीयस्य सः। भगवदवतारत्वाद्यातकं परमोपशमं दर्शयितुमिति दासमाह दशभिः॥ ७॥ इं
द्रो विशंक्य मम धाम जिघृक्षतीति कामं न्यपुंक्त सगणं सबदर्युपाख्यं। गत्वाप्सरोगणवसंतसुमंदवातैः स्त्रीप्रेक्षणेष्व
भिरविध्यदतन्महिज्ञः॥ ७॥ धाम स्थानं तपसा गृहीतुमिच्छतीति विशंक्य तपोनाशाय कामं सपरिवारं प्रेषयामास स
कामः बदरिकाश्रमं बदरीत्युपाख्यायते यः तस्याश्रमं। अप्सरोगणादिभिः सह गत्वा स्त्रीणां प्रेक्षणाद्यैव इषवो बा
णाः तैः अविध्यत् तताड। न तस्य महिमानं जानातीत्यतन्महिज्ञः॥ ७॥ विज्ञाय शक्रकृतमक्रममादिदेवः प्राह प्र

एटी.
२७

हस्य गतविस्मय एजमानान्। मा भैर्विभो मदनमारुत देववध्वो गृह्णीत नो बलिमशून्यमिमं कुरुध्वं। ७॥ मा भैष्टेति पा
ठः। अक्रमं अपराधं। अहं धीर इति विस्मयो गर्वः तद्रहितः। एजमानान् शापभियाकंपमानान्। भो विभो समर्थ। हे देव
वध्वः मा भैष्ट। बलिं आतिथ्यं तान् प्रार्थयते। इममस्माकमाश्रमं आतिथ्याभावे शून्यप्रायं स्यादिति भावः॥ ७॥ श्रीशुक
उवाच॥ इत्थं ब्रुवन्नभयदेन रदेवदेवाः सव्रीडनम्रशिरसः सघृणं तमूचुः। नैतद्विभो त्वयि परे विकृते विचित्रं स्वारा
मधीरनिकरानतपादपद्मे॥ ८॥ हे नरदेव। अभयदे श्रीनारायणे इत्थं ब्रुवति सति देवाः कामादयः सव्रीडानि नम्रा
णि शिरांसि येषां ते लज्जाभरणेवावनतशिरस्का इत्यर्थः। सघृणं यथा भवति तथा कृपां जनयंतो विशेषत इत्यर्थः।
कृपायुक्तं तमिति वा। मा यातः परे अतो विकृते। स्वारामाश्च ते धीराश्च। तेषां निकरेरानतं पादपद्मं यस्य तस्मिन्। त्व
यि एतत् अज्ञो भानुकंपादिनचित्रं। अस्माकं च अपराधाचरणं स्वभावत्वान्न चित्रमित्याहुः॥ ७॥ त्वां सेवतां सुरकृता ब

दृष्वा तराया: स्त्रीका विलंघ्य परमेष्ठजंतोपदेता नाथस्य बर्हिषि बलीन दृष्टस्त्वमागानधत्ते पत्नीवितायदिविघ्नदृष्टि:१
वांमेवतांमवमानानांपुरेरिशादिनिःसृतास्तरायाविघ्नानेवंतीकस्मादित्यतद्ब्रूत्वाकरुतिस्वस्थानंस्वगमिति
क्रम्यपरमंतवस्थानंव्रजतांनाथस्यत्वामानवमानम्याऽकृतांबर्हिषियानस्त्वमागानपुराऽशादीनबलीनकरानन्नधि
करश्वराज्ञेइशादित्यादृष्टांतर्हिकिंप्रजकोविघ्नेर्घ्नतिनभगवान्त्सवकावराकोतरायेदंतएवांतर्हिकिंप्रजके
तिनित्याऽऽधत्तइतीयदीतिनिश्चायायनत्वंसर्वसुराधीश्वरानत्रविताःस्तकाश्चाताःसोविघ्नांघ्रिंपरमंक्रिध
त्तेऽकृतांपुनस्त्वयिविघ्नंकतिभावांस्तृणस्तकानंतुकेवलंतपश्चरतांत्वयीगतिःश्रेष्ठमाकंवशंयांतिकाधम्यवानंत्व
म्मदृशाःकामापन्नागमपितावदुभवंतिकाधवशापुनरतिमंदाइत्याऽऽगुःकृतविकालगुणमाकृतज्ञेस्वानो
ऽप्यानम्मानपारजलधीनतितीर्यकविशाकाधम्ययांतिविफलम्यवशंपदेगाम्मज्जंतिऽश्वरतपश्चरथोम्मज्जेत्तिः१

कुंघरदृविकालगुणाश्चस्त्रीतास्तवर्षाणिमाकृतश्चप्राणोबाह्यावाजेक्षाजिकाभोगाश्चएतानम्मानऽपारजलधि
रूपानऽतितीर्यविलंघ्यागाःपरंमज्जंतिऽकृतायतःकाधम्यविफलम्यतरांयांतिगछंतिकिंवाजालमज्जंतिसथा
विवशाःमंतोमस्त्रकाःपितंगारंश्वथमंधुरुजंतितथाहथानमोहायनवत्नागायशापादिनाऽश्वरंतयऽरुजंतिनो
भगवान्मर्वमाधनमंपत्राऽपिवासवादीनांसंमारंनतरंतीतिभावाःबाऽइतिप्रकृतांतांस्त्रियात्यद्भुतदर्शनः
दर्शयामासशुश्रूषांश्वद्वेनीऽऊर्वतीविचुःस्त्रियायागनिर्मिताःस्त्रीःशुश्रूषांऊर्वतीःस्वर्स्त्रिताःशुद्धशुलंनताःते
षांनावस्पादिदृष्टयेपशमायदर्शयामासाबोतदेवानुचरादृष्ट्वास्त्रियःश्रीरिवरूपिणीःगंधेनशुभजम्मांऽशोदा
र्यदृताश्रियाःऽरूपिणीपूर्त्तिमतीःश्रीरिवताःस्त्रीर्दृष्ट्वातामांरूपमोदार्यगुणदृताःश्रीःकांतिर्यशांताःबाताःनोहृद
वदंवशाःप्रणतानप्रदमत्रिवाःआत्मात्मकतरांदृधंमवर्णीस्वर्गूषणाःश्रीदृधंदृणीधेनुकवयंवशाकाःकाचमाः

ईपंसुदर्य्यशितिवत्तवादात्मवर्णमिमानरूपांनिकाणुम्दत्तरूपतिवत्तामानवत्तातथापित्वाश्विषणरूपांत्रा॥धुमि
त्योदशमारायनद्यातंसुरवंदिनाउर्वशीमप्सरश्रेष्ठंपुरस्कृत्यदिवंययुः॥९सुरवंदिनादेवदृष्ट्या॥ब॥ईक्षायानम्पन
दमिष्टवंतांविदिवोकर्मांऊचुर्नारायणवलंशक्रनामविस्मिता॥१०ईक्षायईंप्रतिनारायणबलमूचुराक्रांतत्रा
त्रामंप्राप्ताविस्मितश्चात्रविस्मितश्चामेतिवाक्यानयवतारानातत्रयितानिवाद्दा॥ब॥दंभस्यरूप्यवदस्यकत्रा
त्मायागंदत्तःऊमारूषन्नोभगवान्पितानाविसुःशिवायऊगतांकलयावतीर्णंत्वंनाशुतांप्रधुनिदाशुतयोदृया
त्म्या॥१७॥दत्तदत्तात्रेयाःऊमारात्मनकादिनांपितारूषन्नश्चाविसुरवकलयावतीर्णमिमन्त्रात्मायागमवदत्तातन
विसुनादयात्म्यदृयग्रीवावतारःप्रधुनिदामतातताःशुतयःआरुताः॥ब॥युज्ञाख्यायप्रभुरिलोषधयश्चाक्ष्यक्रो
टुदृतोदितिऊवरंतांनन्नमांस्म्मा॥कोर्म्यंधृतोदिरघृतान्मथानत्वष्टेत्यादांत्यपत्रमिनागजमंवरार्त्तो॥८श्लोकाश्च॥

ओषधयश्चयुक्ताःकोडवराहावतारायदातगाजंऊःअमुंचतामाख्यामाप्तएवमादोयत्रावतारयनामनात्मिनात्मविसुःशि
वायज्ञातोकलयावतीर्णइत्यनुवर्त्तनीयं॥ब॥संस्तुवतोब्धिपतिनाश्रमणाऋषीश्चशक्रंचहृत्रवधतप्तमतिप्रविष्टं
दृवाद्रियासुरशृदापिदितःअनाथाजघ्नेसुतंदमनयायमतांदृसिदा॥९॥संस्तुवतास्तुतिऊवाणानऋषीनवालिखो
नाकरूपपार्थमभिदादराणेगाःपदानिमप्राणाशंशाणापदमितानाऊत्थोपादामावत्तातमभिब्रुसदत्योयांप्रविष्ट
मावयामासःअसुरृष्टेदेपिदितानिरूद्धयादेवस्त्रियःताश्चोचयदनेकावनारिः॥ब॥देवासुरयुधिवदेत्यपतीनसु
शार्थदिवांतारञ्चवनाश्चेदथकलानिःपूत्वाथवामनरूपमादधत्कलांस्म्मायाच्चालनेनमप्रदारहितःशुतत्या॥२०॥ध्व
नारुमर्वप्रबृंतारुकलानिःपूत्रिनिःस्तुवनानिश्चदक्षतःअपालयतऽमांस्म्मासमप्रदारहरे॥ब॥निःस्तवियाप्रस्तुत
गांतत्रिमत्तज्ञात्वारामस्तुदेदृयऊलाप्ययनागवाग्निःमाश्चिवबंधदशवक्त्रमदृनमलंकेलीतापतिर्जयतिलोकमल

घ्रुकीर्त्तिः२दृद्यानांकुलम्पाण्ड्यायनागविष्टपोमिः।प्रसाम्मादशरथिःमनमलंकायांस्थितंमचजयतिवर्त्तमानका
लीनावतारइत्यर्थः।नाविनंगप्रन्नष्टावतारमादा।७।इमन्नगवतएणयंडजन्माजानांकरिष्यविष्णोरेरपिंडक
राणिवादेविप्रादयतियज्ञनतोतदृदानिष्टज्ञानकालोक्तिविष्णोश्चदनिष्यंतानाश्रुत्वावतारमादावादेरिति।७।।
श्रुतदृदानियज्ञानदानेत्यानविमादयिष्यतिकल्पवतारमादाष्टज्ञानिनिश्चदनिष्यतनिदनिष्यतिति।७।।एवंवि
धनिकर्माणिजन्मानिचजगत्पात।भूरिणिष्टरियनामोवर्णितानिप्रदानुज।२३।इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएका
स्वाक्यंधवसुदवनारदसंवादस्वद्वतीयोध्यायः।।७।।।।पंचमस्वक्किदीनानांकावेनिष्टापुरापुराष्टजाविधिरिति एदी.
प्रश्नदयाम्पान्नरमुच्यात।ब्रोमवतांसुरन्नतावदावंतरायाश्चयानप्रोदरिमक्तविघ्नपूर्त्रिपदंस्वापरांगतियांति। ३०
प्रनक्तानांतुविघ्नानिभवंतीत्यक्तेतदितिषांकागतिर्भवतीतिश्छति।७।।राजोवाच।।नेगवंतंदरिधायानमंत्र्य

न्यविन्नमाःतषामरमंतकामानांकानिष्ठांविजितात्मनां।हेःआत्मविन्नमा।विजितात्मनांअतएवअन्नांतकामनां
कानिष्टाकिंप्राप्यांस्वजनकस्यगुरान्नगवतानारदतत्तुरुद्रौदणडगतियांतीतिवक्तुंभगवतःमकागानवर्णाश्रमा
णामुत्पत्तिमादा।७।।चमसउवाच।।मुखबाहूरुपादेभ्योपुरुषस्याश्रमैःसहाचत्वारोजज्ञिरेवर्णागुणैर्विप्रादयः
दथकारगुणैःसावनविप्रःसत्वरजोभ्यांक्षत्रियोरजसामाभ्यांवैश्यःतमसाशूद्रइति।७।।यएषांपुरुषमाक्षादात्म
प्रभवमीश्वरंनभजंत्यवजानंतिस्थानाद्भ्रष्टाःपतंत्यधः।एतषांप्राध्यायअतद्यानस्वप्रभवंपितरंश्रीदरियनभजंतिये
वजानंतिपतंत्यधः।तत्रानानवर्णाश्रमातानदभजानस्तत्रतामप्यादाईश्वरमितिनत्रायअतातंवक्षिनामतुया
ख्याःत्यादा।७।।दरिकथाःकचितदूरेचाकृतकीर्त्तनाःस्त्रियःश्रदयाश्चैवानसूयवोनुकंप्यानवादशाधादरिकथानत
श्रवणंयषांतेअतएवदूरेअकृतकीर्त्तनायषांतेज्ञानकालेवडविदग्धाःअविकिंचित्कात्तेअपक्षाश्चयानादा।७।

विप्रो राजन्यवैश्यो वा हरेः प्राप्ताः पदांतिकं। श्रोतेन जन्मना वापि मुह्यंत्याम्नायवादिनः॥ श्रोतेन उपनयनाख्येन। उपलक्ष
णमेतत्। अध्ययनादिनापि हरेः पदांतिकं तद्भजनोत्तमाधिकारं प्राप्ता अपि मुह्यंति। कर्मफलेषु सज्जंते। कुतः। आम्नायेषु
वादाः अर्थवादाः ते मोहकर्तारो विद्यंते येषां ते उक्तं गीतासु। यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदंत्यविपश्चितः। वेदवादरताः पार्थ
नान्यदस्तीति वादिनः॥ इत्यादिना। भक्तिमार्गदार्ढ्याय तेषां मोहं प्रपंचयन्नाह निंदति॥ ७॥ कर्मण्येकाविदाः स्तब्धा मूर्खाः पंडि
तमानिनः। वदंति चाटुकान्मूढा यया माध्यागिरा ऋकाः॥ ८॥ अकोविदाः यथा कर्म प्रतिबंधकं न भवति। तथा कर्तुमज्ञाः
अशक्ताः न चाभिज्ञा न पृच्छंति। यतः स्तब्धाः अनम्राः। स्तब्धत्वे हेतुः। यतो मूर्खा अपि पंडितमानिनः पंडिता वयमिति मानवंतः
। तथा च श्रुतिः। अपाममोममृता अभूम। अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः सुकृतं भवति। यत्र न चोष्णं न शीतं स्यान्न ग्लानिर्न
चाप्यरातय इत्यादिकया यया मध्यागिरा प्रसक्ताः संतो मूढाः चाटुकान्वदंति। अप्सरोभिः सह विहरिष्यामः। इत्यादिप्रियवा

एटी.
३१

वाक्यानि वदंति। किंच। तेषां कर्माभिनिवेशात्कामक्रोधदंभादयो वर्द्धंत इति आदत्रयेण॥ ७॥ रजसा घोरसंकल्पाः कामुका
अहिमन्यवः। दांभिका मानिनः पापा विहसंत्यक्तप्रियान्॥ ७॥ घोरा अभिचारादिसंकल्पा येषां ते। अहिवन्मन्युर्येषां ते।
कामुकत्वं प्रपंचयति॥ ७॥ वदंति तेन्योन्यमुपासितस्त्रियो गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाशिषः। यजंत्यसृष्टान्नविधानदक्षिणं
वृत्त्यै परं घ्नंति पशून्तद्विदः॥ ८॥ उपासिताः स्त्रियो यैः ननु वृद्धाः ते मैथुन्यपरेषु मिथुनविषयमेव परं तत्त्वं येषु गृहेषु
आशिषो वदंति। इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथं। इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनं। इत्याकाराः। दांभिकतां प्र
पंचयति। यजंतीति। असृष्टान्नविधानदक्षिणं न सृष्टान्नसंपादिता अन्नविधानदक्षिणा यथा भवति तथा यजंति। तदा च
वृत्त्यै आजीविकार्थं परं केवलं पशून्घ्नंति। अतद्विदः हिंस्राः। तेषां दोषानभिज्ञाः। मानितां प्रपंचयति॥ ७॥ श्रिया वि
भूत्याभिजनेन विद्यया त्यागेन रूपेण बलेन कर्मणा। जातस्मयेनांधधियः सहेश्वरान्सतोवमन्यंति हरेः प्रियान्स्व

य१

लो॥ अथ श्रियाधनादिसंपदाविद्वत्त्वेऐश्वर्यणाश्रियादिनाज्ञातायःस्मायागर्वातनश्रेष्ठधीर्यशोतईश्वरस्तादितानमना
मत्युरुषानश्रवमश्नुतात्किंवाएवंवर्त्तमानास्तोवदंतात्पर्यंतत्त्वार्थस्फुटमपिनजानंतीत्याह॥ब॥सर्वेषुराश्रत्तुष्टेस्वव
स्थितंयथास्वेमात्मानमनीष्टमीश्वरंवादृशंतंवनष्टएवातबुध्यमानारथानोपवदंतिवार्त्तयाएकनरूपणावस्थितो
तदादात्मानंईश्वरंआत्मानयाईश्वरतयाचावस्थितामवमन्यमंगतामादायथास्वेऽरुषार्थतामादाश्रनीष्टस्फुटत्व
मादावदोषगीतंतत्तिरोतकुतायातामनोरथानोव्यवायामिषमद्यमवाविधेयाणोवार्त्तयाप्रवदंतिनेतुव्यवायादीना
मपिस्तोमायमिषयानऋतवाषंमत्तायदिस्याहिनाविहितत्वात्किमवंनिंद्याताश्रतआह॥ब॥लोकव्यवायामिष एषी.
मद्यमेवानिद्यास्तुजंतानर्नहितत्रचोदनाव्यवस्थितिस्तस्तुविवादयज्ञसुरायदिरासुनिहत्तिरिष्टा॥व्यवायत्वीसंगःनि ३२
त्यागातएवनित्यप्राप्तोजंतोःप्राणिमात्रम्प्राश्रतःतत्रतासुचादनाविधिर्नास्तिनतुरुतासुरायादिविधिर्हिनितः

मत्योनायमर्थोविधिरागतोप्राप्तत्वात्किंतुनियमविधिरूपणरागिप्रमप्यनुरागावंक्रियातावदादाव्यवस्थितिरिति
तस्तुव्यवायादिष्वाकोविवादयज्ञसुरायदिःविवादविषयेएवव्यवायःकार्यःनाश्रव्यवायज्ञएवप्रामिषंस्त्रमवास्त्रीत्रा
मणांसुरायदंदृक्लातीतिश्रुतेःतत्रमद्यमावस्तिनियमाःक्रियातान्तुवनियमपाक्षयावशक्वातनिंद्यास्तुरुतासुव्यवा
निहत्तिरिष्टातोश्रयंभावःनाद्यंनियमविधिरपिनित्यप्राप्तत्वात्रतोनिहत्तिःपरिसंख्येवाश्रस्तुव्यवायामिषम
द्यमवास्तुविधिरिष्टाकथंतर्हिव्यवस्थितिरित्यक्रोउच्यतानलावेत्यपरिसंख्याविधिनानिहत्तिरुच्यतातथामनिष्ठा
र्थत्वमःपरार्थकल्पनाप्राप्तबोधश्चेतिदोषत्रयंस्यात्रतःकविनप्राप्ताप्यर्थम्प्रापणमनर्थकमित्यश्रर्वावि
धिरात्रयनिहत्तिःफलतात्रवतितद्यथाश्रमाप्रष्टणेनरशनामृतायद्याश्रिक्षनीमादत्तश्रत्यत्रशनालिंगतागर्द
नश्चाश्रिक्षनीमादत्तश्रत्यत्रशनालिंगतागईनश्चाश्रिक्षनीस्नानाद्यप्राप्तातंत्रम्प्राश्रर्वविधिरागपरिसंख्या

व्याताय्योक्तंतंत्रवार्त्तिकेऽप्राप्तविधिरवाय्माताप्रंत्रश्चनिश्चिनोपरिसंख्याफलेनाक्तोनविरोधःश्रुनश्रुतिरितिक
विश्वरूपाताऽनित्यप्राप्तांशस्मरणलक्षणस्यनियमफलस्याप्यभावातनियमविधिरापफलतंपरिसंख्यानवतियथा
पंचपंचनखाभक्ष्याश्चितियथाचरागाताऽनित्यप्राप्तस्यब्रवायादेर्विवादादिनियमानाप्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्यावा
तिनन्वयद्यप्यनुज्ञामात्रमतत्रश्रवणातदिहश्रुत्यानांउपायानार्थमेनिर्धेनागच्छतिाधारायांश्रुतदृष्टायांपच्च
तानात्रसंशयाइत्यादिरागप्रश्रवणेनस्यात्तानेषदोषागमनमिकाग्रमनस्यपितस्याप्रत्यक्षादिनामानागमनुप्र
गछतोदोषश्रवणेपपत्तिरितिसर्वमनवद्यंतत्स्वंत्यकायादिप्रमानारथाकलितत्वात्तत्रश्रेष्टमात्मानंनश्यंतीक ३३
क्तोऽद्यानींधनस्यापिधर्मद्वारापरमात्मप्राप्तकस्यदृष्टापेक्षागार्थंविनियागाज्ञानंगंधेपीत्यादागाधनंत्रध
र्मैकफलंयताविज्ञानंमविज्ञानमनुप्रश्नांति।दृष्टेनुंठंतिकालवस्याश्रुत्कंनपरंतिडरंतवीर्यांश्रधर्मेणवे

कःफलंयस्यतत्रानुक्तंतयाधर्मस्विलानंअप्राप्तविधिरवायमाताप्रंत्रश्चनिश्चिनोपरिसंख्याफलेनाक्तोनविरोधःश्रुनश्रुतिरितिक
विश्वरूपाताऽनित्यप्राप्तांशस्मरणलक्षणस्यनियमफलस्याप्यभावातनियमविधिरापफलतंपरिसंख्यानवतियथा
पंचपंचनखाभक्ष्याश्चितियथाचरागाताऽनित्यप्राप्तस्यब्रवायादेर्विवादादिनियमानाप्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्यावा
तिनन्वयद्यप्यनुज्ञामात्रमतत्रश्रवणातदिहश्रुत्यानांउपायानार्थमेनिर्धेनागच्छतिाधारायांश्रुतदृष्टायांपच्च
तानात्रसंशयाइत्यादिरागप्रश्रवणेनस्यात्तानेषदोषागमनमिकाग्रमनस्यपितस्याप्रत्यक्षादिनामानागमनुप्र
गछतोदोषश्रवणेपपत्तिरितिसर्वमनवद्यंतत्स्वंत्यकायादिप्रमानारथाकलितत्वात्तत्रश्रेष्टमात्मानंनश्यंतीक
क्तोऽद्यानींधनस्यापिधर्मद्वारापरमात्मप्राप्तकस्यदृष्टापेक्षागार्थंविनियागाज्ञानंगंधेपीत्यादागाधनंत्रध
र्मैकफलंयताविज्ञानंमविज्ञानमनुप्रश्नांति।दृष्टेनुंठंतिकालवस्याश्रुत्कंनपरंतिडरंतवीर्यांश्रधर्मेणवे

कःफलंयस्यतत्रानुक्तंतयाधर्मस्विलानंअप्राप्तविधिरवायमाताप्रंत्रश्चनिश्चिनोपरिसंख्याफलेनाक्तोनविरोधःश्रुनश्रुतिरितिक
विश्वरूपाताऽनित्यप्राप्तांशस्मरणलक्षणस्यनियमफलस्याप्यभावातनियमविधिरापफलतंपरिसंख्यानवतियथा
पंचपंचनखाभक्ष्याश्चितियथाचरागाताऽनित्यप्राप्तस्यब्रवायादेर्विवादादिनियमानाप्यनुज्ञाद्वारापरिसंख्यावा
तिनन्वयद्यप्यनुज्ञामात्रमतत्रश्रवणातदिहश्रुत्यानांउपायानार्थमेनिर्धेनागच्छतिाधारायांश्रुतदृष्टायांपच्च
तानात्रसंशयाइत्यादिरागप्रश्रवणेनस्यात्तानेषदोषागमनमिकाग्रमनस्यपितस्याप्रत्यक्षादिनामानागमनुप्र
गछतोदोषश्रवणेपपत्तिरितिसर्वमनवद्यंतत्स्वंत्यकायादिप्रमानारथाकलितत्वात्तत्रश्रेष्टमात्मानंनश्यंतीक
क्तोऽद्यानींधनस्यापिधर्मद्वारापरमात्मप्राप्तकस्यदृष्टापेक्षागार्थंविनियागाज्ञानंगंधेपीत्यादागाधनंत्रध
र्मैकफलंयताविज्ञानंमविज्ञानमनुप्रश्नांति।दृष्टेनुंठंतिकालवस्याश्रुत्कंनपरंतिडरंतवीर्यांश्रधर्मेणवे

विश्वश्चक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोबाहुरुतविश्वस्पाद्द्यावापृथिवीजनयन्देवएकइतिवा विश्वश्चक्षुरित्यादित्यो
वाविश्वतोमुखइत्यादित्यएवविश्वतोबाहुरित्यादित्यएवविश्वतस्पादित्यादित्यएवसर्वतोबाहुरित्यादित्यएवसर्वतस्पात्
तदानीन्तनपौराणिनवातिपृच्छतिविश्वस्मातवपत्नावापृथिव्यभूत्रेतानत्वादितिमांमन्त्रिणिताभूत्रयम्पमांसमिदाम्पदं
एतन्मांसम्पमांसंवैपत्वंतिमनीषिणःइतिवचनात्।।ग।।दिव्यंनाधरकायंयत्वात्मानंदरिद्रीश्वरांपृतकेनाबंधेमिनबद्ध
स्तिर्दंपतंत्यथा।।५।।यत्रिशरीरादिनाधिष्ठितापृतकेदेहेनाबंधेयुक्तादिनादिताःप्रजास्तत्रतेस्तकंपिवास्तरंतिनवज्ञाय
स्तत्तस्तरंतिायुक्तान्तंतप्रजानवनवज्ञास्तेनरालवर्विनःयतंतीत्यादायःतिा।।ग।।यत्केवल्यम्प्रप्तायतानीताश्च
पृदतांवित्रचर्मिकास्तस्तणिकाआत्मानंयातयंतिनोःद्याकेवल्यंतत्तज्ञानंप्रप्तामाःअवदेत्।।विद्याधिष्ठनाःअस्त
णिकाःउपशांतिस्तणरहिताःदद्यादोत्तेर्यंयुक्तयोवातिस्वयम्प्रवात्मानंयातयंतिाघातयंतिातदादाएतइति।।ग।।
एतआत्मदनोशंनाःअस्मानेज्ञानमानिनाःमीदृयन्नतन्नश्याविकालधस्तमानारथाः।।७।।आत्मदनन्आत्मायक्तवंक

न्नरिःअस्तानकर्मणितथाचश्रुतिःअसुर्यानामतेलोकाअंधेनतमसावृताःतांस्तेप्रेत्याभिगछंतियकेचात्मदनाजनाः
।।ग।।दिव्वैदायामरचिताःदीपत्यमुक्तियंतात्माविशंत्यनिछंतावाशुद्धेवपरास्मुखाः।।८।।यदाःदापत्यमुक्तियस्मादि
व्यातदेवंदृरिभक्तिःकर्त्तव्यितिस्थितंतत्रविशेषंश्रुतिःकस्मिन्कालइति।।ग।।राजावाच।।कस्मिंकालेभगवान्किंव
र्णःकीदृशाकृतिर्नाम्नावाकेनविधिनाश्रयतेतद्दिद्याच्यतां।।९।।किंवर्णःकीदृशंवर्णवानाकीदृशःकीदृशाकारःके
नवानाम्नाकेनविधिना।।ग।।करभाजनउवाच।।कृतंत्रेतादापरंचकलिरित्येषुकृशवःनानावर्णानिधनाकारानाना
नवविधिनेज्यतेःएषुकृतादिषुकालेषुनानाप्रकारावर्णानिधनानामानिआकारायस्यसःनानेवविधिना।।विधि
नाप्रागुणतेदेववर्णादिचतुष्टयमादाकृतश्यादिना।।ग।।कृतेशुक्लश्चतुर्बाजटिलोवल्कलांवरःकृष्णाजिनोपवी
ताहंबिभ्रद्दंडकमंडलुं।।१०।।कृष्णाजिनादीन्बिभ्रदिनिर्व्रस्त्रयीतनूश्याविकालधस्तमानारथाः।।ग।।मनुष्यासुतदशांतानिर्वैराःसुद

रूपमाः॥यजंतितपसादेवंसामनचदामनवाःस्तपसाधर्मनलक्षणेनाः॥७॥दंसःसुपर्णोविक्रंवाधामयियागश्चरोमलक्षणः
रीश्वरःपुरुषाव्यक्तःपरमात्मातिगीयतःश्रवतायोरक्तवर्णोमोदवुवाऽऽस्त्रियामखलाःदिरण्यकशत्रयात्मासुक्क
श्रुवाक्रुपलक्षणाः२७॥त्रिगुणादीक्षागृहतामखलायसमाःयज्ञइतिरित्यर्थाःदिरण्यकशापिताकशाः॥८॥तंतं
थामनुज्ञादेवंसर्वदेवमयंदशियजंतिविद्ययात्रयाधर्मिष्ठब्रह्मवादिनाः२८॥यज्ञाविद्ययावदाक्रुकर्मभिः॥९॥वि
सुर्यज्ञाःश्रीगर्भःसर्वदेवउरुक्रमाःवृषाकपिर्जयंतश्चउरुगायइतीर्यतेः२९॥श्रीगर्भांतस्याःश्रेष्ठपुत्राःवृषाकपिः
श्रुतःस्मृतःसनवर्षतिकामानआकंपयतिलोकेशानश्तिवृषाकपिःजयाद्यवसर्वदाजयंतःः॥१०॥यापारमगवान्नयाम
पीतवासानिजायुधाःश्रीवत्सोरिनिरंकेशलक्षणेरुपलक्षितः३०॥रुपाःव्रतमीशुष्मंकाराःनिजानित्यकादीद्या॥
शुक्षनियस्पसाःश्रीवत्सोनामदक्षिणेनागाराङ्गंदक्षिणावर्त्तमद्यादिर्यशंकरचरणादिगतपसादीनांतेःश्रंकेःद्या॥

गिकेश्चिक्रेःलक्षणेःबाह्येःकौस्तुभादिनिः॥७॥तंतथापुरुषंमत्स्यमिदाराजोपलक्षणंयजंतिवदंत्रान्यांपरंनिगामाव
दृषाः२८॥मदाराद्यापलक्षणंहयग्रीवादिपुक्तंःवदंतंत्रास्त्रांःविदिकनागमिकनवमार्गणयजंतिश्रजयंतिःयंरंशश्वरं
स्तुमिष्टवानामाद्यादानमश्तिः॥८॥नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणायचाप्रद्युम्नायानिरुद्धायहयशीर्षनमोतनमः२९॥
नारायणायऋषायपुरुषायमहात्मनाविश्वेश्वरायविश्वायसर्वभूतात्मानेनमः३०॥इतिदापरउर्वीशस्तुवंतिजगदीश्व
रंनानातंत्रविधानेनकलावपितथाशृणुः३१॥नानातंत्रविधानानातिकालोतंत्रमार्गयुगाभाद्यंदर्शयतिः॥९॥श्रीश्लव
लंविषाश्लक्ष्णंसोणांगाद्यापार्षदंयतेःसंकीर्त्तनप्रायेःयजंतिदिपुमेधसः३२॥श्रुतांव्यावर्त्तयतिः॥विषांकांत्याद्य
श्लक्ष्णंइंद्रनीलमणिवदुज्ज्वलंयत्राविषाश्लक्ष्णंश्लक्षावतारंःआननकालोश्लक्षावतारंयुगाभाद्यंदर्शयतिःअंगानिरु
द्यांदीनिःउपांगानिकौस्तुभादीनिःपार्षदाःसुनंदाद्यांतस्यदितेयतेःअर्चनेःसंकीर्त्तनेनामाद्यारणंस्तुतिश्चातत्व

ध्याने। सुमेधसो विवेकिनः। स्तुतिमाह। ध्येयमिति॥ ७॥ ध्येयं सदा परिभवघ्नमभीष्टदोहं तीर्थास्पदं भवविरंचिनुतं शरण्यं
भृत्यार्तिहं प्रणतपालभवाब्धिपोतं वंदे महापुरुषते चरणारविंदं॥ ३३॥ हे प्रणतपाल हे महापुरुषते चरणारविंदं वंदे
कथंभूतं। ध्येयं। ध्यातुं योग्यं। सदा इति सर्वत्र संबध्यते। ध्येयत्वे हेतुः। परिभवघ्नं। इंद्रियकुटुंबादिभिर्यः परिभवः तिरस्कारः
तं हंतीति तथा। किंच। अभीष्टदोहं। मनोरथपूरकं। किंच। तीर्थास्पदं। गंगाद्याश्रयत्वेन परमपावनं। शिवविरंचिनुतं
वाभ्यां नुतं स्तुतं। महत्तमं। ननु तोकृतार्थो किमर्थं ताभ्यां नुतं। तत्राह। शरण्यं। आश्रययोग्यं सुखात्मकमित्यर्थः। तर्हि ब्र
ह्मादिभिस्तुत्यं प्राकृतस्य कथं गोचरः स्यात्। भृत्यार्तिहं। यस्य कस्यापि भृत्यमात्रस्यार्तिहंति। न केवलमागंतुकार्तिमा
त्रं हंति किंतु भवाब्धिपोतं। संसारार्णवतारकं च। इदानीं च स्वयं आप्तकामत्वात्। नैरपेक्ष्यं भक्तार्थं च सापेक्षतां च दर्शय
न् श्रीरामावतारं स्तौति। त्यक्त्वेति॥ ७॥ त्यक्त्वा सुदुस्त्यजसुरेप्सितराज्यलक्ष्मीं धर्मिष्ठ आर्यवचसा यदगादरण्यं मायामृ

एटी.
३६

=यद्वा॥ हे धर्मिष्ठेति संबोधनं॥ तथाप्यविवक्षितत्वादार्यपदेन संधिर्न भवति॥ तथा यदगादिति चरणारविंदमेवो
च्यते॥ यच्च मायामृगमन्वधावत्। तत्ते पदारविंदं वंदे॥ ४

गं दयितयेप्सितमन्वधावद्वंदे महापुरुषते चरणारविंदं॥ ३४॥ अन्ये सुदुस्त्यजायासुरैरीप्सितायाराज्यलक्ष्मीं तां त्यक्त्वा इति
नैरपेक्ष्यता। यदिति य इत्यर्थः। यः अरण्यमगात्। किं राज्यवैकल्यदर्शनेन धर्मिष्ठः। कुतः। आर्यस्य गुरोर्दशरथस्य वचसा
॥ किंच। एवं राज्यं त्यक्त्वापि भक्तवात्सल्येन दयितया सीतया ईप्सितं मायामृगं स्वर्णाकारं योन्वधावत्। तत्पदारविंदं वं
दे इत्यन्वयो वा। अन्यत्समानं॥ ७॥ एवं युगानुरूपाभ्यां भगवान्युगवर्तिभिः। मनुजैरिज्यते राजन्श्रेयसामीश्वरो हरिः
॥ ३५॥ युगानुरूपाभ्यां नामरूपाभ्यां। एतेषु चतुर्युगेषु कलिरेव श्रेष्ठ इत्याह। कलिमिति॥ ७॥ कलिं सभाजयंत्यार्या गुण
ज्ञाः सारभाजिनः। यत्र संकीर्तनेनैव सर्वः स्वार्थोपलभ्यते॥ ३६॥ गुणज्ञाः कलेर्गुणान्जानंति ये। ननु दोषाणां बहुत्वा
त्कथं सभाजयंति। तत्राह। सारभाजिनः। गुणांशग्राहिणः। ननु कोसौ गुणस्तमाह। यत्रेति। तदुक्तं। ध्यायन्कृते यजन्
यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरे चर्चयन्। यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवमिति॥ ७॥ न ह्यतः परमो लाभो देहिनां भ्राम्यतां

मिहायतो विंदतपरमांशांविनश्यविमंस्मृतिः॥३॥तस्माकालोमंकुर्वन्नात्परमालाभोनास्तियतोमंकीर्त्तनात्किंच
स्तोदिधिति॥४॥स्तुतादिशुश्रजाराजनकलाविछंतिमंत्रवंकालोखनुनविष्णंतिनारायणपरायणाः॥५॥कृविक्रवि
न्मदाराजऽविऽछुचद्भरिणाताम्रपर्णीनदीयत्रस्तुतमालायश्विनी॥६॥कावरीचमहापुण्यापश्चीचीसुरवर्त्मगा
प्यपिंबंनिजलंतासांमनुजामनुजेश्वराप्रायान्नक्रान्नगवतीवासुदेवमलायाया॥७॥श्रमजाःसंतःप्रायाणाःनरं
वतिन्नक्रान्नवंतीतिन्नक्रम्प्रविधिनिषेधनिवृत्तान्नस्तुतस्तुत्यतामादादेवर्षीतिः॥८॥देवर्षिभूतामनुष्यापितृणांनाकिंक
रानायमृणीवराजनामवर्तिनायाःशरणंशरण्यंगतामुकुंदंपरिहृत्यकर्त्तं॥९॥श्राद्धाःप्रायाष्याःकृतंबिनाःस्तारादेवा
दृश्यंवयज्ञादेवनाःएतषांयथाश्वन्नक्रान्नऋणीश्रतएवैतषांकिंकरानरर्थेनित्यंपंचयज्ञादिकर्त्तव्यंतथाचस्मृतिःदेवा
नऋषिपितॄणांमनुष्याणांचसर्वदा॥अस्यार्थःकर्मकारायदितिश्रयंतुनतथाकामोयःसर्वान्वेनश्रीमुकुंदंशरणंगतान्कर्त्तंश्चर्यपरिहृ

त्यपरान्कर्त्तंनदंपरिहृत्यान्तरीनदनेश्वत्यस्मात्तवासुदेवःसर्वमितिश्रुतिरित्यर्थः॥विदितकर्मनिवृत्तिमुक्तानिषधनिमित्तश्रु
यश्चित्तनिवृत्तिमादात्वपादमूलमितिः॥७॥स्वपादमूलंभजतःप्रियस्यत्यक्त्यन्यभावस्यहरिःपरेशःविकर्मयाद्यत्यतितं
कथंचित्धुनातिसर्वहृदिसंनिविष्टःश्रन्यस्मिन्देहादोदवतांतरवात्यक्तान्नावायनाःश्रतएवतुस्यविकर्मणि
प्रवृत्तिर्नमंभवतियत्रकथंचित्धर्मादिनात्यतितंभावनंनदृपि दृधुनातिनन्तुयमत्रभ्रमश्चतिपरान्नानु
वश्रुतिस्मृतीमामेवाज्ञइतिभागवर्त्तनात्तत्राज्ञानंकथंमदेतत्यादोप्रियस्यानन्तुनायंपापश्चयार्थंभजतेतत्रा
दृष्टदिग्नेनिविष्टानदिवस्तुशक्तिरथितामापश्चतत्यर्थः॥८॥श्रीनारदउवाच॥धर्मनिन्नागवतानिछंशुद्धाममिथि
लेश्वरंजायंतयानुमुनीनप्रीतःसोपाध्यायान्यरज्यतश्रजायंतयानजयंत्यापुत्रानाकविप्लुखानान्॥८॥तानां
तद्वैधात्मिद्वःसर्वलोकस्यपश्यतःराजाधर्मव्युपातिष्टन्श्रवापपरोगतिंधश्उपातिष्टन्श्रनुतिष्टन्॥९॥त्व

पेवान्मदानागधमनिनागवतानशुभानात्रांछितांश्चरुयाप्रुक्तानिमंत्रागायाम्यासपरांश्चरास्त्रप्रयोगयप्रुक्त
प्रुवांउस्तेएवस्तनाथीवित्यादाप्रुवोयाःरितिगाप्रुवायःखलुदंपाद्यार्यशोनाश्रितंजगतांप्रुवतामगोमद्यघांनागवर
नीश्वरादृशिधप्रवांप्रुवायःमनसमर्वकर्मार्पणादिनागवतधर्मेःश्रद्यषामिवप्रुवायःमत्रश्छिरापादनीयाश्चो
पलालानिवनागवतधर्मनिष्पात्तरित्यादादर्शनतिगादर्शनालिंगनालापेःशयनामनलालजनेःआत्मा
वांपावितःस्तेप्रुत्रस्तेदंप्रकुर्वतांधदानस्तेंप्रुत्रश्तिस्तेदंप्रकुर्वतांवंतिस्पर्शनादिनिःआत्मापावितःत्वाधि
तांएतादृवकेप्रुत्याद्यायनस्फुटयतिविरागणतिगाविरागणयंहपतयांशिशुपालपोंड्राद्यावादायागतिविला
सविलोकनाद्येःधम्मयंतआकृतधियःशयनासनादितस्माद्यमाश्चरक्तरक्षियांपुनःकिंधशंशयनासिविरे
णापिधम्मयंतःतस्यगतिविलासाद्येःआकृतधियःतत्तदाकाराधीर्यषांततस्माद्यमाश्चःकिंप्रुनर्वक्तव्यमत्तरक्त

धियांतस्माप्संनवतीतिनप्रुत्रस्तेदश्येनोरुदेवांतदिमावप्रुचेरंस्तवादामापत्यबुद्धिरितिगामापत्यबुद्धिमश्रथान्न
लेसवत्मिनीश्वरामायामनुष्यानवनदृदिश्वार्यपारत्र्यायधत्रप्रत्यमितिबुद्धिमान्नथाःअजागमाश्चांदस्यान्नु
कथमीश्वरामानुषःस्यात्नाकथंवातस्यविश्वसृष्टयास्किर्ईप्रतनागाघणादिकर्मआश्चर्यवन्निरूपयातनत्वादप्रुनो
तितिगाप्रुनारायणोराजन्यदंतवप्रुनायमनांश्रवतीर्णस्यनिर्वेदायबालोकवितत्यैनोश्लोकारूपाश्रुण
एवयशत्यास्तेषांदंतवतान्दंप्रुमिथर्थामतांनिर्वेद्यमोक्षायगाश्रीशुकउवाचएतज्ञत्वामदानागोवप्रुदे
वातिविस्मितादेवकीवप्रदानागाजदप्रुमोदमात्मनाएइतिदामभिमंप्रुण्यंधरायद्यामप्रादितांमंविधूयदप्र
हृतंब्रह्मभूयायकल्पतांएइश्मिन्वादादेदामलंमोदंविधूयब्रह्मद्यायकल्पतांगाइतिश्रीनागवतेप्रुराणए
कादशस्कंधेवसुदेवनारदसंवादानामपंचमाध्यायःगाश्रीबादरायणिरुवाचश्रु

र्थयोमार्गस्यधर्मनयमामिनि॥अतोयरा॥मितिविस्तारणात्मविद्यांनिरूपयितुंतत्स्तावमाहात्रथेति॥गार्थ॥शुरुवा
श्रथजलात्माजीरविप्रजानोगहतान्यगातान्नवशुरुतनावाजायायोहूतगणेहृता॥आत्माजोमनकादिनिधन्यश्र
गातद्वारकामितिवद्वार्थनाद्यया॥गा॥इंद्रोमरुद्भिर्गवानादित्यावसवोथिनो॥रुद्रावागिरांमारुद्राविश्वेसाध्याश्चदेव
ताश्चगंधर्वाप्सरोनागासिद्धचारणयक्षरक्षऋषयःपितरश्चवसविद्याधरकिंनरोद्वारकाश्चपसंजग्मुःसर्वेरुद्रदिदृक्ष
वोश्चनद्वतद्वाश्चयंत्रदिदृक्षंनिश्चंनगवंतंपरमलोकयमितिदिदृक्षा॥अतआहवद्वाषेति॥गावद्वरुषायनगवान्सर
लोकमानारमायाद्वाविततलोकश्चसर्वलोकमलाषहंभायनवद्वरुषानरलोकमानारमंभनामर्वलोकेश्चयाद्वाविततनोतदतिसुंदरंवद्वदिदृक्षवः॥गातस्यांविद्राजमानायांसश्चयांसश्चदिनिःव्यक्तताविदत्तोक्षरुस्मश्चुतदर्शनंपरमव्यक्तताश्चपश्यनाद्वा॥गास्वर्गाद्यानाश्चवेमाल्योच्छादयंतायश्चत्तमांगीनिश्चित्रपदार्थानिसुंदरुजगदीश्वरांद्वाश्चर्गो

द्यानन्मश्चवेमाल्योचित्राणिशृंखलुबंधप्रायाणिपदानिश्चर्थश्चियाश्चुतानिगीनिः॥७॥दवाजश्चुनंतात्मातनाथपदार
विंदंश्चुद्धींद्रियप्राणमानावचोभिर्यच्छिंत्यातंतर्हृदिनावश्चुक्तोमुश्चुक्षुभिःकर्ममायारूपाशानाः॥७॥श्चुद्धींद्रियाद्रिभिःदर्शना
दिनाप्राणनवबलादश्चनादंडवत्प्रणिपातननतावयंनमस्कृतवंतात्मातिविस्तायेयथाऊरुदाभ्यांपदाभ्यांजानुभ्यां
उरसाशिरसादृशाप्रनुभावक्षमाचतिप्रणामाष्टांगइतिनमस्कारश्चशोकविस्तायेयविशेषणंकर्ममायाऽरूपाशानश्चुश्चु
क्षुभिःभावश्चुक्तैरपियोकवलंश्चंतर्हृदिचिंत्यानानश्चुरुषपातंतंवयंनतात्मप्रदोभाग्यमित्यर्थोनश्चुमामपिदृष्टादृष्टकर्म
करणात्कृतोमत्यद्वारविंदचिंतनंश्चुश्चुक्षुभिःक्रियातत्राद्वावमितिगावंमायायाविगुणयात्मनिऽविस्तावंव्यक्तंसऽव्यव
मिलुंयमितगुणस्तानेतेनर्वानजितकर्मभिरज्यातवेयंस्मश्चुखेव्यवदितामिरतोनवद्यादेवाश्चितःश्चास्तामिरानोनो
नमिरमलंकर्मावक्तमद्यस्थिपंचंसऽभिःपालयमिंद्रमिवातदप्यात्मोश्चवनश्थकाऽविस्तावंमनमाप्यास्थिरवित

कर्मेति द्रुणस्तात्मामायाद्गुणेषुनियंद्रुवनस्थितः॥ अथवणेतेकर्मनिर्मलवानतोज्ञातनलिप्यतेऊवा॥यानवानवद्यः
करणादिरहितः॥यतात्मत्वआत्मद्रूपसुखेअवबोधितत्रनाद्वातत्रनिरतः॥अतस्त्वंकर्मऊर्वन्नविआत्मारामःपरमश्वरवि
ष्णुरुक्तनिश्चिंत्यसेशतिमावानवात्मारामस्यकिंकर्मकरणेनाअतआज्ञाश्रुतिरितिः॥॥श्रुतिर्द्रुणांनद्रुतनाथद्रुतरा॥
यानाविद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः॥नद्यात्मनाश्रुतमनायशसिप्रहृद्यद्रहृद्याश्रवणसंद्रुतयायथात्मानंदृ
शंद्यद्रुतबलद्रुतशायानांतमिणांविद्याउपासनाविद्यादिभिःतथाश्रुतिर्ननवतिमद्वात्मनांमनांतयशसिश्रवणेन
संद्रुतयापरिद्रुष्टयाप्रहृद्यायद्रहृद्यायथात्मानंपरमपावनमद्वयशात्मावितनायतवकर्माचरणमितिभावः॥॥॥ एटी.
स्यात्रत्नवांक्रिरश्रुनाशयश्रमकेद्रुःक्षमायायाश्रुनिभिराद्रहृद्रोद्यमानःयात्मद्वतेसमविद्रुतयआत्माविद्रिःवृद्देर्वि ४०
तायवनशात्स्वरविक्रमायास्तदेवद्वद्यशअविवश्रुतिर्देद्रुःअस्माविद्रुतवांक्रिर्दृशःअतत्रत्नवांक्रिर्नाम्नाकंश्रुना

यानोविषयवासनानांध्वाकद्रुक्षद्रादकःस्याताकथंद्रूतास्रुमायामाद्वायश्रुनिनिर्मुश्रुक्षनिःश्रेमार्दृतद्रोद्यमा
नाश्चिंत्यमानाःयश्चमात्वतेनक्रिःसमविद्रुतायेसमानिश्चयधियवास्रुस्वादिद्रुःदृचिंतानतश्चबूद्रुश्रुकोश्चिद्वान्
विज्ञिःधीतःस्वरविक्रमायस्वर्गमतिक्रम्यविक्रुंठशायसवनशान्निकालंश्रचिंतांद्वाःयश्चिंत्यातद्वयतपाणिनि
रध्वगाम्नोत्रयानिरुक्तविधिनाचद्विरुद्दीद्वाःआत्मध्मेयोगउतयोगिनिरात्ममायाजिज्ञासुनिःपरमभागवतःपरी
ष्टाः॥॥किंचाद्वयतपाणिनिःसंयतद्वास्तेःद्विरुद्दीद्वाःअध्वगाम्नोआद्वनीयाम्नोयाज्ञिकेर्यश्चिंत्यातानद्वयम्पेद
वतायेद्विरुद्दीतंस्यातांध्मायद्रुषङ्करिष्यन्निवचनातत्तद्देवताश्चिंत्यातःअतआद्वयानिरुक्तेनविधिना
द्रुंद्वादिद्रुःपाणेवेयज्ञद्रुरुषाश्चिंत्यातइत्यर्थः॥उतकिंचाआध्मेत्यायागाद्वधिकारायागायोगिनिरपिआत्मनस्तव
मायाद्वणिमादिस्तांजिज्ञासुनिःतत्कामोश्चिंत्यातापरमभागवतेस्रुमुक्षेयःपरीष्टःसर्वतःशंक्षितःअतत्रवांक्रिर्नाम्ना

तांस्यर्द्धमानांश्रियमनाद्दयोत्तवान्पर्युषितयापि॥प्रभुयावनमालयात्र कैरप्येतेयमतिश्रीद्यासुप्रणीतंखट्टु
संपादितंयथान्यवतितथा॥४

शुन्नाशायधूमाकङ्गाम्यादिनिमंत्रणेवात्रयाणांतथांचमुनिसाक्षात्तादीनांक्षणांमवकानांमध्येपरमन्नागवात्तभुक्त्याच्च
पित्तवधीतिरधिकतिस्कवंतिवा॥पर्युष्टयातवविलावनमालयायंसंपूर्णिनीनागवल्लीपतिपत्रिवद्दीयांसुप्रणीत
मश्वयार्द्रणमादत्तेनोद्दयान्नदांक्षिरशुन्नाशायधूमाकङ्गा॥२६डनावालांस्मानप्रदंयत्ववमामितिवेववक्षसिपर्युषिता
पीयंवमतिश्तिप्रतिपत्रिवद्धीयांसंपूर्द्यमानान्यवतितथांश्रद्रणंदूज्यांश्रदत्तनंखीन्नतवानासुप्रणीतमिश्रद्रणवि
नाषणंवातस्यतवांक्षिनंश्रिशुन्नाशायधूमाकङ्गद्दयात्रयांक्षिंश्रप्रयांसुप्रणीतमद्रणमादत्तनयानाशुन्ना
शायधूमकेङ्गद्दयादिद्यत्वयात्रथात्विवंसंबंधांणतद्योधमानार्द्धनादिनिष्टेत्यापिवद्यनासिपंद्दस्मङ्घावेंतएकस्तना ४१
र्थीन्नागवालायनाप्रियवादिद्याज्ञापर्युष्टयावनकांतविश्रमानपरितामवीनाशुठष्टयाकांतयानाशितयावन
मालयावस्मिएकदेशेवर्त्तमानाश्रीसंपूर्द्यमानान्यवतितथोपान्नायमधुव्रतोबऊक्षवर्षितियाकीर्त्तिप्रियाव

नमालयेवायान्नवान्सुप्रणीतमद्रणमादत्तनद्द्यादिश्रवित्तवत्वरणेनक्रपरुपातापूर्णिद्रणवतिस्तुवंतापार्थयंत
कंतुरितिबाकंतुस्त्रिविक्रमघृतस्त्रिपतत्यंताकायस्तेनयानयकरोसुरास्ववद्यो॥स्वर्गायमाधुशुखालघितरा
यशुभनपादंशुनाउन्नगवनन्नजतामघंना॥२७बलिबंधानविनिर्विक्रमेर्घृतांतत्रद्वितीयक्रमेमन्यलोकंगतस्त्रवप
दकेङ्गंश्रत्फलिताविजयंधुजेश्वातस्नंपादयतीत्रिपतत्यताकात्रिश्नपतंतीतित्रिलोकशुश्रापतंतीगंगाएवपत
कायम्यामातथाश्रसुरास्ववद्योतस्तेनायारुनायान्नयकरा॥माधुशुधुरशुस्वर्गायखनेश्वसुरेशुश्तरायाश्चे
गमनायाएवंकेतुरूपात्तिपादंमन्नजतांनोंइतिकर्मालिषाष्टोश्रद्यातन्नजतोस्मानशुनाउतथाचश्रुतिःवरणंपत्रि
वितंशुरणंयनश्तस्तरविजस्तानिातनपवित्रवणशुद्धनश्तास्त्रेपिपात्मानमरातिंतरमालोकस्यद्वारमर्चिमन्त
स्त्रिवंन्येतिमशुजमानंमदस्वतश्रुतस्यक्षरबऊक्षात्तदमानंवरणंनालोकसुक्षंरक्षत्रितिनशुद्धात्स्वासु

रादेयाप्रस्परंजीयेतामकिंप्रदंतवेत्यतश्चाज्ञानमीतिभा॥ज्ञानस्योतागावश्वयस्यवायुन्नवंतिब्रुत्सादयस्तुघृतासुजरंधमि
नाकालस्यातप्रस्तिश्रुषायाःपरस्यशंनस्तानाश्चरणंउरुषोत्तमस्यारभ्यमिथुमिथुनाःवर्धमानाःसुखाशिनिःपीयमानाः
ब्रुत्सादयापियस्यतववन्नाश्नवंतिनस्तुजायेपराजायवास्तंतंनाःकेश्वानासिकायांउतानासिकामाविधाषातागावाव
लीवर्हिश्वकृतांकालस्यकलयिताप्रवन्नकस्यातदवकृतांप्रस्तिश्रुषायारपिपरस्यातस्यातउरुषोत्तमस्यपादानः
शंतानाज्ञाप्रस्तिश्रुषाभ्यांपरस्युपपादयंताकालवेनउरुषोत्तमवमाज्ञाप्रस्पतिभा॥अस्यामिद्वुरुदयस्थिति
मंयमानाःअव्यक्तजीवप्रदत्तामपिकालमाज्ञात्मायंविणानिरविलायवायप्रदत्तांकालोगवीररयउत्तमश्रुषस्वां॥५ ५१
अस्यजगतांउदयादीनांद्वुरमिःकृतांअव्यक्तंप्रस्तिःजीवउरुषःप्रदानमदत्तवंतषांकालंनियंतारंवामाज्ञाप्रस्त
रात्परतापरःनिश्रुतांप्रदतांपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरोऽतोस्मिलोकेवंदंचपथितांउरुषोत्तमःतिष्ठतप्रवप्रस्त

त्यादिरागजगस्थादिद्वुरिक्तंतांकनयकारणतदाज्ञावन्नःतिभावन्नांउमानसमधिगम्ययायायवीर्यधान्नम
हांतमिवगर्भमामाघवीर्यात्मायंतयानुगतआत्मनआंडाकाशंदेमंसमजंबिरावाणेरुपेतोरथवन्नांउरुषोवीर्यस
मधिगम्यप्रापयतामायायामदमहंतंधान्नोअस्यविश्वस्यगर्भमिवमोद्यमदानंतयेवमायायानुगतांसनआत्मनाम
कान्नादांडाकाशंसमजंवियानुगतंतियापतियामायायावयाधिष्टितांसन्निनिनवेवंभूतमीश्वरंमंमकुलोवगतं
नवज्ञिप्तद्यदातदितिभा॥ततस्तुषश्चजगतश्चभवानधीनायन्मायायाछयुणविक्रियायापनीतानाश्चर्थानुरुषन्न
पिरुषीकपतनलिप्तोयान्यस्वतांपरिरुतादपिबिंद्यतिस्मा॥ततस्मातंतस्तुषंस्थावरस्यजगातांजगमस्यचभवानधी
नायद्यस्मातमायायाछाछन्नंपितायाछुणविक्रियाइंद्रियद्वारितयापनीतानश्चर्थानविषयानुरुषन्नुरुषमाणा
पिद्वुरुषीकपतनलिप्तस्त्वंयान्यजीवायागिनावास्वतांपरिरुतादप्रिश्चविद्यमानंतश्चक्रादाविषयजोषणाबिंश्च

ष्यति। वासनामात्रेण बध्यंते इत्यर्थः। अलिप्तत्वमाह। स्मायेति॥ ७॥ स्मायावलोकलवदर्शिताभावहारिभ्रूमंडलप्र
हितसौरतमंत्रशौंडैः। पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न विभ्व्यः॥ १८॥ स्मायावलोकामं
दस्मितविलसितावलोकः तस्य लवः कटाक्षः तेन दर्शितो यो भावो भिप्रायः तेन मनोहारि यद्भ्रूमंडलं तेन प्रहिता ये
सौरतमंत्राः तत्र शौंडैः प्रगल्भैः अनंगबाणैः कामस्य बाणैः संमोहनैः करणैः कामकलाभिः षोडशसहस्रं पत्न्यः य
स्येंद्रियं मनः विमथितुं क्षोभयितुं न विभ्व्यः न समर्थाः। स भवान्न लिप्त इति पूर्वेणैवान्वयः॥ ७॥ विभ्व्यः स्तवामृतकथोदव
हास्त्रिलोक्याः पादावनेजसरितः शमलानि हंतुं। आनुश्रवं श्रुतिभिरंघ्रिजमंगसंगैस्तीर्थद्वयं शुचिषदस्त उपस्पृशंति॥ १९॥
तस्मात्तव अमृतरूपाया कथा तदेव उदकं वहतीति तथा कीर्तिनद्यः तथा पादावनेजसरितो गंगाद्याश्च त्रिलोक्याः श
मलानि हंतुं वि[illegible]ध्यः केन प्रकारेण। आनुश्रवं गुरोरुच्चारणमनुश्रूयते इत्यनुश्रवो वेदः तत्र भवं कीर्तिरूपं तीर्थं श्रुति

ए टी.
४३

भिः श्रवणेंद्रियैः अंघ्रिजं चांगसंगैः एवं शुचिषदः स्वाश्रमधर्मस्थिताः तव तीर्थद्वयमुपस्पृशंति सेवंत इति॥ ७॥ श्रीशुक उ
इत्यभिष्टूय विबुधैः सेशः धृतधृतिर्हरिं। अभ्यभाषत गोविंदं प्रणम्यांबरमाश्रिताः॥ २०॥ विबुधैः सह॥ ७॥ ब्रह्मा उ॥ भूमे
र्भारावतारायपुरा विज्ञापितः प्रभो। त्वमस्माभिरशेषात्मन् तत्त्वयैशोपपादितं॥ २१॥ धर्मश्च स्थापितः सद्भिः सत्यं साधुषु वै त
था। कीर्तिश्च दिक्षु विक्षिप्ता सर्वलोकमलापहा॥ २२॥ विक्षिप्ता विस्तारिता॥ ७॥ अवतीर्य यदोर्वंशे बिभ्रद्रूपमनुत्तमं। कर्मा
ण्युद्दामवृत्तानि हिताय जगतः कृथाः॥ २३॥ उद्दामानि वृत्तानि विक्रमाण्येषु तानि कर्माणि॥ ७॥ यानि ते चरितानीश मनुष्याः
साधवः कलौ। शृण्वंतः कीर्तयंतश्च तरिष्यंत्यंजसा तमः॥ २४॥ यदुवंशेऽवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम। शरच्छतं व्यतीयाय
पंचविंशाधिकं विभो॥ २५॥ नाधुना तेखिलाधार देवकार्यावशेषितं। कुलं च विप्रशापेन नष्टप्रायमभूदिदं॥ २६॥ ततः स्व
धाम परमं विशस्व यदि मन्यसे। सलोकान्लोकपालान्नः पाहि वैकुंठकिंकरान्॥ २७॥ श्रीभगवानुवाच॥ अवधारितमेतन्मे

यंदा छेविब्रुधेश्वरान्ततंवाकार्यमाखिलंभूमन्नागवतारितात्॥२७॥तदिदंयादवकुलंवीर्यशौर्यश्रियान्वितं।लोकंजिघृक्षुरंमावलायवमदार्णवात्॥२८॥वीर्यशौर्ययुक्तयाश्रिया॥३॥यद्यसंस्पृश्यदस्मानांयद्नांविष्वक्कुलंगंताम्यानन
लोकोयमुद्वेलनविनेंक्ष्यति॥२९॥उद्वेलनलंघितमर्यादना॥४॥इदानींनाशआरब्धःकुलस्यद्विजशापजंगोयाम्यामिष्ठ
वनंब्रह्मनएतदंतनवानघ॥३०॥वेक्लंबंयाम्यनंतवसुवनंयास्यामि॥५॥श्रीशुकउवाच॥इत्थंकोलोकनाथेनह
यंभूःप्रणिपत्यतांमदादवगणैरादवःस्वधाममप्रेप्स्यपप्रतांस्तुतिताविलोक्य
भगवानदयऽईक्षानंमागताना॥३१॥श्रीभगवानुवाच॥एतावदेवमद्योत्पाताःक्षत्रिष्टेतीदृग्नवंताशापश्चनाकुजम्मा
सीब्रह्मणेत्याऽरत्ययाः॥३२॥नवस्त्रेयमिदात्मानिर्जिज्ञाविष्वनिरायकाःप्रनासंमुमदापुण्यंयाम्यामाद्येवमाचिरंश
५प्रनासंयाम्यामशतिवरतायमानिप्रायोभगवतः॥एतादवांशाःस्वाधिकारानवादंतिनमाद्यामाक्षंक्षरत्यांच

उपृताःपृताएवमुचेरनातम्मादस्मदयफलंप्रनासंनष्यामीति॥५॥यत्रमाद्यादस्मशापानष्टदीतायस्मणेडुरतविष्वक्कि
ल्विषान्नाद्यालिजभूयःकलादयाऽस्मदस्मशापानयस्मणाष्टदीताऽरत्वंशेयत्रस्नावास्नानमात्रंछवाकिल्विषान्न
स्माशेगऽखान्नाद्याविमुक्तंमनभूयःकलान्नदिंचेजे॥७॥वयंवतंमित्रान्नाद्यतपयित्वापिरनशगतान्भोजयित्वाभि
जोविप्रानानागुणवतोधमा॥३१॥ऽभिप्रेजाकमनीयानाश्रेमाश्रेनो॥७॥तश्दानानिपावित्रश्रद्धयाश्रामहंवि
त्तेनाहजिनोनिवरिष्यामादानेनानिरिवार्णवो॥३२॥ऽम्बतियाद्यामुहुर्वेऽसंबोजंबजंभवति।तदाथानंमत्याश्र
शनिद्यातयति॥७॥श्रीशुकऽउवाच॥एवंभगवतादिष्टायादवाःकुरुनंदनानागंतुंनतधियस्तार्घसंप्लवनानस्मभुजन
॥३४॥तन्निरीक्ष्याद्भवाराजन्नकाभगवतादितंदृष्ट्वारिष्टानिघोराणिनित्यंतल्लमनुव्रताधर्विविक्तऽपसंगम्य
जगतांमाश्वरंश्वरंप्रणम्यशिरसापादोप्राजलिस्तमभाषतादवऽउवाच॥त्वंहिनश्यागतिश्चगुरुणश्रवणकी

र्त्तनामैरुत्पेनकुलेहनंलोकंमंत्यह्यातनवानाधश्लोकंमर्त्यलोकं॥७॥विश्राप्यंसमर्थोपिप्रत्यदत्तयदीश्वरोधश्नष्ट
त्यहनंनप्रतिदृतवान्॥७॥नादंतवोक्तिकमलेहणार्थमपिकश्चवात्पुत्रुमहमादनाथस्वधमनंघमामपिधधानेव
विकाडितंनष्टेहणापरमंगलोकणपीश्वमास्वाद्यत्यजयद्यस्मृदंजनाधपरायणानास्वस्थानस्नानक्रीडाशन
दिशकर्यंत्वांप्रियमात्मानंवयंनकाम्यजेमहिधपरायादिश्वानकाःनिर्यमेवितवंतावयंकथंद्याजमात्मकुम
नाकुवनप्रार्थयतिनमायानयादित्यादावायंति॥७॥वायापशुकद्यगंधवामोलंकारवर्चिताःउछिष्टमाजिने
दामाम्बवमायांजायमहिधवर्चिताअलंस्तनादिनिश्चितंजायमास्यामिनादिब्रह्मचर्यादिलक्षणोकथंचित्त एही
रंतिवयंत्वनायासानेवंतरिष्यामइत्यादावातारानोइति॥७॥वातारनायऋषयंश्रमणाऊर्ध्वमंथिनाब्रह्मा ध५
ध्यमातयातिशांतामस्यामिनामलाधश्ऊर्ध्वमंथिनाऊर्ध्वरेतसः॥७॥वयंविद्मद्यायागिन्यमं

ताकर्मवत्यस्मिन्वत्रतार्यातरिष्यामश्नावाकेऽस्मरंतमाधज्ञतावाकेनक्तिःसदवत्रतार्याऽस्मरंवमःमंसारं॥७॥स्मार
तंकीर्त्ययेन्नेतानिगदितानिचागतिस्मितत्रणेहलेर्यनृलोकविडंबनंधश्लेलीपरिदाम्नाःहंदिकत्वं॥७॥एवंवि
ज्ञापितोभगवानादवकीसुतःएकांतिनांप्रियंसक्तमुद्धवंममभाषतः॥एकांतिनामित्यादिश्लोकाभिप्रायावंच
नदेवुः॥७॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणएकादशस्कंधेनवमोद्धवसंवादेषष्टोऽध्यायः॥॥७॥॥यशमस्कंद्ध
स्यात्मज्ञानमित्थंहरिरस्त्वयोक्तवधूतंतिदात्माक्रयुरुषभिस्तवर्णयतःश्रीभगवानुवाचा॥यदात्थमांमहाभाग तत
श्चिकीर्षितमवधारयामब्रह्मात्मलोकमालक्ष्यत्वमात्मनिकोविदेणाःयदात्थयमहत्येतत्कृतमितिस्वमंविकंत्व
संवृतिःमायानिष्पादितंह्यतत्तद्वकार्यमाणयतःयदर्थमवतीर्णोदमंमानब्रह्मणार्थितःश्वंचमर्वत्या
णनात्मनिष्टोनवेतिवक्रुमादऊलमितित्रायणः॥७॥ऊलंविज्ञापनिर्दृग्यंनंस्वयाप्याप्तविद्यादात्मसुहृन्मम

मंत्रयेतांपुरीवलावयिष्यतिश्रयस्त्रियायंमयात्यक्तोलोकोयंनष्टमंगलोऽनविष्यत्यविरात्साधोषाप्रनाकलिनश्चि
तोधनदेवायंनष्टमंगलोऽनविष्यति॥७॥नवस्तव्यंत्वायेवद्मयात्यक्तेमदीतलोऽतोनाधर्मरुचिर्नरेऽनविष्यति
कालेयुगाप्तनवस्तव्यमवश्यया॥७॥वंशवर्धनंपरित्यज्यस्नेहंस्वजनबंधुशुप्रयात्यनपप्रनाऽम्पकसमदृष्टिवर
स्त्रगा॥ज्ञानशुगुणदोषाभ्यांविषमालोकाऽतःसमदृष्टिःस्यां॥अतआदायदिदमितिं॥७॥यदिदंमनसावाच
चक्षुर्भ्यांश्रवणादिभिःनश्वरंदृश्यमाणंचविद्धिप्रायाप्रानाप्रयं॥७॥मनआदिभिर्दृश्यमाणंमानाप्रयत्वान्नायति
विद्धितदपिनष्ठिरंचविद्धिमानाप्रयात्वदेव॥७॥युंमोघुक्तस्यनानार्थोऽप्रमःस्वगुणदोषनाकाकर्माकर्मविक
र्मेतिगुणदोषधियाभिन्नाऽअयुक्तस्यविक्षिप्तमनसोनानार्थोवद्विषयाऽप्रमःसप्रमएवगुणदोषनाकाऽनयु
क्तादनेवविधिनिषेधभ्यांऽप्रमप्रसयतोक्तानाऽप्रमविद्वांसित्यगुणदोषबुद्धयुंमःकर्मविद्वांऽप्रकर्मतस्त्योपं

विकर्मनिषेधमितिविलदानेदःऽप्रविद्यावद्विषयावद्दृश्यर्थः॥७॥तस्माद्धकर्केंद्रियग्रामयुक्तश्चिन्नरंजगतःऽआत्म
नीहस्त्ववितप्रात्मानंमय्यधीश्वरेऽकथमात्मनिपरिछिन्नवितंजगदीहणीयंतत्वाद्ऽआत्मानमितिं॥७॥
प्रयिब्रह्मणितद्रूपाणस्त्वानात्ववंयुक्तश्चिन्नत्वेनकर्मकरिष्यंतीतित्वादज्ञानेतिं॥७॥
ज्ञानविज्ञानसंयुक्तःआत्मइतःशरीरिणंऽआत्मानुभवउष्टात्मानंतरायेविदन्यातान्ऽज्ञानंवदतात्पर्यनिश्च
यःविज्ञानंतदर्थस्तुभवानात्मांसप्रकयुक्तःततश्चऽआत्मानुभावनेवउष्टश्चिन्नाऽअतःशरीरिणंऽस्वादीना
मात्मभूताऽअंतरायेनप्रतिदन्यातान्ऽअयंभावःयावदनुभवंयथासंभवंकर्माणिकुर्यात्स्वातदनंतरंमार्षंऽम
त्मभूतत्वात्नाकापिविघ्नाचरतीतितथाचश्रुतिःतमेवंविद्वानमृतइहभवतीशतऽआत्मायथाऽसंभवतीतिन
ज्ञात्वेत्रज्ञानेनाप्रियथाष्टावरणप्रसंगऽस्यादितिदोषबुद्ध्यतीतिं॥७॥दोषबुद्धानयातीतानिषेधभ्यनिवर्त्तत

नानुपश्येन पश्यामि। स्वदृशः स्वप्रकाशस्य स्वतः सिद्धज्ञानात्त्वन्नान्यमिति वा। कुत इत्यत आह। सर्व इति। बहिरर्थभावाः वि
षयेष्वर्थबुद्धयः॥ ७॥ तस्माद्भवंतमनवद्यमनंतपारं सर्वज्ञमीश्वरमकुंठधिष्ण्यं। निर्विण्णधीरहमिह वृजिनाभितप्तो नाराय
णं नरसखं शरणं प्रपद्ये॥ १६॥ केचित्दुःशीला भवंति। केचित्सेविताः फलकाले विनश्यंति। केचिदज्ञाः। केचिद्रक्षणे सम
र्थाः। केचित्तु स्थानभ्रष्टा तद्व्यावृत्त्यर्थमनवद्यमित्यादीनि पंच विशेषणानि। न अंतः कालतः पारं च दशेतो यस्य। तं का
लादिभिरकुंठो विकुंठलोकाधिष्ण्यं स्थानं यस्य। हे भगवन्। स्फुटं निर्वेदहेतुः। वृजिनैर्दुःखैरभितप्तः। हकारगोरवा
यवृकारो युक्त इव पठनीयः। न त्वनवद्यादीनि कुतो मम। तत्राह। नारायणमिति। अनुकंपितामाह। नरसखं। नरो जीवनृपते
विक्षिप्यते इंद्रियैरिति नरो जीवः। तस्य सखायं भवंतं शरणं प्रपद्ये। तदेवमसंभावनाविपरीतभावनाभ्यां उपदिष्टं तत्त्वं
अनवगाहमानं प्रतितन्निवृत्तये गुरूपदेशं विनान्वयव्यतिरेकाभ्यामेव तत्त्वप्रतिपत्तिर्भवतीति दर्शयितुमाह। प्राये

ण्णेति॥ ७॥ श्रीभगवानुवाच॥ प्रायेण मनुजा लोके लोकतत्त्वविचक्षणाः। समुद्धरंति ह्यात्मानमात्मनैवाशुभाशयात्॥ १७॥ लो
कतत्त्वस्य विचक्षणाः परीक्षकाः। अशुभाशयात्। विषयवासनातः तदुपपादयति। आत्मन इति॥ ७॥ आत्मनो गुरुरात्मै
व पुरुषस्य विशेषतः। यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यां श्रेयोसावनुविंदति॥ १८॥ पश्वादिशरीरेप्यात्मैव हिताहितगुरुः। तत्र प्रत्य
क्षं दर्शयति पुरुषत्वं चेति॥ ७॥ पुरुषत्वे च मां धीराः सांख्ययोगविशारदाः। अविस्तरां प्रपश्यंति सर्वशक्त्युपबृंहितां॥ १९॥
तथा च श्रुतिः। पुरुषत्वे वाविस्तरामात्मा यदि प्रज्ञानेन संपन्नतमो विज्ञानं वेति विज्ञानं पश्यति। श्वस्तनं वेदलोको लो
को मर्त्यमामृतमीप्सत्येवं संपन्नोप्येतरेषां पशूनामशनापिपासे एवाभिज्ञानमिति। अतः पुरुषत्वं स्तौति। एकेति॥
॥ ७॥ एकद्वित्रिचतुःपादो बहुपादस्तथापदः। बह्व्यः संति पुरः सृष्टास्तासां मे पौरुषी प्रिया॥ १९॥ अनुमानमाह। अत्रेति॥
॥ ७॥ अत्र मां मार्गयंत्यद्धा युक्ता हेतुभिरीश्वरं। गृह्यमाणैर्गुणैर्लिंगैः अनुग्राह्यमनुमानतः॥ २०॥ अत्र पौरुष्यां पुरि। अप्र

बहवो बुद्ध्युपाश्रिताः। यतो बुद्धिमुपादाय मुक्तोऽटामीह तान् शृणु ॥२९॥ बुद्ध्यैवोपाश्रिता स्वीकृता न रूपदेशेन। अटामि पर्य
टामि। गुरूनाह पृथिवीति ॥७॥ पृथिवी वायुराकाश आपोऽग्निश्चंद्रमा रविः। कपोतोऽजगरः सिंधुः पतंगो मधुकृद्गजः ॥३०॥
मधुहा हरिणो मीनः पिंगला कुररोऽर्भकः। कुमारी शरकृत्सर्पः ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् ॥३१॥ शोभनं रूपं करोतीति सुपेश
कृत् ॥७॥ एते मे गुरवो राजन् चतुर्विंशतिराश्रिताः। शिष्या वृत्तिभिरेवैषामन्वशिष्यमिहात्मनः ॥३२॥ मे मया आश्रिताः
तदाह एतेषां वृत्तिभिः आत्मन् शिष्याः शिक्षणीयान् अर्थान् हेयोपादेयान् अन्वशिष्यं अनुशिक्षितवानेवाह
यतो यदनुशिष्यामि यथा वा नाहुषात्मजः। तत्तदा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥३३॥ नाहुषो ययातिः क्षितेः क्षमां
शिक्षितवान् इत्याह भूतैरिति ॥७॥ भूतैराक्रम्यमाणोऽपि धीरो दैववशानुगैः। तद्विद्वान्न चलेन्मार्गान् अनुशिष्य
न् क्षितेर्व्रतं ॥३४॥ आक्रम्यमाणोऽपीष्यमानः तद्विद्वान् भूतानां दैववशवर्तित्वं विद्वान् व्रतं नियमं पर्वतरूपा वृक्षरू

श्रि

एटी

५०

पाचयाऽपृथ्वी तस्याः शिक्षितमाह शश्वदिति ॥७॥ शश्वत्परार्थसर्वदा परार्थैकांतसंभवः। साधुशिष्योत भूभृत्तो नगशिष्याः प
परात्मतां ॥३५॥ सर्वदा परार्थाः परोपकारार्थाः सर्वाशीहा यस्य सः। परार्थ एव एकांततः संभवो जन्म यस्य सः। भूभृत्तः पर्वतान्
स्यादिवृक्षतृणनिर्झरप्रसवक्रियाः परोपकारार्थ एव यथा तद्वत् नगशिष्याः वृक्षशिष्याः सन् परात्मतां पराधीनात्मतां यथा
वृक्षोपरि रवखंडोत्पाद्य चानयनमप्यनुमन्यते तद्वत् वायुरपि द्विविधः प्राणो बाह्यश्च तत्र प्राणस्य गुरुत्वमाह प्राण
वृत्त्यैवेति ॥७॥ प्राणवृत्त्यैव संतुष्येन्मुनिर्नैवेंद्रियप्रियाः। ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥३६॥ प्राणो ह्याहारा
दिमात्रेण वर्तते। रूपरसादीनिंद्रियविषयांस्तु नापेक्षते। तथा मुनिरपि भवेदित्यर्थः। प्राणवृत्तेः अकरणे मनोवैकल्ये
न ज्ञाननाशः स्यात्। अतो देहनिर्वाहः कर्तव्यः गुणलिप्सायां तु वाक्मनश्च विक्षिप्येत अतो नाधिकं लिप्सेदित्याह ज्ञान
मिति। ज्ञानं यथा न नश्येत। मनोवाक् यथा नावकीर्येत। न विक्षिप्येत बहिर्न गच्छेत्। विषयान् सेवमानोऽपि तेष्वनास

किंवाद्याकाशादिविशिष्टमिथ्यादृग्विषयधृतिः॥७॥ विषयधर्मविशेषाद्गौणानाधर्मिसमवेतगुणादृष्ट्यापेक्षात्मान
विषक्षेतवायुवदनुमानाधर्मिशीतस्पर्शादिधर्मकद्रव्यवृत्तेर्दृष्टान्तधर्मसाधनाज्ञानतदुपायथावायुर्गंधादिधर्मयोगे
नप्रतीयमानोपिनतद्धर्मवान्नतथादृग्दृश्यधर्मयोगेनप्रतीयमानोप्यात्मानतद्धर्मवानितिसंज्ञावितोवायोरवाविशे
षादाद्यार्थिवधृतिः॥७॥ पार्थिवधृतिर्दृष्टादृष्टेषुप्रविष्टस्नेहगुणाश्रयोगुणेनर्मुज्यातायागीर्गंधेवधृरित्यात्मदृक्शब्द
गुणाश्रयोदृष्टधर्मनिबन्धनादीनाश्रित्यवर्त्तमानोगुणोस्तीरवाएकाम्पेवाद्वितीयमात्मनःअंतर्बहिर्भावनवर्त्तमानव
प्रमंगत्वंचेतीयंबुद्धिःआकाशाछिद्रितत्वादाद्यंदृतबहिश्चेतिदृश्यते॥७॥ अंतर्बहिश्छिद्रजंगमंशब्दत्वात्मात्मव
नस्यमन्वयनाव्यात्मावच्छेदमंगमात्मानमुनिर्नस्यंविनतस्यभावयतोऽजंआंतर्बहिश्चादृंतर्गतापिमुनिः
आत्मानादृद्यमांअतएवाव्यवच्छेदकंचआकाशश्चस्यभावयतोऽक्तंछिद्रजंगमंशब्दमन्वयेनयाव्याप्तियाकिम

णेशब्दत्वस्यव्याप्तिर्नावितनस्पर्शवतस्यातद्भूतात्मनोभावनाबलशब्दरूपलावनयाबहिर्बलभावनयांत
रात्मनोविलुप्तयस्पर्शवत्वयाएकात्माकांतनानात्वंतस्यसर्वकथंस्पर्शवतिनत्रादानस्पर्शंतेतुल्यंसंस्कारोयंतायथानस्पर्शः
स्पर्शवतस्पर्शादिभिःसंगःपरिछेदोवाएवमात्मनिसंस्कारवतीतिकिंवाकूटस्थस्यात्मानोनागमापायिदृष्टादिसंबं
धइत्यादातंजाछात्रंतिः॥७॥ तंजाबन्नमयेनाविशद्योयेवधुरिनरितोनस्पर्शपतनस्पर्शावत्कालसृष्टेर्गुणो
नुमानाश्रुतंजाबन्नमयोतंजश्चआपश्चस्नेहंपृथिवीचतन्मयोकालसृष्टेर्गुणोदृष्टादिभिःनुमानस्पर्शते२
तिनस्नेहसंस्कारवतीतिस्वच्छत्वादिनिर्गुणेरूपंकंजमनुमानीतितद्गुणाप्रथाउदकाछिद्रितात्मादास्वच्छइति॥७॥स्वच्छं
प्रकृतितःस्निग्धंमाधुर्यस्तीर्थंदृगुणोनुमिनुमानात्पयोमित्रंशीतस्पर्शकीर्तनेधस्वच्छंनिर्मलंप्रकृतितःस्वभावत
स्निग्धंजानश्चउरागवान्माधुर्यंमधुरालापीतीर्थंचूतीतीर्थस्थानोश्चपोमित्रंउदकंतुल्यंश्रद्धादितिपाठमखार्थंपाघा

स्तुनाति॰स्वछत्वादिगुणो॰अथवाऽदर्शकमादर्शयंस्तातव्यं॰आत्मा॰हिशिक्षितमादातजस्वीति॰बा॰तेजस्वीतपसादीप्तो॰ऽर्च
षादिरत्नाजनः॰सर्वत्नात्मा॰पिप्पलकात्मानादत्तमलमग्निवताधृतजस्वीज्ञानातिशयात्॰विशेषतस्तपसादीप्तः॰ऽदर्शन्छ
होत्या॰मत्तात्मा॰बुदरत्नाजनश्च॰अपरियदा॰पुक्कात्मामुनि॰आग्नरिवशिष्यांतरमादाकविदिति॰बा॰कचिन्छन्नः॰क
विनस्पष्टः॰उपास्यश्रेयश्छतां॰मुंक्तसर्ववदाकृणांदहन्पाशुत्तराशुचांश्यथाग्निःपरछायेवदविर्मुक्तातितथामुनि
रिति॰पाशुत्तराशुचंमृतंनाविद्यत्वपापं॰आत्मना॰हादयोधिकामत्वाद्यनीयत्वादिन द्यात्मानिकमिथ्यमिदृष्टांतनमंत्रा
वितमित्यादा॰स्वमायायेति॰ब॰॰स्वमायायासृष्टमिदंसदसत्स्वरूपेणविद्यु॰प्रविशंतीयातत्तत्स्वरूपाग्निरिवेधनिश्च ५२
॰स्वमायायात्वाविद्ययासृष्टंसदसत्स्वरूपेणस्वतिर्यगादिरूपंविप्रशादिरूपंवा॰आत्मानाजन्मादिषड्विकारानावश्यं
ऽदृष्टांतनमंत्रावितऽत्यादा॰विमर्गाद्याःशिति॰ब॰॰विमर्गाद्याःस्मशानांतानावादृश्यनात्मनाःकलानामितिचंद्रस्य

कालेनाव्यक्तकर्मणाधर्म॰विसर्गोनिर्मलस्मशानंनाशा॰प्रत्यग्ज्योतिःशास्त्रप्रक्रिया॰उपमंडलंचंद्रस्तेजोमंडलमादित्यांतयो
रेकत्वनस्त्रावस्थानचंद्रेनदृश्यतावस्तुषः॰आदित्यमंडलनमसादृश्यतितव्यवधनानमाऽमावास्या॰अथषष्टिषट्
कानिश्चंद्रेनस्त्रांतरंगछंति॰आदित्यस्तुत्रयोदशनिरादागावेः॰अतःप्रतिपदमारभ्यविंबमस्तितयादित्यमंडलस्यपंच
दशःपंचदशोभागः॰आप्यमंडलेप्रतिबिंबितादृश्यतामाकलेत्कथ्यातएवंपंचदशक्रियायादृशमिर्नस्त्रावेः॰अंतरि
मितिराशिचक्रस्यमध्यविंशतिनस्त्रात्मकस्यप्रथ्यमन्तुखेचंद्रादित्योतिष्टतांतदामंडलेप्रतिबिंबंदृष्ट्वायालोहरूपतो
साश्लिष्टातस्यामावास्याप्रतिबिंबनमदृष्टाऽशकलश्चंद्रउपचर्यतातंतःपुनःप्रतिपदमारभ्यमंडलयोर्विषमीभा
वात्कलाशाम्यांतत्रयथाकलानामितिवात्पत्त्यादायानाप्यमंडलस्यतथात्मानायीयादाकलानामितिमिंदावलो
कनेनाग्निदृष्टांतनिवादृशानांक्षणभंगुरतयावैराग्यंशिक्षितमित्यादाकालतिः॰आकालनाद्याघवगनस्तानांऽ

भवापायोनित्यावपिनदृश्येतआत्मनाम्नर्यथाचिषां॥४५॥धावद्गायस्यतनआत्मनःसंबंधिनांभृतानांनादानामित्यर्थः
।अग्निषाद्वालानां।आदित्यालिखितमादाद्युणेरितिं॥३॥युणेर्गुणानुपादत्तेयथाकालंविमुंचतिं।नातश्चयुज्यातयोगी
गोनिर्देवागापतिंधद्युणेरिंद्रियेगुणांनविषयानुपादत्तायथाकालंविमुंचतिचानातश्चयुज्यातलक्ष्मप्रितिरन्नमिति
चानेनिवशंनकारातिगानिरःशिमिनिःगांजुलानिगोःपतिःसूर्योयथात्वातानेदृश्यस्यात्मानानेदृश्यतीतिरूपाधिव
शात्तथात्मादित्यदृष्टांतानेवसंनावितमित्यादिबुध्यातानेदंतःस्थोव्यक्तिस्थश्चतऊतगोलक्षतलक्षलमतिनिन्नेनात्मावं
ब्रुस्थितार्कवत्॥४७॥स्वेस्वेरूपस्थितःआत्मानंदेनंबुध्यातःअनित्यनकोनित्यकिरूपाधिव्यक्तिस्थःउपाध्येप्रतिबिंबि
तस्तुतऊतश्चउपाधिप्रविष्टश्चेनेदेनंस्थलमतिमिलत्तीतात्यर्कवदित्यन्वयःकपोताखिलिखितमादानातिस्नेदेति॥३॥ना
तिस्नेदःप्रसंगोवाकर्त्तव्यःकार्यिकनचिराऊर्वनवित्तसंतापंकापातश्चरीनधी॥४८॥स्नेदःप्रीतिःप्रसंगउपलाला

स्नेनस्नेदेन४

धामक्तिः१

नाद्यौक्तिः।दृष्टांतंपंचयतिकपोतश्चेति॥३॥कापातःकश्चनारण्येस्नतनीडेवनस्थतिःकपोत्यानार्यायामार्द्रवासकति
चिन्नप्राःधर्षीतायार्मिथःस्नेदप्रसंगोदृश्यतिकापातावितिवायण॥३॥कापातोस्नेदशृणितरुदयोदृष्टधर्मिणो
दृष्टिंदृष्ट्यागमंगनबुद्धिंबुध्यावबंधनुगाःस्नेदेनशृणितंनिबद्धंरुदंयंयात्स्ने॥३॥यायामेनात्स्नानवान्नाकीडाशना
दिकंगिशुनीभूयविश्राद्धोत्वरुवनिराजिषु॥५१॥विश्रब्धोनिःशंको॥३॥यदाद्यछतिमाराजन्तर्यंत्यबुकंणिनानन
मनयकामंस्नवेणाप्यजितंदियः॥५२॥कपोतोनर्यंतीमदामवीक्षितालायादिन्निःप्रीणयंतीअतएवातनंबुकं
पितामतीयंयंवांछतितंतंकामंस्नवेणापिमनयतसंपादयामासराजन्निति।वंयथेतिसूचितं॥३॥कपोतोपथमंग
र्भेबिभ्रतीकालआगतात्रंजनिंशुश्रुवेनीडस्वएत्कामेन्निधेमंत॥५३॥ततश्चकालेव्यजायंतेरंडितावयवादारःशक्ति
न्निडंविभाव्यानिःकामलोगतहरुदा॥५४॥ततश्चजलनरितश्चत्रंडशुदारःस्वभावकर्मादिशक्तिन्निःरंडितावयवाः५

क्षिणं काग्रलाद्यंगानि तत्र रुदाश्चायघं ॥ ७ ॥ प्रजाः उषुषुः प्रीतोदंपती पुत्रवन्मालोश्रुत्वंतोक्रंजितंतामां निर्हातोक
लन्नाधितेः ॥ ५ ॥ तामांपतत्रैः सुख्यादेंक्रंजितेर्दुखावशितेः ॥ ६ ॥ तत्कऋमेरदीनानांपितरोमुदमापेडः ॥ ५ ॥ पतत्रैःपक्षैः
॥ अदीनानांहृष्टानां ॥ ७ ॥ स्नेहादुबबहृदयावान्पान्विष्णुमायया ॥ विमादितोदीनधियोविष्णुनउषुषुः प्रजाः ॥ ५
७ ॥ विष्णुनबालानप्रजाः पुत्रानां ॥ ७ ॥ एकदाजग्मतुस्तामामन्त्रार्थंतोकृतंबिनो ॥ पतिरितःकाननेतस्मिन्नर्थिनोव
रंतुस्थिरं ॥ ५ ॥ दृष्ट्वातानुघुकाःकेश्चित्यदृच्छातावनचराःजगृहुर्जातमात्रत्यचरतःस्वालयांतिकाः ॥ ५ ॥ स्वालयंति
कंचरतःक्रीडतांतानेकपोतपुत्रानोआतत्यप्रसार्य ॥ ७ ॥ कपोतश्चकपोतीचप्रजापाषमादाक्षुकोगतोपो ष
णप्राहायत्वनीडमुपजग्मतुः ॥ ९ ॥ उक्षुकाश्चादत्वचतत्पोषणंार्थंगतोसंतोपोषणंनहं ॥ ७ ॥ कापातीस्वात्मजान्दीन्
बालकान्जालसंहृतान्तानन्यधत्वक्रोशंतीक्रोशतोन्दगडःखिता ॥ ९ ॥ सामन्त्रक्रेद्गुणिनरीनचिन्नाजमायया ॥

यंवावधत्तत्रिवाद्वनपशंत्यपस्मृतिः ॥ ९ ॥ शिशाजालना ॥ ७ ॥ कापातास्वात्मजान्बद्धान्स्वात्मानाप्यधिकानप्रियान्नार्यो
वात्मनमोदीनाविललापसुदुःखिताः ॥ ९ ॥ अहंदुष्पांनार्यंचाविललापाश्रुशाचोविलोपमादाग्रादशतिःत्रयणो ॥ ७ ॥
अदोमपश्यतापायमत्यघृण्यमऽर्मताः ॥ अदृष्टपाद्यतार्थम्पदृष्ट्वेवगिकादताः ॥ ९ ॥ अदृष्टमम्पदृष्टमुखेअनुतार्थ
म्अदृष्टममंपाश्यताः ॥ ७ ॥ अहंदुष्पानुकूलाचयम्यामपतिरवनाः ॥ श्रुत्यदृष्टमोमंत्यज्यवृविःस्वयातिस्माधुनिः ॥ ९ ॥
दृष्ट्वेदृष्टदीनामृतदारोमृतप्रजाः ॥ जिजीविषेकिमर्थंवाविडंराऽखजीविता ॥ ९ ॥ तांस्तथेवाहतानशिशून्मृत्युग्र
स्तान्विचष्टेस्वयंचरुपणःशिशुपशपन्नप्यडक्षेपतत्राहतानग्राहतानपशपन्नपिशिशुजालशः ॥ ७ ॥ तंलशाल
शूकाक्रूरःकायांतंदृष्ट्वाधिनाःकापातकानकायांतीत्रमित्रार्थंःपयोयोदृष्ट्वादृष्टांतिकायाजयति ॥ एवमिति ॥ ७ ॥
एवंक्रंबशोतात्माहंसारामंपवत्रिवत्पुलनक्रंबंनरुणःस्माहबंधेवमीदृति ॥ ९ ॥ एवंदृष्ट्वात्मक्रियास्थाप्रपिद्य

नर्थादनु॥मनुष्यस्यनुद्यमेनिंदितत्वादायःशेषेति॥७॥यःप्राप्तमायुषंदंशुक्तिदारमयाहतांष्टदेशुखगवस्मक्षमा
हृदच्छतंविद्ध॥७०॥इतिश्रीभागवतमहाउपपुराणेएकादशस्कंधेश्रवधूतगीतेकपोतास्यानंनामपंचमोध्यायः॥ ॥
ब॥॥अष्टमेअजगरादिस्योनवस्यांशिक्षितंहरिःश्रवधूतगिरात्मादविवेकायाऽवंप्रति॥४॥रात्रुकर्मीयागनसुखादेर
वश्यनाविद्वानतदर्थीद्यमेराद्युद्योगंकुर्यादथानकर्तव्यइतिश्रअजगरोछिक्षितमादात्मसुखमिंद्रियादिना॥७॥सुखमिंद्रियकं
राजनस्वगनिरकएवचात्मदिनांस्याद्यथाऽऽखंतस्मात्नछेतनबुधा॥५॥यतएंद्रियकंसुखंतत्स्वगनिरकेचनवांछ्यवा॥
यथाऽऽखंतस्मात्बुधस्तान्नछेतशरीरनिर्वाहमात्रंवृथालब्धेनकर्तव्यमित्यादा॥७॥योमनुष्यंविरसंप्रदंतंत्यक्तो ए-दी-
कामवचायदृछयेवापतितंयात्मराजगरंक्रियाःस्राऽजगरश्चरवृत्तिःश्रक्रियांउदासीनायदानायततितत्तत्किं ५५
कर्तव्यंतत्वादात्रायीतवि॥७॥त्रायीतादानिश्चूरीणिनिरादात्रुपक्रमोयदिनापनमत्रोमहादिरिवरिष्टमुकाश्र

अनुपक्रमानिरुद्यमादिष्टमुकदेवमवधापकमितिधैर्यवानानछमर्योपिश्रायीतेवकिंतवादाऽजिश्रति॥७॥ऽजिःमाद्
बलमुतेविप्रादृमकर्मऽजोकंत्रायानावीतनिश्चानदातेंद्रियवानपिधाऽजिःइंद्रियबलंमादामानाबलंबलेनारि
मवातद्धकर्मपिदृंश्यकर्मकंएवविप्रनत्रायानएवत्रंववावीतनिश्चत्वार्थदृन्नदृष्टिश्चभवतानछुनाशीद्वाइंद्रिय
वानपीतिदृश्यनादिव्यापारंनिवार्यतिसनछुशिक्षितमादाछुनिरितिश्र॥७॥छुनिःश्वमत्रगंत्रीराऽविगाह्याऽत्यया
श्रनंतपारात्मात्रात्र्यस्तिमितादृश्वासर्वात्मबदिःप्रमत्रश्चात्मावंतर्गंभीरश्चऽविगाह्याएवंभूतश्चतिपरिकलयिऽ
मत्रकाःअलब्धात्रिपायद्वाताऽरत्ययंश्रनतिक्रमणीयात्तज्ञत्विद्वाताश्रनंतपारःकालात्मादातश्चापरिछेद्यश्च
छुपाविप्रवातश्रक्षोभ्यश्चविकार्यःरागाद्यभावात्मास्तिमितादानिश्चलात्कोर्णवायथातद्वदतेगुणेभ्यविश्व
र्थः॥किंच॥७॥अदृश्यकामादीनावानारायणपरायनुनिःत्मार्यतनश्चत्यनमरिष्टिरिवमागश्च्यवर्षमुग्रश्रिः

मपश्चोपिसागारायथानात्मार्पनाथीभेतद्दिद्दीनापिनश्चयेतातथामपश्चक्कामस्वद्दीनावानरुपेन्नाशात्वदिच्छयर्थ॥
अत्रादृष्टांनारायणपरानविषयपरांश्चगंधमात्रनिराष्टरागेपेक्षनिर्विषयोमीदितायतेगमधुकरगजदरिणमीनाद्
नाःअतस्तेषनामक्रमापंचेंद्रियतुरवांतऽक्रोपतंगमानंगकुरंगश्चेगमीनादतायंचेंद्रियरवपंक्षएकःप्रमादीमकथंनद्
यातयःमेवातपंचेंद्रियरवंपंक्षातत्वरूपविलासात्मादितानश्यतीतिपतंगाछिद्रितमादादृष्टेति॥७॥दृष्ट्वास्त्रियंदृष्ट्वमा
यांतस्यावेरज्ञितंइंद्रियाश्चलोभितःपतेत्येतमस्यमोपतंगवनाशतस्यानाविश्चलोभितास्त्रियमुपलक्षणंज्ञात्वे
तत्पंचयतिव्याधिदिति॥८॥योधिरिरण्यारण्यादिकशुश्रूषमायारचितशुश्रूषश्चलोभितोहरिणोबुध्याप
तंगवत्रश्यतिनदृष्टि॥९॥मधुकराछिद्रितमादात्मानोकंश्लोकंयमनयासंदादावर्तितयावतात्रदिसात्रादि
ष्टेतद्वत्तिंमाधुकरींमुनिः॥१०॥दृष्टादृष्टस्थानश्रमिदिंमनश्चपीडयनाश्चयंनावायेथामधुकारविशिष्टगंधलाभेन

हि॰

पिःपृशन्करीवबध्येतकरिण्याश्चेंगसंगतः॥११॥दन्तापिसारीदारुमयीमपिगजोकरिणीपरस्पर्शेणपिदितगात्रं
निपात्यबध्यातेकिंचा॥१२॥नाधिगछेस्त्रियंशक्तःकदाचिन्मृत्युमात्मनःबलाधिकोमदाद्यतगजेरात्यैर्गजायथाश्व
नाधिगछन्नरोगाछेत्यागविद्दीनाधनसंचयःपरागमीनवतीत्याश्चमधुदायुरित्यादेनादयमिति॥१३॥नादयंनो
पभोग्यंवाकुछिद्रःस्वनसंचितंचुक्तदर्पितश्चाश्योमधुदेवार्थविन्मधुरेषातदश्नोबलवानचुक्तदश्यश्चत्रा
श्यःमधुदामक्षिकादिनिःसंचितंमधुयथाचुक्तदतानुसुयुसंधनंकथमश्नोत्यमतिदरिष्यतिचतिनत्रादाश्च
र्थवित्तलिंगोरर्थतऽपायंचावत्नीश्यर्थःयथातत्कृकाटरांतरगतंमधुवत्तिदरतिवापायनास्त्रोद्यमंविनापिलांगः
संभवतीत्यत्रमएवयुरित्यादाचुऽआस्वति॥१४॥चुऽआस्वापाजितेविवित्तेश्रोत्रामानादृष्टानिघःमधुदवायतो
चुक्रयतिवेष्टदामधिनारुद्यश्रोत्रमनानामितिवक्ष्येवर्षालापश्चार्षःयतिश्चब्रह्मचारीचयकान्त्रस्वामिनाचुनौ

एकांमिन्नवमनश्चन्नमायुक्तलितत्तामिनबध्यातएवंतुनिरपिशुणलोभेनएकामकमिन्नएकामवृदमाश्रितमन्नो
दनबध्यातकिंचाश्रएत्यश्चति॥७॥श्रएत्यश्चमदश्चश्रशात्वश्चोमतिमान्नरःसर्वतःसारमादत्तेश्वयैश्चश्वषद्यदं
१०दिविधेमधुन्नतमधुन्नंतनिशुष्यादाछिद्यश्चल्लतीतिमधुन्नतश्चमरःमधुकारातिप्राद्यारावेनश्चन्नायणावतिमधु
म्क्षिकावातत्रश्रथमाछिन्नितमुक्तंद्वितीयाछिन्नितमादत्तायमिति॥७॥सायंतनंश्चश्वनेवानमंश्टक्लीतान्निन्नितं
कुर्वणःमंयद्दंनिद्रामक्षिकेवविनश्यति॥८॥सायंमिदंत्वाश्यामिप्रातरदंत्वाश्यामीतिनिन्नितमन्नादिनमंश्टक्लीतःकि
ल॥७॥पाणिपात्रादरामात्रामक्षिकवनमंयदीमंश्टदीतामक्षिकवमदंतेनविनश्यति॥९॥पाणिपात्रश्चन्मात्रयाद्दी
उदरमात्रश्चमवेपात्रंयस्यसः।एकामवनिक्षायांतुउदरंमात्रयाद्दीत्रावतामंश्टदीतामक्षिकवनभवति।किंतुनिरयंश्च
तिपद्यतत्पर्थः।श्यशामिक्तिनशादत्तुरितिगजाछिन्नितमादायदापतिं॥७॥यदापिशुवतीभिन्नुर्नस्पशद्दारवीमा

तयारन्नमदत्वाचोशयणंवादितिशदिणामावश्यकावनान्नदानविधनातादृशिणाछिन्नितमादायाम्यति॥७॥यामगीतेनश्च
एयाद्यतिर्वनचरःक्वचिन्नाश्चेनतदृशिणाब्रह्मानश्टगायागीतमादितान्न॥७॥नगवर्तीतंतुश्टएयादत्वाश्टगायाःपुश्चकस्य
दृशिणानाश्टादत्वदृशिणीसुश्चेनश्चश्टंगापिशुरुक्तिवश्यादाहृत्यति॥७॥हृत्यवादित्रगीतानिन्नुषनयाम्यायणियाधि
तोत्रामांकीडनाकावश्यःऋषिश्टंगाश्टगीसुतोरन्नवनेवसूत्रवतिनाषारमासक्तिनशादत्तुरितिमोनाछिन्नितमादा
जिकायति॥७॥जिकयातिश्रमाथिद्याऽनोरमविमोदितःमृत्कमश्छश्यस्तुश्टिमीनस्तुवटिनोर्यथा॥७॥श्रतिश्रमाथि
न्याश्रनिद्रोन्नकयाऽर्ज्जयाप्रान्नश्छतिपात्रोतिवटिनोत्रामिषलिप्तलोदकंटाकेःऽर्ज्जयत्वशुपादयतिइंद्रियाणी
तिद्दश्यां॥७॥इंद्रियाणिजयंत्याश्चनिरादागमनीषिणःवर्ज्जयित्वात्तुरमनंतन्निरन्नमवर्द्धतां॥७॥श्रयंनावःयद्यद्दा
रस्त्र्यात्तत्तन्त्र्यंद्रियजयाःकवलंनवतिरमानंद्रियंतुवर्द्धतायदिश्चज्यातत्तद्दिनारमासक्तामवंद्रियद्दोनाम्यात

नावजितंदियानमातविजिताद्येंद्रियशुमानाजायश्मनंयावनजितंसर्वेनितरसा॥२९॥ज्ञातारसामक्किंपरित्यजेद्ध
धवकुंजीततिप्राणइत्येवमंडाष्यदित्यावाक्यमंपिरमनयातिकुर्जयेवज्ञापनायाव्यतऽतिनाषापिंगलायानेतारूपं
॥शीश्चितमितिवकुंआख्यानमाहापिंगलयादिना॥७॥पिंगलानामवेश्यामीहिदेहनगरशुरातस्यामशिक्षितंकिं
चिन्निबोधइपनंदनाम॥१॥तमयाशिक्षितं॥७॥मात्वेरिण्येकदाकांतंमेकेतऽपनयेनी॥ऋजूक्कालेबहिर्गरिबिच
नीहूपमुत्तमं॥२॥त्वेरिणीकामचारिणी॥मंकानरतिस्थान॥७॥मागआगछातावीक्ष्यशुरुषानशुरुषर्षनानानशु
रुदानविन्नवतांकांतान्मानर्थकामुका॥३॥तानविन्नवतांमधनानाश्रतएवशुरुदानहूल्यदानाकांतानशुरतां
दीनामान॥७॥आगातश्वयात्तशमंमेकतापजीवनी॥अथाद्यविन्नवानरुकापिमाशुयद्यतिहूरिदा॥४॥अपि
मेंनोवनायांश्रद्धोपिमाशुपेद्यनीद्यवंडरायत्फन्नरणाश्रयां॥७॥एवंडरानेयाधस्तनिद्रार्यवलेंबिनी॥निगर्हि

तीश्चविशंतिनिशीथंयमप्रयत्ना॥५॥हार्यविलंबमानाशुनाश्चविशतिदृंतानशुनिर्गछतिश्वाश्वदि॥एवंकुर्वतीनिशी
थंश्चर्शवंशपा॥७॥तस्याविन्नाशयाशुष्यदुरुकायादीनाचनमः॥निर्वेदःपरमाजायतेविंतादुःखुखावदा॥५॥नि
र्वेदाल्लंजुहिंश्चिंतेवादुर्यस्यमा॥७॥तथानिर्विशचिन्नायांगीतंश्रणुयथामम॥६॥यथायथावनाममंमन्नाश्च
णुनन्नुविविशायांगीतश्रवणेनकिंचवादानिर्वेदशनि॥७॥निर्वेदआशापाशानांशुरुषस्ययथाद्यमिनहंगाऊ
ननिर्वेदात्दृढंबंधंछिद्यान्नति॥७॥दियमानेशुरुषस्यआशापाशानोनिर्वादात्रमिर्यथातथाछन्नातवदेशुनदीनि
॥श्रंगादराजनो॥७॥पिंगलाउवाच॥अहोममादविनतिंपश्यतविछितात्मनोयाकांतादमतःकामंकामयायन
बालिशा॥८॥अविछितात्मात्वादृशंयादंबालिशाविवशकश्याता[illegible]कृतंयायनकारणंनश्रमतःशुछानरात
कामंकामयाबालिशत्वंपश्यंचयतिमंत[illegible]मितिचशुनि॥७॥मतंश्रमीप्यरमणंरतिप्रदंवित्तप्रदंनित्यमिमंविदायाश्च

कामदंछावत्तयाधिक्षाकामादप्रदंछछमदंनजेत्ता॥२९॥एषोमीपसंतंब्रंतयंमिवात्ताऽमंब्रयाशत्तमीश्वरं॥७॥यदोमया
त्मापरिताषितोभवत्यथासोकथंइत्यातिविगर्ह्यवार्तया॥त्वेणात्तरादर्थदिषाछुशाच्यात्कीतनविन्नरतिमात्मानछती
॥२०॥प्रतिविगर्ह्यनिंद्यायावात्तजीविकातयाऊतासोकाथनयादृत्तिातयावऊवीदिणास्वविक्षाषणंवाऽपरिता
पंपपंवयतिद्वेणादितिास्त्रीजंयदानाश्रथवत्रश्रथदृषाछुशकाताश्रतएवाछुशाच्यान्नरतोयादंविन्नरतिंछछतीान
याहथात्मापरितापितासाकनविन्नमिछतीातननारणंक्रीतनस्वयंविक्रीतनश्रात्मनाहृदेनश्रादाधिग्मांयादृशंति
बीनमितंनजामीत्यादायदितिाऽगायदस्छिनिर्निर्मितवंशावंशपस्छणंवचारामनाखेपिनवोस्त्ररत्रंवधारमगारंमतवि
एषूवस्त्रर्णमऽपेतिकाश्यांशवंशानामस्छणासुनिदितस्त्रियंयद्यऽवंशास्त्रमिछुभयतोनिदितावणवाश्रस्छिनिस्त्व
त्रिनिनंनशाद्याययमिनातत्तातवदृष्टदीर्घमस्छियंतंनवंशापाश्वस्छीनिवंशणास्छणादस्त्रंपादादीनोर्ध्वोरामा

त्रिनिनेवपिद्वंछादितंतथापिद्वरंतिनवदाराणियस्मिनतत्।एवंद्वतागारद्रपंनरशरीरंमात्माद्याकावाकांतबुद्ध्याउपैनि
मेवात्मस्त्रंगतोभवत्यात्मपिश्रद्दाममभावाद्दत्यादाविदद्दानामिति॥७॥विदद्दानोद्वारद्यस्मिनश्रद्दामाकेवद्रदधीायाद्य
मिछत्यतत्स्मात्आत्मदाकामंमऋतानांश्यादमतीश्रऋतादृथंकामंत्मागंश्छतीयात्मा॥एवंनिर्विणामतीश्रतार
मवंकरिष्यामीत्यादाद्वुद्धदिति॥७॥सुद्धत्वद्दष्टतोमनाथआत्माचायंशरीरिणांत्तंविक्रीयात्मानोवादंरामम्ननथार
मा॥२२॥अयमीश्वराआत्मानेवआत्मानामवतंविक्रीयविशाषणकीत्राश्रानानेवमदारामरमालक्ष्मीर्युथा॥श्रन्यम्यामेव
वंदयंतिाकियदितिा७॥कियत्प्रियंतत्यत्रजनकामायकामदानराआद्यंतवंतोभार्यायादवीकालविद्रुता॥२४॥
आद्यंतवंतायकामाविषयाकामदानरावादवीवाकालकलिताभार्यायाःकियत्प्रियंतत्तवंतानकिंचित्श्रतानेद
द्वाद्रुवतयतिरिक्ताकापिस्त्रेव्योस्तीत्यर्थःएवंनिश्चित्यस्वभाग्यमनिंदतिद्रुनमितिा७॥द्रुनंमेभगवान्शीलावि

ल्युत्कंकनापिकर्मणा।निर्वेदोयंऽराशायाःयत्नेजातःसुखावहाःश्रेऽहष्टाश्चाशायस्यातस्याःमानहुधर्मप्राप्याक्लिष्ट
मिाकथंविलुप्रीतमत्राहाःमेवमितिाःगाःमेवंस्तुमंदिनाग्यायाःकृशाःनिर्वेदतवाःयनाहुबंधनिर्ल्लथुरुषाश
मपृछतिाःश्नातान्नापन्नतमाद्यायशिरमाद्यामंगताःत्यक्काऽराशंयोरारणंवज्राजितमधीष्ठरांश्रेःअतस्तेनविष्णु
उपन्नतंन्नतमुपकारंनिर्वेदलक्षणंयाम्पुनरुविषायुवासंगताःकथंवज्रजितवाहमंवुष्टतिाःगाःमंवुष्टाश्रद्
धात्यतद्यथालाभेनजीवतीविदरिष्योपुनेवादमात्मानारमाणनवोःश्नानुब्रह्मादीनदिवाश्रुनोवतिाकार्यनिय
मातत्राहासंसारतिाःगाःसंसारूपपतितंविषयेहुविघातलक्षणंयस्मंकालादिनात्मानंकोन्युस्ताऽधीष्ठराःश्रु
हुविघातलक्षणंःअपहृतविवेकांतदिकंआत्मत्राणापाधिनाभजिष्यामिानाग्रवीतानिर्विद्याचंवज्रज्ञानप्रहृत्तस्यआ
त्मानएवमप्रमर्थाद्यादित्यादाःआत्मावंतिाःगाःआत्मेवस्यात्मनागामानिर्विद्यतयदाखिलाताःअप्रमत्तश्चंणाग्रत

यस्तंकालादिनाजगाधःयदाएवंजगत्यंपेतततश्चाप्रमत्तःसननिखिलात्मदाभुवनेगानानिर्विद्येततदादिआत्मेवआत्मान
मोनेत्यद्वयाःअतःकेवलंपृष्टेवतंभजिष्यामीतिमावाःगाःअथवभूतउवाचाःएवंव्यवसितमतिर्दराशांकौलतनयर्ज्ञाःछित्वा
पशमास्थायरायाभुपविवेशसाधःकांतमतपसेग्निलोकाःतातजानंऽराशांःफलितमादाःआशादीतिाःगाःआशादि
परमंऽरवंनिराशंपरमंसुखंयथामंछिद्यकांताशांसुखंसुप्तापलिंगत्साधःशेनिश्रीनागवतंमदाभुरोमएकादशस्कंधे
पिंगलागीतेनामाष्टमाध्यायाःःगाःनवमऊरुरादिभ्योदृतश्चोपनिषिक्तंसुवायऽज्ञनायंभूतःशिल्पेनवलि
तंःऊऊरुराछिक्षितमादापरियदोदीतिाःगाःअवधूतउवाचाःपरियदोतिऽरवायद्यद्वियतमंहृणंःअनंतंसुखमाप्नो
तितद्विद्वानयञ्चकिंचनंःयत्तयत्प्रियतमंतमत्तत्तत्परियदातद्विद्वानपरियदोऽरवमितिविद्वानसनयञ्चकिंचनःअ
ऊपरियदःनेहदृशिमअनंतंसुखमाप्नोतितदादासामिषमितिाःगाःयामिषंऊरंरंऊबलिनायनिरामिषांतदा

मिषंपरित्यज्यस्वसुखंस्वमविंदतामानापमानधीदीनाधश्चतिश्चर्कशिर्यमादानामतिमा॥ नाममानापमानेनास्तोनचिंताश
त्रागदिनो॥ आत्मक्रीडआत्मरतिर्विचरामीदृनालंवतामादृशविणांतकृतांयोस्तवतिमाचामानास्तिआत्मानेवक्रीडायस्य
आत्मनिरतिःप्रीतिर्यस्यासानब्रह्मस्वर्वज्ञायोकिंमादृशोनेश्चिंत्यंपरमंसुखमित्याद्याविति॥ बा॥ वाद्वचिंतयासुक्तोयर
मानंदआक्रांतोयातिमुग्धेजाडाबालोयागुणेभ्यःपरंगतोधश्चतिमुग्धाश्चजाडःश्चनुद्यमाएवंभूतोयाबालायश्च
स्तातःपरमीश्वरंप्राप्तोतोद्वोकुमार्यौशिक्षितंवकुमाख्यायिकामादाकविदित्यादि॥ कश्चिकुमारोस्वात्मानंकृष्ण
नानपृष्टमागतानास्वयंतानईयामासकाश्चियातस्यबंधुश्चापहृणानानस्वरूपायागतानाबंधुश्चपित्रादिश्चकाश्चिद्वा
दि॥ बा॥ तथामेश्चवदारार्थेशालीनरदमियार्थिवाश्चवज्रंत्याश्चकोष्टस्थाश्चकुंशंखास्वनेमदनाद्यांखावलयामद्य
थानवतितथास्वनेचकुं॥ बा॥ मातकुंशुश्चिनंमत्वामदनीडीतितानतावभोजेकेकवान्शंखाद्वोद्वोपाणोरागयतांश

नस्यंशाल्पवदनंनंदुश्चिंतंदरिद्रताद्यानकंमत्वाएकेकशाःकामणाएकंएकंबभंजाकादशमारितवती॥ बा॥ उभयोरप्य
हृद्वोषोस्यवज्रंत्यामशंखायांतत्राप्येकंनिरभिदत्कस्मान्नस्वधनि॥ नस्मिन्निदृष्टएकस्तवती॥ बा॥ अत्रशिष्यस्मिन
तस्माच्चपादशमरिंदमाजोकानंतवरान्तानृलोकतत्वविविस्मया॥ ननुकुमार्यस्त्रवकंयंयोतिस्त्रादाजोकानिति॥ बा
वामोबलूनांकलादालावत्तांद्वियारिपाएकएववरस्तस्माकुमार्यश्वकंकणा॥ वामशतिपथमानयोत्कलद्वकलद्
दिग्॥ बा॥ गाष्टीदृष्टुर्नविदित्यर्थः॥ चित्तेकाय नावेतास्फूर्तिलक्षणमाधिदेउरिति॥ एकाग्रमनाःस्वार्थलभतांनाद्य
श्तीयंबुद्धिःसारकरालिंगितेत्यादिमनश्रति॥ बा॥ मनएकत्रसंयुज्यात्जितश्चात्माजितामनाविरागात्यामयाग
नश्चियमाणमतंजितात्॥ तावायमाद्याजितति॥ आमनजायश्चामजेयंतस्यचजायश्चामाधीनमानानिश्चलंभवति
नतुहृणेनिश्चलंमन॥ विषयतामनयाप्तुनाविक्षिप्येततदाकिंतद्यादविरागयति॥ विरागेणाविक्षिप्यमानंचत्रास्यया

गानलेन्द्रियमाणंस्थिरीयमाणंएकावतिकृत्यतदादायस्मिन्निति॥ब्रा॥यस्मिन्मानालब्धुंदेयादतस्तत्रानेनानेनुंचतिकर्म
रएतन्नामत्वनहत्वेनरजन्नमश्चविध्यनिर्वाणंघुपेद्येनिंधनंस्थतत्रयविक्तपात्मकंमनायस्मिनपरमानंदरूपे अगवा
तिलब्धास्पदेमतत्कर्मारएतत्कर्मवासनानुंचतितस्मिन्नानत्वकर्मवासनात्यागपिशुद्धस्फटिकवत्सायाऽवर्तारूनामत्वानतिह
देनउपनामात्मकेनरजन्नमोरूपाणेविक्षेपशक्तयासावानेनिर्वाणंआवृत्तिकंधेयाकारणावस्थानघुपेतिऊतात्रनि
धनंइंधनंयुणात्तकार्यंचतदृष्टिंतंतऽक्तंयागशास्त्रेप्रनमोवृत्तिश्चयस्यजलाकारतयास्थितिःयामंशक्तानामासो
मप्राधिरनिधीयतइतितत्रनदितस्फूर्त्तिरित्यादातदेति॥ब्रा॥तदेवमात्मत्वावछिन्नोनावदकिंचिद्दृश्यंनरंवा॥यायं एदी॰ ६२
शुकारावृयतिंब्रजंतमिषोगतात्मानदेदृशपार्श्वेऽवदिदृक्षुनाहिंछंतेरंस्मृत्यादिशेषोगतात्मातस्योक्षकरणेस्व
चित्तानेरीयाषेरंतिकब्रजंतंनृपतिप्रपिनावदतदृतायपोछिन्नमादाएकचारीति॥ब्रा॥एकचार्यानिकृतःस्यात्सू॥

तीर्

यविज्ञोयात्मदृश्योवृत्याकारणवृतामुत्वादिशक्तिर्यपिस्यान्नीतामुमतीशुद्धा॥ब्रा॥मत्वादिष्वादिशुरूषःप्रधानशुरूषश्च
रोपरावरणंपरमश्रोस्तकेवल्यंस्थितःशुरूषस्यगुणसाम्यंप्रधानंतऽपाधिःशुरूषतायारीश्वरोपरावरणंपरब्रह्मादयः
अवारश्रोत्यवशुक्ताजीवाःतषांपरमंप्राप्यंश्रोस्तकृतोकेवल्यंस्थितात्मास्वरूपेनिर्धेयोनत्वदेवुःश्रोकवलेति॥ब्रा॥श्रो क
वलानुत्रवानंदमात्रोनिरूपाधिकःकेवलात्मानुभावनस्वमायांविद्यगुणात्मिकांसंस्कारत्रयनसृजत्यादोनयाशुत्वम
विद्यमाएकेवलोनिर्विषयःस्वप्रकाशःश्रानंदानंमात्रःसमुद्रःपरमानंदःश्त्यर्थःऊतोनिरुपाधिकानतःश्रोकव
लात्वसृष्टिंदर्शयतिःश्रोकवलात्मेतिःकेवलेनात्मानुभावनेकालेनसृवंक्रियाशक्तिप्रधानंमदन्नवंसृजतिःजी एदी॰ ६३
वमंमारदन्नभूतभूतसृष्टेपिवंमात्मेरिविमंबाधयतिःदेश्रेरिदमाश्रोनरागादीनदमयितुंसमर्थाःब्रा॥तामाजगवि
गुणंवाक्तिंसृजतोविश्वलाभुखंयाग्निरौतमिदंविश्वंयनेयंसरातशुमानाश्रुवास्पेवव्यक्तिंशुद्धेनाद्यमानमत्मतामि

प्रमत्तो गुहाशयः। अलक्ष्यमाण आचारैर्मुनिरेकोल्पभाषणः॥२४॥ योगिसंमर्दस्यापि त्यागे कुमारीगुरुः जनसंगत्यागे सर्पः
स यथा जनाछंकमानः एकाकी विचरति। नियतनिकेतरहितश्च। सदा प्रमत्तश्च। एकांतवासी च। आचारैर्गतिभिः सविषा
निर्विषा वेति न लक्षते च। असहायश्च मितभाषी च। तद्वन्मुनिर्वर्त्तेतेत्यर्थः। अनिकेतत्वं प्रसंशंसति। गृहारंभ इति॥
गृहारंभो हि दुःखाय विफलश्चाध्रुवात्मनः। सर्पः परकृतं वेश्म प्रविश्य सुखमेधते॥२५॥ अध्रुवात्मनः नरदेहस्य सु
खं यथा भवति तथा वर्द्धते। कारकसामग्रीनिरपेक्षात्केवलादीश्वरात् विश्वसृष्टिसंहारा ऊर्णनाभिदृष्टांतेन मया संभावि
ता विति वक्तुं प्रथमं संहारप्रकारमाह। एक इति सार्द्धत्रयेण॥ ७॥ एको नारायणो देवः पूर्वसृष्टं स्वमायया संहृत्य काल
कलया कल्पांत इदमीश्वरः॥२६॥ एकः कारकसामग्रीनिरपेक्षः पूर्वसृष्टमिदं जगत् कालकलया कालशक्त्या संहृत्य॥
एक एवाद्वितीयो भूदात्माधारोऽखिलाश्रयः। कालेनात्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु॥७॥ एक एवाद्वितीयः सजाती

तिस्त्रीलिंगेन परामर्शः त्रिगुणव्यक्तिं गुणत्रयस्य कार्यं अत एव विश्वतोमुखं नानाविधं त्रिगुणात्मकविश्वमहंकारद्वा
रेण सृजंती त्रिगुणकार्यस्य सूत्रसंज्ञायां कारणमाह। यस्मिन्निति। कारणभूतसमष्टिरूपे यस्मिन् इदं विश्वं प्रोतं ग्रथि
तं। वायुर्वा गौतमसूत्रं वायुना वै गौतमसूत्रेणायं लोकः परश्च लोकः सर्वाणि भूतानि संदृब्धानीति श्रुतेः। येन वा
शिक्षितं४ द्यात्मप्राणरूपेण जीवः संसरति। तदेवं स्थितिमर्थमुक्त्वा दृष्टांतमाह॥ ७॥ यथेति॥ ७॥ यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णं संत
त्य वक्त्रतः। तया विहृत्य भूयस्तं ग्रसत्येवं महेश्वरः॥२१॥ हृदयादुद्गतं वक्त्रतः क्रमेण संतत्य प्रसार्य विहृत्य क्रीडित्वा भगव
द्ध्यानपराणां तत्सारूप्यं न चित्रमिति पेशस्कृतो भ्रमरविशेषात् ज्ञातमित्याह। यत्र यत्रेति॥ ७॥ यत्र यत्र मनो देही धार
येत्सकलं धिया। स्नेहात् द्वेषाद्भयाद्वापि याति तत्तत्स्वरूपतां॥२२॥ सकलं एकाग्रं॥ ७॥ कीटः पेशस्कृतं ध्यायन् कुड्यां तेन
प्रवेशितः। याति तत्सात्मतां राजन् पूर्वरूपमसंत्यजन्॥२३॥ कुड्यां प्रवेशितः निरुद्धः भयेन तमेव ध्यायन् सात्मतां साद्

स्मात्तानितिपाठेत्वार्षत्वात्॥ इयंस्त्रीरूपमपंचयन्निदंयस्यायमनिष्टायदातेनैवदेहेनान्यमात्मानंरूपंकृणुतेतदात्मिकंवरूपं
देहांतरेण १

एवंतर्हिवमितिप्रकृतान्वमरविषाणात्मानमित्यादायवयावनिमाणायवयमानादीक्षायमकलंविषाभेदात्
हेषोभयादापियातिवयश्चरूपंकृणुतेसकलंएकायांकीटंपतंगंकृत्वाननुप्रविशतिपातिसात्मना
राजन्मृदंदृषदंपशूंश्चकृत्वोपविशतिनिर्दहंनाशयन्नात्मनात्मधायन्नात्मानमात्मनाहन्यंवृत्रंहनिष्यन्
तंत्वाएषामिशिक्षितामतिःस्वादद्दाछिशिक्षितंयद्यत्कृणुषेनराधियाश्वादद्दादस्वशिक्षितमादत्स्वात्मनि॥
स्वात्मापशिक्षितंकिंचित्कृणुमन्वदनाप्रभोदद्दोर्युरुक्रमंविरक्तिविवकदेहुःविघ्नस्यमन्वनिधनंमनतनार्तुदंकृंत
द्यान्यानविष्टशामियथानथापियारक्यामित्यवमितावियाप्यमंगाश्चयुरुत्वादद्दुःविरक्तिविवकयादद्दुःवि
रक्तिदेहुमादात्मन्वनिधनंउत्पत्तिविनाशोविघ्नस्तिस्माकिंचामतनंआत्मदृंकंउत्वामेवोत्तरफलंविघ्नतायशोमतना
स्तिरंवंउदर्कंउत्तरफलंयस्यतत्मन्वनिधनंविघ्नताविवकादुत्वमादातद्वानीतियथायथावत्एवमत्कृपकार

एवी
६४

वपिदद्दनेवास्माकर्त्वाद्यादातथापीतिपारकंश्वश्रृगालादिभक्षमितिनिश्चितवानामतनात्मदृंकृतोऽपंचयतिजा
यतिहन्यो॥ जायात्मजार्थपशुवृत्यदृदात्मवर्गानिहत्लातियत्त्रियविकोर्षितयाविनद्यनात्मोतमन्नद्भवरुधनां
मदेदात्मृष्टाम्यबीजप्रवमीदृतिद्दृधर्मा२६ायस्मादद्दंप्रियविकोर्षयात्मागमंपादानलयाजायादिवर्गानिवितद्वनद्य
ल्लातिकथंहृतमन्नद्भुंयथाभवतितथाध्रुवरूत्वानिसंचितानिधनानियनमेदेद विनाषणंवादद्दंस्वप्रयाप्रुषोतद्व
वमीदृतिनरपतिकिंचादद्दनाशविनद्धःखमनाशिरित्यादाध्रुयंध्रुवस्यादद्दांतरबीजंकर्मसृष्टेतिहृन्मावधार्मायस्य
मःकिंचाजिकेति॥ जिकेकाताघुमपकर्षतिकर्दितर्षःशिश्नोद्यतस्वयदरंश्रवणोक्तश्चिताघ्राणोद्यतश्चपलदृक्कव
कर्मशक्तिर्बकायपन्नश्चगादृपतिलुपंनंति२७ ध्रुवंदद्देनिमानिनंद्रुषंएकतरंप्रतिजिकाध्राकर्षतिकर्दिकदाचि
त्तर्षःपिपासाजलंप्रतिशिश्नोव्यवायप्रतिचकम्पर्शंप्रतिउदरमन्नमात्रंप्रतिश्रवणोशब्दंप्रतिघ्राणोगंधंप्रतिचपलद

कृरूपं प्रति। क्वचक्वचित्स्वस्वविषयं प्रति। कर्मशक्तिः। अन्यदपि कर्मेंद्रियं लुनंति। त्रोटयंति। तदेवं देहादौ गुरुरित्यादि त्रिभिर्वि
रक्तिविवेकहेतुत्वमुपपाद्य इदानीं देहस्यातिदुर्लभत्वं दर्शयन् ईश्वरनिष्ठां विधत्ते। सृष्ट्वेति द्वाभ्यां॥ ७॥ सृष्ट्वा पुराणि विविधा
न्यजयात्मशक्त्या वृक्षान्सरीसृपपशून्खगदंशमत्स्यान्। तैस्तैरतुष्टहृदयः पुरुषं विधाय ब्रह्मावलोकधिषणं मुदमापदे
वः॥ २७॥ पुराणि शरीराणि। पुरुषं पुरुषदेहं। ब्रह्मणोवलोकाय धिषणा बुद्धिर्यस्मिन्तदुक्तं तासां मे पौरुषी प्रियेति
श्रुतिश्च। पुरुषत्वे वा विस्तरमात्मेति। तथा। ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्नेवैनायमलमिति। ताभ्योश्वमानयत्ता अब्रु
वन्नेवैनायमलमिति। ताभ्यः पुरुषमानयत्ता अब्रुवन्सुकृतं बतेति च॥ ७॥ लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहुसंभवान्ते मानु
ष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः। तूर्णं यतेत न पतेदनुमृत्यु यावन्निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात्॥ २९॥ तस्माद्बहूनां
संभवानां जन्मनामंते मानुष्यं अनित्यमप्यर्थदं पुरुषार्थप्रापकं देवा लब्ध्वा इदं अनुमृत्युं अनुनिरंतरं मृत्यवो यस्य तत्।

श
वारीरं यावन्न पतेत्तावदेव तूर्णं शीघ्रं निःश्रेयसाय यतेत। विषयः पुनः सर्वतः स्वादियोनिष्वपि स्यादेव। तदेवं देयोप
देयविवेकं निरूप्य इदानीं यदुक्तं त्वं तु कल्पः कविर्दक्ष इत्यादि तत्तोत्तरमाह॥ ७॥ एवं संजातवैराग्यो विज्ञानालोकआ
त्मनि। विचरामि महीमेतां मुक्तसंगोनहंकृतिः॥ ३०॥ एवं बहुभ्यो गुरुभ्यः शिक्षितेन विशिष्टं ज्ञानमेवालोकः प्रदीपो य
स्य सः। सप्तम्यंतं वा आत्मविशेषणं। आत्मनि स्थित एव महीं विचरामि। ननु किं बहुभिर्गुरुभिः नहि श्वेतकेतुभृगुप्र
मुखैः बहवो गुरवः आश्रिताः। तत्राह। नह्येकस्मादिति॥ ७॥ नह्येकस्माद्गुरोर्ज्ञानमुत्थितं स्यात्सुपुष्कलं। ब्रह्मेमदद्वि
तीयं वै गीयते बहुधर्षिभिः॥ ३१॥ बहुधा सप्रपंचनिःप्रपंचभेदादिभिः। नैते परमार्थगुरवः किंत्वन्वयव्यतिरेकाभ्यामा
त्मन्यसंभावनादिमात्रनिर्वाहकाः। तेषां च बहुत्वं युक्तमेवेति ज्ञानप्रदं मंत्रप्रदं गुरुमेकमेव वक्ष्यति। मदभिज्ञं गुरुं श्रा
तमुपासीतेति। उक्तं च। तस्माद्गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तममिति॥ ७॥ श्रीभगवानुवाच॥ इत्युक्त्वा स यदुं विप्रस्तमामं

श्रुस्थिरमिति
वा पाठः ४

अग्नीरधी॥वंदितार्चितारानायायोप्रीतायथागतं॥२विप्रोदत्तात्तवयं॥यागर्द्धिमाप्नुयामयेयउदेदयाद्याःस्वक
कृत्वातायथागतंतथेवयद्दृश्यायया वित्यर्थः॥३॥ श्रवधृतवचःश्रुत्वाशर्वपानःस्वर्दृशामर्वयंगविनिर्मुक्तम्म
विन्नोबभूवदा॥४॥भगवानस्त्रीयंऊर्जब्रह्मविदितिस्माघतिश्चर्वषानःस्वर्दृशतिवो॥ श्रवसंयद्दृशोकः॥कायानमीन
दरिणःऊमारीगजपन्नगाः॥पतंगाःऊरश्चाष्टोदयार्थेयुरवाप्नुताः॥मधुलुब्धमधुकृत्वचिद्विगलावेदयास्वयंउषाहे
यार्थविज्ञानेत्वाषाःष्ठ्याद्यायाप्नुताः॥तादृवांतरानदृश्यतत्वस्फुरीलक्षः॥ अथश्रयत्रितायत्वाष्टमात्राष्टाद्वीरिक्ताःक्र
माताः॥७॥इतिश्रीभागवतमहापुराणएकादशस्कंधेचतुर्विंशतिपुर्वाख्यानंनामनवमोध्यायः॥ ॥ ॥ ॥७॥ ॥चतुर्विंश
तिपुर्वाख्यालक्षयंनावनाप्नुवंऽउक्तम्यात्मतत्वाप्येमाधनोक्रियतःपरेमाःदत्तागदेदसंबंधतसंस्तुतिर्नात्मनाद्व
नाःइत्येतद्दर्शयाप्राप्नप्रतांतरनिरूपणंनादृवमवश्यव्यतिरेकेणोत्पन्नविवेकज्ञानस्यैतद्वज्ञानायादितत्प्रारब्धस्य

चतुर्विंशतिपुरुषणीनलक्षनिश्चयावगादिज्ञानस्यानस्य॥२

स्वधर्मैःशुद्धचित्तःसन्नू३ कथंमकात्मासंन्नवतितन्नारु॥२

साधनात्फपदिशतिभगवान्॥प्रायति॥७॥श्रीभगवानुवाच॥मयादिष्टस्वधर्मेणमदाश्रयःवर्णाश्रमकुलाचार
प्रकामात्मात्मसमाचारीमय्यर्पंस्वसाद्यक्तविष्टस्वधर्मश्चवदितःस्वप्रमत्तःसन्नो॥७॥श्रद्धीस्तनिश्चयात्मादृढांविष
यात्मनोगुणेष्टतत्वधीमानस्वर्वारंत्रविपर्ययोरैदृढांविषयेष्टसत्वाभिनिवेशानायस्मार्वत्रारंत्रास्त्रेषांफलवि
परीत्यंयात्मपतःएवंफलंवेविपरीत्यादकामःस्यातःकिंवाकाम्यविषयाणामिथ्याद्वारधीत्यादःदुष्टस्यति॥७॥सुप्तस्य
विषयाञ्जोकाध्यायतोवामानारथानानात्मकत्वादिफलमृषात्मानात्मधीर्गुणेः३विफलाःस्यर्थश्रुत्याःस्वत्रिवं
प्रायाः॥इंद्रियेर्यावहिर्नानाबुद्धिःसाविफलाःनानात्मकत्वादृदंद्रियकत्वात्तत्वमानाजत्यस्वप्नमानारथवदितिमोहा
र्थीनप्रवार्त्तितत्वकाम्यनिषिद्धयाः॥नित्यंनैमित्तिकंकुर्यात्प्रत्यवायजिघांसयाःनतुभगवान्वत्परःकिंकुर्यात्किंवा
परिदारदितिनिश्चयंनबुद्धीतिष्टःप्राद्भगवान्॥७॥विहितंकर्मामावत्प्रहत्तंमत्परस्यात्राजतोजिज्ञासायांप्रहत्तो

नादिय कर्मानादनो॥ अतोऽवृत्तेकाम्यं कर्मत्याज्यानिवृत्तेनित्येनैमित्तिकमवश्यंतानिवृत्तकर्मानादनामपिनादियतेकिंतु॥ गायमानस्यौक्षामावतनियमानमृत्यरःकविते॥ मदात्मकंपयमानश्रद्दिमादीनश्नीक्षणआदरणमावतानशोचादीन्नियमांस्तुकविद्यथाशक्तितदात्मानावरो
धेनायमानस्यादृशनियमानपिएकानविशाध्यायवस्यतिकिंचायमश्वण्यत्यादरंपरित्यज्यघृणामातस्याद्मदनिज्ञा
मितिमदात्मकंमदृपेयुरोमवकस्यधर्मानादात्रमानीति॥ ॥ प्रमाद्यमस्मारादाहानिर्ममादृढामोहदृढंअमवाराथै
ज्ञिज्ञामुरन्तुमुरुमाधवाकाद्यथाफलेननिष्पातंतथावर्त्तमानादाहाश्नलक्षणानिर्ममाजायादिश्ममताष्टश्यश्च
रोतुहृदामोहृदेश्चयया॥ प्रमाधवाकव्यर्थलापरहिताएतान्यवशिष्यलक्षणानिनन्नुजायादिश्कथंनिर्ममन्मया
नत्वादाजायति॥ ॥ जायापत्यृदाहृवस्वजनप्रविणादिश्ठदासीनस्यमंपश्येत्मार्वषर्थमितात्मन॥ ॥ ॥

दृश्यगुणानित्यवादीनादद्यात्मानित्यादिस्वरूपोप्यात्मानुभवति।ततश्चनित्यवादिनिरपिवक्तव्यादृश्यत्वमितिनाक्ष
नद्वयदर्शनमायातीतदर्थमनाक्षंघटत।आत्मनश्चमेगवातादृशनतदर्थमितिकथंमेबंधःमेबंधवाकृतस्तन्निवृत्ति।
तत्रादायात्मा विति॥ब॥यात्मोगुणेविरचिताद्यंपुरुषम्पश्यिमंसारस्तन्निबंधेयंपुंसाविद्याछिद्यात्मनश्च
पुरुषंम्पश्चरम्पाधीनिर्मायागुणेःयोसौशास्त्रम्प्रयंछतोदादाविरचिताःपुमोजीवम्पायंसंसारस्तन्निबंधनात्तस्या
मछताद्यियम्मादवंतस्मादात्मविद्यातन्निवर्त्तिकत्वादेवात्मानाविद्याक्षिप्तानंतम्पछित्तेत्रीत्यछिद्यितिवापछे
दंतस्मादवेंब॥ततस्माज्जिज्ञासयात्मानमात्मछंकर्त्तवंपरांसंगम्पनिरसेदवत्तवस्तुबुद्धियथाकार्य॥ततस्माज्जिज्ञा
सयाविचारणेआत्मछंकार्यकारणसंघातएवछित्तेसम्पकल्पाद्यातस्मिन्नादद्यादोषवस्तुबुद्धिम्छिनछत्स्वकामण
निरसेत्तात्यजेत्तागुणसंघातोविद्यांतत्कार्यनिरसनहामतिस्फुटीकर्त्तुविद्यात्रिप्रकारत्वंदर्शयति॥ब॥नि

॥विद्या॥

एदी॰ ६८

रूपयतिनित्यवादीनादद्यात्मानित्यादिस्वरूपोप्यात्मानुभवतितत्तथनित्यवादिनिरपिवक्तव्यादृश्यत्वमितिनाक्ष
द्यःअधरःतस्मंधनंतयाम्मंथंप्रथनकाष्टंप्रवचनंउपादत्तेविद्यावसंधिःग्रंथेनवन्निमिरिवतथाचश्रुतिः॥आचार्यं
पूर्वरूपंश्रांतवाक्यन्तरूपंविद्यासंधिःप्रवचनंसंधनमितिःअग्निमादत्तेपुमान्वादवेशारदीरितिः॥ब॥वेशारदीमाति
विशुद्धबुद्धिर्धीनातिप्रायांगुणंप्रकृतोगुणोश्मदाद्ययदात्मानंतत्स्वंवस्माद्यत्मिमंथयाग्निं॥३॥वेशारदाःनिपुणः
तत्तच्छिष्येणशास्त्रातत्तद्गुरुणोपदिष्टावाग्रतिविशुद्धाबुद्धिर्द्यगुणकार्यरूपांमायांनिवर्त्तयतितेदात्मकामतद्विश्वंजीव
स्वम्मतिनिमित्तंगुणोश्चदग्ध्वाश्रमंनिरंधनंतस्माकार्यणकारणेनविद्ययाव्यवधानाभावात्मात्मात्मानंपर
रूपोभवतीतिएवंतावत्तत्त्वप्रकाशात्मानंस्वरूपोभवतीतिएवंतावत्तत्त्वप्रकाशात्मानंस्वरूपोनित्यएकएवात्माकर्त्त
वादयश्चधर्मास्तस्मादद्योपाधिकात्तद्व्यतिरिक्तंचमवंप्रनित्यंमायाप्रयंचश्चतामवीताविरक्तःमनआत्मज्ञानेनछ

तानू३

च्यतां इत्यकं विलक्षणं कूटस्थं स्वादिनां तादृक्वस्तुनि मध्यायनिर्णीतप्रार्थमतांतरविराधनमादृढोमाद्दिनिवन्म
तंनिराकर्तुमुद्भावयंति। अथ यतिः। आत्मा अथवा कर्मकर्तृणात्मा कूटस्थः खड्गवायात्मानानात्वमथनित्यत्वं लोकांतरगा
मात्मनां। १४। अथमध्यमएषांजीवात्मनांकर्मकर्तृणांहस्तखड्गवायात्मा कूटस्थांवनानात्वमिति। एवंदिजिमिनीयामध्यंता
वदंप्रत्यायनायएवात्मानंचप्रतिशरीरंनित्यंकर्तारंभोक्तारंकूटस्थानंतस्वरूपंकूटस्थानिर्विकारा। एकएवपरमात्मास्तीतियद
थाऽऽत्मा अदंप्रत्ययविषयोज्ञातव्यामर्दिवदीतितथाविरागंवनमंभवतीतथादिभोगस्थानानामनित्यत्वात्विरागं
नवेतभोगकालप्रयंचनऽपायकर्मबाधकागम्यवात्मानंकुरुतात्मानावानात्वतदस्तीत्यादा अथयति। अथनित्यत्वैलोककर्म
लागमप्रमात्मानंमध्यमंशति। लोकांतरकालांतरचागमनरूपा आत्मानायथांमितिवा नचात्मापानांविलक्षणतमाया
मयत्वात्विरागंस्यादित्यादा मध्यामंशति। आमध्यामसर्वभावानांसंस्थाहेत्पत्तिकीर्यथा तन्नद्यस्तीतिनास्तिनजायतां

निद्यातत्वधीनत्वंसर्वभावानांसत्कंवंदनादीनांसंस्थाहेतुत्वं। अत्यंतिकीप्रवादरूपणनित्यातथाचवदंतिनकदाचिदनी
दृशंजगदितिअतस्तत्कर्मनिकथिदीश्वरापिनास्तीतिभावः किंचायथायथावेतनऽमायामयीरित्यर्थानचात्मस्वरूप
स्तंनित्यामकंज्ञानमहीत्यादा तन्नरितिघटपटाद्याकारानस्वधीर्जायतां अतोनित्यानित्यातत्वाश्रयंदृष्टोनिप्राय
नदिनित्यज्ञानश्चस्वरूपआत्माऽपिउज्ञानपरिणामवानानविकारित्वंनश्चनित्यश्चस्वभंगायथाऽऽविक्रियाज्ञानरूपा
त्मनोनित्यत्वेविरागंनश्यति। अतोमुक्तावविक्रियादिरहितंस्वपरिणामसंभवातऽऽत्मनस्वरूपस्थितिरेवश्रेयसीननिवृ
रितितत्रतावऽऽत्मंगीकृत्यवैराग्यापपादनायप्रवृत्तिमार्गस्यानर्थदंडंप्रपंचयतिएवमपीत्यादिना। लोकांनांले
कपालानामित्यतःप्राक्तनयथोनाऽऽ। एवमप्यागमार्षादिनादृष्टयागतांकालावयवतांमेतिभवाऽऽन्मादयांस्त
स्वश्चंगादऽऽवाकालावयवतांमेवस्मरादिरूपातांतत्रापीतिभावः तत्रापिकर्मणांकर्तृरस्वातंत्र्येवलस्थातांमोक्षश्चऽस्व

उःखानांकात्स्न्यर्थोविशेषाजनात्॥७॥स्वातंत्र्यात्तत्कर्मणाउःखात्मागस्यवासंभवादित्यर्थः॥नउभयत्रप्यकर्मकर्तुंजानंतिवसुप्तिन्एवायंजानंतिउःखिनश्चेतिवत्तद्वादानंति॥७॥नादद्दिनांसुखंकिंचित्विघातविडषाम्पीतयाचउःखंदृष्टानांतथादेकारणंपरं॥८॥विडषामपिकश्चित्सुखंनविघातंतथाहृदानामपिउःखंनात्रतोवयंकर्मकुशलत्वात्सुखिनश्चेतषांहृत्थेवादेकारश्त्यर्थः॥७॥यदिप्राप्तिंविघातंचजानंतिसुखंउःखायातत्प्रदानविडयांसंदृष्टकर्मप्रभावद्यथा॥९॥अंगोन्नत्यापंदांकाक्षितिः॥७॥काक्षर्थःसुखयाचनंकामावाप्तफलंरंतिकाघ्राघातंनीयमानस्यवधस्थेवनउष्टिदा॥१०॥यतःअंतेकंवत्तंप्राणाहृत्फलंनउष्टिंददाति॥घ्राघातंवधस्थानंशति॥एवमस्मिन्लोकेसुखंनास्तीत्फलंलोकानारपितायेवत्यादा॥७॥श्रुतंप्रीतिः॥७॥श्रुतंवदृष्टवदुष्टंस्पर्दृष्टयात्ययव्ययौ॥७॥कोतेरायकामवात्तन्नविद्मोपिनिष्फलांश्रुतंस्वर्गादितद्पिउष्टंस्पर्दृपरसुखामदनोद्दृष्टयापरसुखादाषाविकरणोद्दृष्टयायानाशोव्ययाःप्रस्ता

वोयद्यव्ययानाशःदृष्टयाःप्रत्यग्रातिशयःतंदृष्टातदृष्टव्याजःखमित्यर्थः॥किंचाबदवांतरायाविशेषादिदृपाविघ्नयस्मिन्काकामसुखेतत्प्रभावस्तंवंतमाहुरिर्यथाबजविघ्नावाबजसुखावनश्रुतम्पिनिष्फलांविघ्नविशेषाद्यत्रावमंगीलक्ष्यापिनाशःखंऽपरिवारमित्यादाद्यंतरायेरितिपंचनि॥७॥अंतरायैरविहतायदिधर्मंस्वनुष्ठितांतेनापिनिर्जितंस्थानंयथागच्छतितद्दृष्टा॥११॥निर्जितंमाधितं॥७॥इहदादवतायत्रिःस्वर्लोकंयातियाज्ञिकाःसुंजीतदेवदत्तत्रात्रागानरिष्यानिजार्जितान्॥१२॥यत्रेःदेवताःइज्यादिदृपाइहे॥७॥स्वधामपिवितंशुत्रेविमानउपगीयतगंधर्वैर्विद्रत्नध्रोस्वीनांकृद्यवेषधृक्॥१३॥स्वशिष्येरुपचितंसर्वभोगसंपन्नेस्वीनामधेविद्रत्नगंधर्वैर्गीयता॥७॥स्त्रीनिःकामंगयानत्नकिंकिणीजालमालिनाकीउत्रेवेरात्मपातंसुराक्रीडशुनिर्हृतं॥१५॥कामनरछयागनाविमानेनाकिंकिणीजालमालिनाडुइवंतिकासमूहशाभिनामदस्त्रीनिःसुराक्रीडशुनंदनादिशुक्रीउन्नात्मपातंनावद॥७॥

ता वत्स प्रोदितस्वर्गो यावत्पुण्यं समाप्यते ॥ क्षीणपुण्यः पतत्यर्वक् च्छिन्नकालचालितः ॥ रघुकाजेनचालितः पतितः
प्रवृत्तिर्द्विविधा विध्युद्भारणकाम्यनकर्मणा तत्र धानन अधर्मणवा तत्र काम्यप्रवृत्तात्स्वर्गतिरुक्ता अधर्मप्रवृत्तात्पुनर्गति
मादायदीति ॥ ॥ यद्यधर्मरतः संगादसतांवाजितेंद्रियः ॥ कामात्मात्मरुपणः लुब्धः स्त्रैणः भूतविद्विषकः ॥ २ ॥ यदिवा
यत्नयाऽजितेंद्रियत्वात्कामात्मात्मतारूपणः अतालुब्धोनागृह्याकुलोऽतःस्त्रैणः स्त्रीलंपटोतदर्थंचभूतविद्विषकः किंचाऽशुद्धजनप्रयोजितः ॥ ॥ पशून्विधिनालब्ध्वेतभूतगणान्यजनानरकानवशान्तंउरुक्रुयात्फल्गुणत
मांश्चधनाद्यर्थंपशून्अविधिनाऽहत्वातरुक्षावरतांयाति एवंकर्मसुप्रवृत्तस्यनेसुखंनचनिःक्षतिरित्यपंडशतिरुक्त
मीणीति ॥ ॥ कर्मणिडःखोदर्कणिकुर्वन्दादनतेसुनाऽदमात्मजतत्रकिंसुखंमन्यधर्मणः ॥ ४ ॥ तथापिलो
कानांनित्यत्वात्सुमन्यधर्मत्वाच्चलोकयात्रानांसुखमस्तीतिचेत्तत्राह लोकानामिति ॥ ॥ लोकानांलोकपालानां

मद्र्यंकल्पजीविनांब्रह्मणोपिनयंमात्रादिपरार्द्धपर्यंतस्यब्रह्मणोपितथाश्रुतिः ॥ भीषा
स्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः ॥ भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति ॥ अतः प्रवृत्तिमार्गस्यैवमनर्थादृष्ट्वान्
विरक्तोनातानिवृत्तिरवश्रेयसीतिनात्यर्थः ॥ एतानेवस्वयमीश्वरत्वादिकारणानीश्वरभावंगीकारापरित्यक्तः ॥ अथ
दृष्टिसृष्ट्यादिपूर्वमंगीकृतंनिराकरोतिचतुर्भिः तत्रयदुक्तंकर्तृत्वाद्रूपआत्मेतिमन्निराकरोतिगुणइति ॥ ॥ गुणाः
सृजंतिकर्माणिगुणोनुसृजतेगुणान् ॥ जीवस्तुगुणसंयुक्तोभुंक्तेकर्मफलान्यसौ ॥ ३ ॥ गुणाइंद्रियाणिकर्माणिसृजंति
नत्वात्मा नत्वात्मावेंद्रियाणिप्रवर्तयतकर्माणिकरोतीतित्वनात्मत्वादात्मागुणान्मत्वादियुक्तान्निरिंद्रियाणिअतसृजतेयत्व
र्तयतिनत्वात्मा अतआत्मनःकर्तृत्वंतावन्नास्तिनोचेत्वप्राप्तोधिकमित्याहयावत्स्यादिति ॥ ॥ यावत्स्यात्गुणविषम्य
तावन्नानात्वमात्मनोनानात्वमात्मनायावत्पारतंत्र्यंतदेवदृश्यंएतद्गुणविषम्यंतत्कृतंभोगंकर्मचेत्यर्थः ॥ मनुपासीर

जीवस्त्विति ॥ गुणसंयुक्तः इंद्रियादिसंयुक्तः ॥ उक्तंदूषयतआह ॥ अथोतेषहंकारवानित्यर्थः ॥ यद्येवंकर्मात्मनोनानात्वंतद्

मित्याह ॥ २

यावदस्यास्वतंत्रत्वंतावदीश्वरतोभयं ॥ २ ॥ यरतत्समुपासीरन्तेसुघंतिश्रुसार्पितः ॥

न्मेवरत्नालोकादीनामनित्यत्वात्तच्चार्पिताःप्रोताःमोतामुह्यंतिनाकवलंमनित्यतामात्रंकिंतुमायामयत्वमपीत्याह।
कालइति॥७॥कालआत्मागमोलोकस्वभावोधर्मएवचाइतिमांबजधर्मज्ञगुणव्यतिकरमनिर्मायाहोनेम
तिमामेवप्रज्ञानहुमद्यतिरिक्तांमंनितोतोनिवृत्तिरेवमुक्तिरित्युद्धवानष्येयमीतिमिद्धांएवंतावदकएवात्मातस्यचगुण
कार्यादृग्बंधस्तस्यमंसारः।आत्मज्ञानाद्यद्यपिकिंचिल्लक्षणःक्लेशस्तथापिदिनातदत्वमतांतरनिरासन
दृढीकृतंत्रयेषामित्यादिनातत्रस्थतिगुणेतिति॥७॥उद्धवउवाच॥गुणेष्ववर्त्तमानोपिदृढ्जेषनपाहृतायणे
नबध्यातदृढीबध्यतवाकथंविभो॥७॥त्रयमथोगुणेशुमनुष्यसुक्तिमक्केवलाद्याज्ञानमाधनाद्यावान्नमुक्तिरि
तीयत्रगुणेषुवर्त्तमानापितत्कार्यादृग्नेशुकर्मसुवादिशुकथंनबध्यतेयदिशुमक्केवतदृग्कारणबध्यातान्नि
हृत्यावसुद्धयतइतिमतांतर्दितुकथंज्ञातव्यमितिपृछतिबद्धोमुक्तोवाकथंवर्त्ततेतथादि॥७॥कथंवर्त्ततेविहरतेकै

तथापितैराकाशवदनावृतत्वान्नबध्यतइतियेत्वाहुर्तान्प्रतीदमुक्तवतीत्याह॥अनपावृतश्चेत्गुणैःकथंबध्यतइति॥

वर्णायेतल्लक्षणेगुणेकिंनुनीतातविस्तरतश्चीतासीनयातिवा॥श्रीकिंनुजीतकथंनुजीतश्चयथा॥७॥एतदुक्तंभवति
प्रश्नंप्रश्नविदांवरानित्यबद्धोनित्यमुक्तएकएवेतिमत्रमाश्रित्यएतत्एतादृशंप्रश्नंएकएवात्माअनादिगुणसंबंधतोनि
त्यबद्धोमुक्तेर्जन्यत्वंनित्यत्वप्रसंगान्नित्यमुक्तस्त्यक्तांगीकार्यस्यात्तत्रमत्रमानवत्तीत्यादानित्यबद्धइति॥७॥इति
श्रीभागवतमहापुराणेएकादशस्कंधेनवमोऽध्यायसंवादस्त्रमाप्तोध्यायः॥७॥॥एकादशेमुक्तानांबद्धानांचापि
लक्षणंसाधूनांचतथाभक्तेर्लक्षणंदृष्टिणादिवंनित्यबद्धोनित्यमुक्तएवेतिमत्रमश्रित्यउक्तंवक्तिंवस्तुतोविशेषत्व
तीतिताबन्नाद्यंबंधमास्तायावस्तुवत्रावादिद्याद्बद्धोमुक्तश्चविद्याद्यं॥७॥श्रीभगवानुवाचबद्धोमुक्तश्चविद्या
त्मायगुणतोमेनवस्तुतोनागुणस्यमायामूलत्वान्नमात्मानंबंधनंनाश्रात्माबद्धोमुक्तश्चमायागुणतोमदधीनत्वादिगुणो
पाधितान्नतुवस्तुतोनाद्यौपाधिकावपिबंधमोक्षौकादिवद्यात्तत्वंकिनस्यात्तवाद्गुणस्यमायामूलत्वात्बंधनंनाद्धि

अत एवमात्मनश्चनात्मीति।नन्तुकथंसर्वशास्त्रविरुद्धमुच्यतातत्राहश्रुतिमप्याख्येति।एवंमन्नातानिर्णयः।अजमित्यज
नार्केरित्यर्थः।अथत्वेवमप्यय।आत्मा बद्धोमुक्तश्रुतियाव्याख्याऽकिंसामेगुणानामगुणपारंतंव्यात्।अत्रवदुकश्चन
गुणनियंतरित्यस्मिंस्तथ्यतिरेकमाहाऽतएवनबंधनंमात्रश्चेतिअत्रयस्मात्।एवंकारणभूतगुणानांमायामयत्वात्।
तत्कार्यमंतरितिमार्यतिप्रपंचयति।शोकमोहादितिभा।शोकामादोसुखंदुःखंदद्यात्रिश्चमायया।स्वप्नेयथात्मनः
ख्यातिःसंसृतिर्नृणतास्त्रवो।अथात्रेआत्मानंबुद्धारवख्यातिर्विवक्षन्नुक्तःआतावस्तुविरोधस्तावन्नास्तिश्रुतीतिस्वो
पाधिकीधर्मतश्चाहाविद्याविद्यतिभा।विद्याविद्यममवद्वियुक्तवशरिरिणांबंधमात्रकराआद्यमायया।मविनि
र्मिताऽतद्येतबंधमात्रावाच्यामितितद्वाग्रक्तीकृता।ममयया विनिर्मितामायाद्वन्निरूपत्वात्।बंधमात्रकराऽद्वे
कवचनंविवचनार्थेनऽतत्कार्यत्वबंधमात्रायाःनादिनित्यत्वनप्रोता।नाआद्यऽनादीआतायावद्विद्यांप्रवर्तय

एटी॰
७३

तहिकिमात्मानेदानत्वापिबंधःनहिनहीत्याह।अस्यजीवस्यैव।४।

मितावबंधाःयद्याविद्यांदद्यामितद्यामात्रास्फुरतीतितथावस्तुदृष्टांतेबंधकोनवपाशान्नभवपाशाश्चमोचकाःकेवल्यदा
परेब्रह्मविशुद्धत्वमनातनाऽतितत्रशरीरिणामितिबऊवचनंनिर्दिशतिविषयात्मदनन्नविरोधऽकश्रुतिंन्यातिव्यावर्तयन्
बंधमोक्षव्यवस्थामुपपादयतिएकस्मेवतिभा।एकस्मेवममायाशस्यजीवस्येदमदमातबंधेद्यविद्ययानादिर्विद्यया
चतथेतरःधर्मेनद्वात्मानदजीवानामकात्मात्मिकयंबंधमात्रमुखदुःखादिव्यवस्थातत्रादमायाशस्याद्ययंनावं
यथेकस्मापिचंद्रादऊलाऽकृपाधिनाबिंबप्रतिबिंबद्वयंपादयःसद्भूतेप्रतिबिंबिकास्येवायथा
चतत्रप्रतिबिंबानामएकपाधित्वादनन्नदात्मैदकस्मिन्नुदऊंनन्नमतऊतप्रतिबिंबस्यैवबिंबिकांनाद्यस्यातथाऽविद्या
द्यायाप्रतिबिंबितस्यमदंशस्यजीवस्येवतन्नाताबंधतस्यात्तापाधितानेदात्तव्यवस्थेतितथाचाऽकायथैकस्मिन्नघटा
काद्याराजाधूमादिनिर्मुक्तानमावसंप्रयुज्यतेतथाजीवासुखादिनिरितिएतद्वातिरेस्यंस्वयंनिष्टेतव्यमितिसंबोधय

गत ३

यतिरेइमद्वामतइतरात्मानइतरदंवव्यवस्थाद्युपपादकथंवहीतित्यादिविलक्षणप्रश्नस्योत्तरमाहात्रेतिभा॥ अथबद्धस्य
मुक्तस्यचविलक्षणंवदामिताविरुद्धधर्मिणोस्तानस्तिनायारेकधर्मिणोर्विलक्षणंहिविधंडौंवश्वरायारेकंजीवानांवि
कांतत्रजीवश्वरायोर्विलक्षणमाहुविरुद्धधर्मिणारितिमाईश्वयनावाकानंदधर्मवाताएकस्मिन्धर्मिणिशरीरा॥नि
यमनियंदृष्टेनस्थितायाभा॥ गाद्युपर्णावातोमदहोमखायोयदृछयाक्षतनीडेचहृहोएकस्तायाःखादतिपिप्पलान्न
मन्याःनिरन्नोपिबलेनस्थायाभा॥ द्युपर्णेहिहृत्यहिणावित्वेदात्वथश्रुतोमदहोविरूपवातामखायोत्रविद्यागादे
कमस्याद्यायदृछयात्रनिरुक्तयामायया॥ हृतेश्वेशतिहृहोपमादृहाऊर्द्धमूलमवाक्शाखंहृहंयावदसंप्रतीतिश्रु
ताऊर्द्धमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राऊरव्ययमितिस्मृतातस्मिन्नन्नतंनीडंनिकतंरुरुयहृपंयास्तातोतायामध्येएको
जीवंपिप्पलान्नंपिप्पलोदहृतास्मिन्नरनीयंकर्मफलंचुंक्तोत्रयाशीश्वरानिरन्नत्रभोक्तापिनिजानंदंभासाबालत

ज्ञानादिशक्त्याद्यानत्रधिकाश्रुतिर्द्वाद्युपर्णासदृशामखायासमानेवृक्षेपरिस्वजातात्एकस्तायापिप्पलंस्वाद्व
त्यनश्नन्नन्याभ्रिनिरीक्षतीतिबलाधिक्यमवादात्मानमितिभा॥ आत्मानमथंचस्मादविद्यावानपिप्पलादो
नचपिप्पलादायाविद्ययायुक्तस्तनिंद्यबलाविद्यामायायास्तनिंद्यमुक्तागम्यतायाविद्ययायुक्तस्तामतनिंद्य
बद्धायस्तुविद्याप्रधानस्तनिंद्यमुक्तामार्यायात्रनावरकत्वात्तत्रआद्यायामादकत्वाद्यद्यानीबद्धमुक्तजीवा
नामविशेषोविलक्षणमाहादद्स्थोपीतिदृशा॥ गादद्स्थोपिनदेवस्थोविद्यानत्वप्राप्तयोस्थितात्रदेवस्थोपि
दद्स्थःकुमतिस्त्वप्रदर्शयतीतिविद्यानमुक्तासंस्कारवशानदेवर्तमानापिदेवस्थानभवतीयथास्वप्नाऽस्थितास्व
र्गमाणेस्वप्नादद्स्थितापितत्रस्थोभवतितऊतमुखदुःखाद्यनावोनातथावस्तुतोत्रादद्स्थोधिक्कमतिःत्रविद्या
दद्स्थानन्निमित्तमुखदुःखभाक्कायथास्वप्नादद्गतइति॥ अत्रादृष्टेनविलक्षणोतरमाहोघ्रांइत्येरितिभा॥ इं

द्धियेरिंद्रियार्थेष्वगुणेरप्रियाणेष्वचाट्यमाणेष्वदंकुर्यात्तेविघ्नायस्युर्विक्रियाश्चेंद्रियैरिंद्रियार्थेषुदृश्यमाणेषुप्रियेषुविघ्
नमनादंकुर्यात्तत्रअदंदृक्ष्यामीतिमतिंनकुर्यादित्यर्थः।कुतोगुणेरिंद्रियेर्गुणेषुविषायेषुदृश्यमाणेष्वप्रतएवाविक्रिय
मागादिदृश्यातउक्तंगीतासुतत्वविद्युमदावादागुणकर्मविभागायागुणागुणेषुवर्तंतइतिमत्वानसज्जतइति।ब।
दवाधानशरीरस्थिनगुणेभ्यःकर्मणावर्त्तमानोऽबुधस्तत्रकर्त्तास्मीतिनिबध्यतेश्रबुधस्तुपूर्वकर्माधीने
शरीरवर्त्तमानगुणेरिंद्रियैर्नाद्येनकर्मणितत्रदेहादिनिबध्यतेकुतोकर्त्तास्मीत्यहंकारेणतउक्तंतत्रैवाप्रकृतो
क्रियमाणानिगुणैःकर्माणिसर्वशःअहंकारविमूढात्माकर्त्तास्मीतिमन्यतइतिएतच्चिंत्यंकथंवर्त्तमानप्रश्नस्यभूत
कालस्यचोत्तरंभवतिविजल्पणांतरंवदनकिंनुजीतव्यादिप्रश्नोत्तरमाहाएवमितिविचि
त्रंगाएवंविरक्तस्यनश्राद्धेनाटनमज्जनादर्शनस्पर्शनघ्राणभोजनश्रवणादिष्वश्रद्दधतोमंकर्मबंधंमोक्ष

ध्रातीत्यंविरक्तोविद्वानतर्थाविद्वांस्त्वायनादिषुंगाजानतबाबध्यतविद्वानतत्रतत्रास्यनयुणानाघ्नतिस्तोष्यमंमक्तो
यथाखंसवितानिजाश्रेनबध्यतेसर्वस्मोकनसदाद्वयाऊतातत्रतत्रविषयगुणानिंद्रियाणिश्रद्दयनभोजयन
तस्माच्छिवनवर्त्तमानानानुस्वयमदृश्यनएतदेवऊतस्यत्वादाघ्नतिस्तोयीतिमार्दवनायथाखंसर्वत्रास्तिनमपिनसज्ज
तेयथामवितोजलेपतिबिंबितापियथाग्रनिलःसर्वत्रगोवरत्रापिनदृतागाविशारद्येनयासंगमितयाछिन्नसंशयाग
प्रतिबुद्धस्वस्वप्नान्नानाद्वादिनिवर्त्तितात्रेअसंगानविरागणएमितयातीक्ष्णयाछिन्नासंशयाअसंभावनादायस्पृ
शानाद्वानानादृष्टादिपर्यंतानाकथंविदात्मन्योत्तरत्वनविलक्षणांनरमादायस्मरितिगाअयत्स्मर्वतेमंकल्प
प्राणेंद्रियमनोधियाजन्मयसंतनिर्मुक्तोदृश्यतेयदितद्गुणेगाधतद्गुणेर्दृश्यतेमंकल्पश्रुत्यादिनिःप्राणादिश्च
तेनिःविदस्मुक्तश्चयथाएवंतावद्बद्धंमुक्तयोःस्वभावंविलक्षणमुक्तोऽदानीकेवलायतत्रशेणेत्यत्योत्तरता

पापरोपिसुतैर्यंवित्तरूपमादायस्यात्मातिविनिःबा॥यस्यात्मादिंस्यातदिंद्रोगयनकिंचिद्यदृछयाऽर्थ्यातवाकविन्नचनव्यतिकियन्तुधा॥५॥दिंस्वेऽर्कनिः॥ऽर्थेवाप्राणिनित्यस्यात्मादृंपीद्यातयदृछयायनाकनापिकविद्व्यीतवा॥मबुधश्चेतनवनव्यतिकियातानातिविकियनश्यर्थात्तऽर्कयाऽवकोक्कोनायाकंटकेविंदतिचंदनेर्यश्चिपतिःऽर्कऽर्कोपरिंद्रोदृश्यमप्रत्यक्षमचनर्यैतिकिंवाबा॥नस्तुवीतनविंदतऽर्वनस्साधुसाधुवावज्ञितागुणादोषास्यांवज्ञितःसद्दकस्तुनिः॥६॥साधुसाधुवाऽर्वीतावदातावाऽजानन्नस्तुवीतनचनिंदतायालोकिकव्यवहारविमुक्तश्चर्थः॥अथिवाबा॥नऽर्थन्नित्यवदेत्किंचित्तनध्यायस्साधुसाधुवा॥ऽत्मागामानयाहृत्यावचारऽडवन्तुनिः॥७॥या॥दिदेदिकेपिकर्मणिऽदासीनःसमुक्तश्चतासाबद्दश्चर्थः॥एताश्चेवमवाणिमुमुक्षुःसाधनानिज्ञात्वानित्यस्तुकेवलंशास्त्रंबलाण्णिन्नःपांडित्यमावलम्बाधीनद्दाक्षःसाधनेस्वर्थनिष्णातावत्तंनिंदति॥शास्त्रेति॥बा॥शास्त्रंब्रह्मणिनिस्नाता

स्तातानिस्नायात्यरण्यदिश्रमस्तस्यश्रमफलोह्यधेनुमिवरक्षतः॥८॥शास्त्रंब्रह्मणिनिस्नातायारंगातापिपरंब्रह्मणिननिस्नायात्तथानाद्यनित्यागंनऽर्थतिः॥तत्परंशास्त्रश्रमोश्रमेकफलोनष्टऊषरार्थपर्यवसायी॥९॥धेनुंनिरूपश्नोएतदुक्त्वाऽर्थेनिर्दृनिः॥१०॥पंचर्यंतिःगामितिः॥बा॥गांऽग्धदोहामनंतवत्सायांदृंपराधीनममत्यजांचाविन्नंदतीर्थस्नंगवावंदीनांमयारक्षतिडाक्षडाखी॥११॥ऽद्यतऽतिदृंपयऽग्धेदोहानोन्नरवदोह्येपिस्पातांऽर्थदृश्यांऽमनंतायांकोमदृश्यांदृंपराधीनांऽमत्यजांदृष्टादृष्टफलश्चद्यंगुवंऽगातयावेऽदत्तंविन्नोऽकीर्त्तिऽरिताघदंकांऽमंदेऽवावऽरतामंतरामवऽखंयस्यामारक्षतिमयादीनंवाचमित्यकंविद्वेणतियस्यामिनिः॥बा॥यस्यांनामयावनमंगकर्मस्तिकऽवप्राणानिराधमस्यालीलावतारेमितेऽन्यवास्यवंध्यागिरंतांविद्युयान्नधीरा॥१२॥यस्यांवाविमऽगतःसाधकंचस्विंनस्यात्किंवतासमाविश्वस्यस्तित्यादिदृपंत्वेऽतरित्यर्थः॥लीलावतारऽडाग्नितेऽगतःऽग्रमास्यदंष्ट्रागमक्ष

दिनोमत्यसारानवद्यात्मासमःसर्वापिकारकःनष्टरूपान्तरङ्गत्वात्सर्वादिनोकषायविदपिअन्तनजेदःति
तिदुःखमावानोमत्यसारःस्तेयंबलंतायस्यसःअनवद्यात्माशूद्यादिरदिनःसुखडंखायःसमायथाशक्तिमार्वषा
ष्टुपकारःबाकोमेरदृतधीहोतोदृडःशुचिरकिंचनःशुनोदामिनेहुकशोनःस्थिरामछराणाहनिःश्कामेरहुभिन
क्तिरोतःसंयताबाह्येंद्रियःदृडःअकठिनचित्तःशुचिःसदाचारःअकिंचनःशुभक्तिरहितःअनीदृष्टक्रियाशून्य
मिनसुकलधादारःशोतोनियतांतःकरणःस्थिरःस्वधर्मप्रछरणःमादकाश्चायसुनिःमननशीलःबाह्यप्रमत्तात्मा
नीरात्माधृतिमानूजितषडुर्णःअमानीमानदोकल्पोमेत्रःकारुणिकःकविःशुभप्रमत्तःसावधनाःगभीरात्मानिर्वि
कारःधृतिमानविपद्यप्यन्नपणःजितषडुर्णःहुत्पिपासोशाकामादोज्राभृत्यूषडूर्मयोएतनिर्तायनाःअमानीना
मानाकांक्षीअत्यल्पापिमानदाकल्पोगबोधनदक्षोमित्रःअवंचकोकारुणिकःकरुणोयेवप्रवर्त्तमानमनुष्ठोचे

दृ१

नाकविःसम्यक्कृतानी॥ब॥आप्तायेवंगुणानदोषानमयादिष्टानपिस्वधर्मनिर्मत्यज्यायःसर्वानिर्मानेनेश्वरस्तमा
श्रयावदहंपणादिष्टानपिस्वधर्मनिर्मत्यज्यायोनेजात्मापिमन्नमःकिमज्ञानान्नास्तिक्याद्वानाधर्माचरणेम
वशुद्धादीनगुणानूविपरीतादोषांश्चआज्ञायज्ञावापिप्रध्वनविरुद्धकतयाप्रज्ञाक्षेदमवंनविद्यतीतिदृढनिश्चयेनै
वधर्मानकर्मणिमंत्यज्यायद्वातावकर्मणिऊर्वीतननिर्विद्यतयावतामकथाश्रवणादेवायावद्वैराग्यनजायतावद्द
तिभक्तिदार्ढ्येननिवृत्ताधिकारितयामंत्यज्याअथवाविधेकादश्यूपवासनक्तसेकादश्युपवासा[illegible]निर्विद्यअश्रद्दधा
यन्नक्तिविरुद्धाधर्मांतानमंत्यज्येद्यथा॥ब॥ज्ञात्वाज्ञात्वाचयोयज्ञोविधानतयश्चरिष्यतेनजंद्यनद्यज्ञावनतामा
शुक्लतमाप्रभवा॥श्यावानेदृशकालापरिछिन्नाःयश्चसर्वत्राःयादृशःमद्विधानेदादिदृष्टांतोंज्ञात्वाज्ञात्वापिश्राद्धतःपुनः
पुनस्तद्विएकांतनोवनायनजंतिसाधुलक्षणशुक्लभक्तेर्लक्षणमाहमद्भिंगमद्भक्तजनदर्शनस्प

यद्वा२

र्चनार्च्चनं॥परिचर्यास्तुतिःप्रकटगुणकर्मस्तुतिकीर्त्तनं॥३॥लिंगानिप्रतिमादीन्यधिष्ठानानि॥४॥मत्कथाश्रवणश्रद्धामद्भक्तध्या
नमुद्धवासर्वलोकेषुपदरेणुदास्यनात्मनिवदनं॥५॥सर्वलोकेषुपदरेणुंसर्वस्मैलब्धस्वमात्मार्पणं॥६॥मज्जन्मकर्मकथनं
ममपर्वानुमोदनंगीतनृत्यवाद्यादीनिमद्दिनेमत्प्रीत्यर्थंवाकार्याणिजन्माष्टम्यादीनितद्दिनमोदनं॥७॥यात्राबलिवि
धानंचमत्पर्वयात्रिकंपर्वसुवैदिकीतांत्रिकीदीक्षामदीयव्रतधारणं॥८॥बलिविधानंशुष्कोपदारादिसमर्पणं॥९॥सर्ववार्षि
कपर्वसुचाकुर्मास्येकादश्यादिषुविशेषतः॥१०॥ममार्चास्थापनश्रद्धावतांमद्गृहावाद्यमाउद्यानापवनाकीडुश्रमंदि
रकर्मणि॥११॥उद्यानादिकरणेसामर्थ्यंमतिस्वतःश्रमश्चनिश्चयंमद्भक्तोद्यमःकार्यःउद्यानंशुष्कप्रफलनंवनंउपवनंफलप्र
धानंवनं॥१२॥आकीडंकीडास्थानं॥१३॥मन्मार्जनालेपास्योमकमंडलवस्त्रनि॥१४॥दृष्टश्रुष्टपणंमह्यंदामवद्दमायया॥१५॥मा
न्मार्जनंरङ्गोपकरणं॥१६॥मह्यंमम॥१७॥अमानित्वमदंभित्वंतत्सर्वपरिकीर्त्तनं॥१८॥दीपावलोकंमानापपुजानिवदनं॥१९॥

एदी॰ १७

गृह १ रागप्राप्तिविषयंवा १

याद्य १

स्वयमर्च्चनवानिवदितंनस्वीक्रियते॥एतच्चमाधवरणस्थावरविषयंनतुविषयैर्नक्तंवाहोमवाउक्तंवाबडिमसोपवासेषुयत्क
र्तंपरिकीर्त्तितंविलोनोविद्यमिश्रैर्नतत्फलंचुंजतांकालोऽदिष्टंपुरुषनामनोवद्यश्रुतदारोपादिदंकंचनिर्माल्यमन्न
कथस्यात्माचक्तइतियद्यान्यस्मैनिवदितंमानापयुंज्यात्ननिवदयतोविलोनिवदितान्नयष्टव्यंस्वतांनरांपितृश्च
स्त्रेवनाद्येतदानंत्यायकल्पतेपितृनाषंडुयाद्यान्नरायपरमात्मानारतोधःपितरस्यस्यवंशिकेवाजिनाइत्यादिर्व
चनन्या॥१८॥यद्यदिष्टतमंलोकयद्यातिप्रियमात्मनोतत्तन्निवदयत्यन्मह्यंतदानंत्यायकल्पतेधर्द्दानीएकादश्यष्टम्यादि
र्ष्वेद्याहार्यइति॥१९॥हार्यामिर्ब्राह्मणगावोविष्णवेखंमरुद्भ्योंऽहात्मासर्वदेवतानिऋद्धजापदानिमाधरदनऽद्यधि
ष्ठानत्वादनऽजासाधनाद्याद्दार्यइति॥२०॥हार्यस्तुविद्ययाक्रयाद्विषाम्रोयज्ञतोमो॥आतिथ्येनस्तुविप्राग्नेगोघंगयक्ष्मा
दिनाधरक्रयाविद्ययाशूक्तेरुपस्थानादिनाश्रेयोदरुक्रयायक्ष्मादिनाहरणादिना॥२१॥विश्वरूपबंधुमरुद्याऽदित्येधमननि

नाउ

तर्पणादिना २

ष्ठया। वायाः मुख्यधिया। तोयद्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः॥४४॥ बंधुसत्कृत्या बंधुवत्समानेन। हृदि खे। हृदयाकाशे। मुख्यधिया प्राणवृत्त्या।
तोयतोयादिभिर्द्रव्यैः॥७॥ स्थंडिलमंत्रहृदयैर्भोगैरात्मानमात्मनि। क्षेत्रज्ञं सर्वभूतेषु समत्वेन यजेत मां॥४४॥ स्थंडिले भुवि
मंत्रहृदयैः रहस्यमंत्रव्यासैः। सर्वाधिष्ठानेषु ध्येयमाह। धिष्ण्येष्विति॥७॥ धिष्ण्येष्विति मद्रूपं शंखचक्रगदांबुजैः। युक्तं चतु
र्भुजं शांतं ध्यायन्नर्घ्यं समाहितः॥४५॥ इति अनेन प्रकारेण एषु पूर्वोक्तेषु धिष्ण्येषु उक्तायां भक्तेः फलमाह। इष्टापूर्तेनेति॥७॥
इष्टापूर्तेन मामेवं यो यजेत समाहितः। लभते मयि सद्भक्तिं मत्स्मृतिः साधुसेवया॥४६॥ सद्भक्तिं दृढां भक्तिं। अस्या भक्तेरंतरंगं
साधनमाह। इष्टं मत्स्मृतिः साधुसेवया भवति। यद्वा स्मृतिर्ज्ञानं। ततश्च दृढभक्तिमतः पुंसः साधुसेवया मज्ज्ञानं भवतीत्यर्थः
ज्ञानभक्तिमार्गावुक्तौ तत्र ज्ञानमार्गादपि भक्तिमार्गः श्रेष्ठ इत्याह। प्रायेणेति॥७॥ प्रायेण भक्तियोगेन सत्संगेन विनोद्ध
वो नोपायो विद्यते सम्यक् प्रायेणेदं सतामहं॥४७॥ सत्संगेन यो भक्तियोगः तेन विना संसारतरणोन्यो पायो न विद्य

एटी.
८०

सत्संगेन यत्र हेतुमाह। यस्मात् सतामहं प्रायेणं प्रकृष्टमयनमाश्रयः। अतः संगो मय्यंतरंग इत्यर्थः। इदानीं सांख्ययोगा
दीनि साधनांतरसव्यपेक्षाणि व्यभिचाराणि च। सत्संगस्तु तत्स्वत एव समर्थः फलाव्यभिचारी चेति॥७॥ अथैतत्परमं
गुह्यं शृण्वतो यदुनंदन। सुगोप्यमपि वक्ष्यामि त्वं मे भृत्यः सुहृत्सखा॥४८॥ एतद्वक्ष्यमाणं परमं गुह्यं शृण्वित्यर्थः॥७॥ इ
ति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे एकादशोऽध्यायः॥७॥ द्वादशे साधुसंगस्य महिमा
वर्ण्यते द्रुतः। कर्मानुष्ठानतत्त्यागव्यवस्था च ततः परं॥१॥ श्रीभगवानुवाच। न रोधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्धव।
न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा॥२॥ न रोधयति। न वशीकरोति। योगः अष्टांगः। सांख्यं तत्त्वानां विवेकः। धर्मः
सामान्यतो हिंसादिः। स्वाध्यायो वेदाध्ययनं। तपः कृच्छ्रादि। त्यागः संन्यासः। इष्टापूर्तं इष्टं च पूर्तं च। तत्रेष्टमग्निहोत्रादि। पू
र्तं वापीकूपारामादिनिर्माणं। दक्षिणा शब्देन सामान्यतो दानं लक्ष्यते॥७॥ व्रतानि यज्ञाश्छंदांसि तीर्थानि नियमा यमाः य

मा१

थावरूंधेमसंगाःसर्वसंगापादादिमाःश्रुतानिएकादशफयवामादिनिःयज्ञोदवमजाछंदांसिरश्यमंत्राःअवरूंधे
वशीकारानिःगासमसंगानदिदेवयागाश्वधनाःखगामृगाःगंधर्वअप्सरसोनागासिद्धचारणगुह्यकाःश्याउधना
राक्षसाःगाविद्याधरामनुष्यपशवरिपाःशूद्रास्त्रियोयजागरजसमःपक्षतयःवामिनतमिनशुगाशुगाधाश्रुगा
संध्यासंध्यांशादोःगाबद्वोमत्यदंशाःश्वाष्कायाधवाश्यामाःशबलीबलिबीणोमयश्वाथविन्नोषणाःपक्षाश्ये
वृत्राःकायाधवाःशुक्लादःगाःशुक्रीवादस्तुमान्नक्षोगाजाःशमेदोवणिक्पथाःव्याधाःऊष्मजाब्रजेगाप्यायज्ञपत्न्य
स्तथाश्वधारक्षसक्षोजांबवानाःशमेजरोशुनावणिक्पथस्तुजाधरागव्याधेधर्मव्याधागजपत्नीदीक्षितन्यायीतथा
समंगव्यविरिक्तमाधनांतरानावमादातानतिःगातनाधीतश्रुतिगणानापायित्तमदक्षमाःअव्रतातसतपमा
समंगान्माप्तुपागताःनअधीताश्रुतिगणायेःतनतथाकिंचाव्रतातसतपमानव्रतानितपोनतसानितपोमि

त्येःसमंगादितिःमज्ञिःसंगानाममयेवमंगश्त्यनिष्टेत्याक्रोयशात्वमंगस्यापिमसंगत्वंविवक्षतात्वयापिमवाना
यशमदीयमंगादित्यर्थःनवहत्वादीनांनवत्वनामकथंविसाधनांतरोगापीप्रवृत्तीनांनाद्यदक्षीयादाकवलेनति
॥गाःकवलेनदिनावनगाप्योगावानगाशृगाःयान्यदृष्टधियानागासिद्धामामीशुरंजसाःजसमंगलघ्नेनकेव
लतेवदिनावनदीद्यानगाःयमलाङ्गनादयःनागाःकालियादयःयशातदानींतनसर्वतरुशल्यादीनामपिन
गवतिनावाक्षीतिगम्यतानडक्कंनगवतेवाश्रद्धेश्रमीदववरामाविविंदाद्रुजंतसुमनःफलाद्रणंनमंतिहरय
त्रिलोसन्निरात्मनसमाःपदद्वैतरुजनायस्तोसिद्धःस्तुतार्थामंत्रादीशुःप्राशुःस्वघासैर्डलंघतामादायमिति॥गायंनयो
गानमांस्त्वेनदानव्रततपाधरिःवाख्यास्वाध्यायमन्यामेःप्राक्रयायज्ञवानधिष्ण्यायागादिःस्तवयज्ञोपियंनश्रा
क्रयात्तंमामीशुरितिश्रवणेवाच्यःश्रवत्रथमंयागाद्यायश्चादयावाश्लोकेनसद्मंगताःतमंतानसंगान्ये

षांमध्येगतानवतषांमध्येकिरितिसानव्योगादीनांभावंप्रपंचयतिगामाणनिवर्त्तनिभ्यांगामाणमाकंमथुरांप्रणीत
श्वाफल्किनामयत्रुरक्रूविनागाविगादश्वावननामविद्योगतीड्राधायाश्वदृष्टःसुखायाश्वाफल्किनाश्वक्रूरणमयि
मथुरांप्रणीतमतिप्रेमन्नोअन्यस्तुरवायनदृष्टंकृतंगाविगतीड्रोडःमद्ब्राधिर्यमांतांगाअवदेडुःमयिविग
देनअतिदृष्टेनभावनपेक्षाअनुरक्तानिमंत्रिकानिचित्तानियामांतांगतीड्राधिर्वंधनक्लिांतास्ताश्तिगांतास्तां
क्षिप्राप्रेष्टतमनतीतामयेवदृंदावनगावरणाक्षणार्द्धवन्नांगुनरंगतांमांदीनामयाकल्पसमाबभूवुःमयान
दृयाएवक्षिप्रातत्रयःक्षणार्द्धवन्नीतांतांएवपुनर्मयादीनातांमांकल्पसमाबभूवुःएवंतीड्राधयत्तांमोहमिषणा
समाधिप्राप्ताश्चित्पादतांश्चिगांतानाविदन्मयंतुषंगबधियःस्वमात्मानमदस्तथेदंयथामायेषुनयाधितो
यनद्याःप्रविष्टाश्वनामरूपाभ्यांमयिअनुषंगणेनबद्धियोयाभिस्तांस्वमात्मानंस्वदेदंअक्रूरस्तंइदंनि

दितंचनाविदुर्नायंचास्वंपतिंव्रजादिआत्मानंअदंकारात्मदेअक्षरलोकंश्रंलोकंचनाविदुरितिनिर्तियथानुनयंममार्थे
नामरूपेनविद्धंतदतःकिंतुःअधिताःयनद्यश्वेमयिप्रविष्टाश्चयरूपाःगाःमकामाःमएंजारमस्वरूपाविदाबलान्
ब्रह्ममांपरंप्राप्ताःमंगांतांतांयदस्वतंत्राःएवंतांअबलाःकवलंमकामांःमस्वरूपाविदांस्वरूपंनजानंतितथा
पिमंगांतजारंब्रह्मजारबुद्धिविद्यमपिब्रह्मस्वरूपमवमांपरंप्राप्तइत्यर्थांयस्मादेवंहृतामद्जनत्रनावागांत
स्मात्त्वमुद्धवोक्षत्यनादनांप्रतिनादनांपदत्तंचनिदत्तंचश्रोतव्यंश्रुतमवचारंमामकमवचारणमात्मानंमर्वदि
नांयादिमर्वात्मनावेनयामामध्यकृतोनयंस्यतस्मात्वंनादनांश्रुतिंप्रतिनादनांस्मृतिंयथाविधिंनिषधंचउ
स्रज्यमानंरणंयादीत्कचातातत्रकिमात्मनःकर्हवाघस्त्रिनास्तित्वात्मस्थंआत्मविषयंमंगायाननिवर्त्तनायत
थाकर्मकार्यंत्याज्यंवत्यात्मस्थंमंगायाननिवर्त्ततइतिदृष्टंतिमंगायइति॥३॥उद्धवउवाचासंशयंश्रृण्वतोवाचं

याहिमामेवाक्रतोनयंयास्यसेपूर्वंतावन्मयोदितेधवस्थितंस्वधर्मेधियाप्रिनाकर्मकर्तव्यमित्युक्तंइदानींउत्सर्वय
त्कामांन्नारणं॥२

तवयागश्चारश्वरानिवर्त्तंतआत्मलोयनन्नाम्नितिममनःश्रद्धेयेनसंशयनाउत्तरंसएषेद्यष्टनिःगामएषजी
वाविवरप्रश्नितिप्राणेनघोषेणगुदांप्रविष्टःमानामयंश्वस्मृपत्यमावंमात्रास्वारवर्णइतिस्तविष्टा२७ अथं
नावाशीश्वरस्तावस्मुमायावशातप्रपंचात्मानानातितत्प्रपंताध्यमाद्यजीवानाम्नाद्यविद्यायाकर्द्दाश्रित
तोविधिप्रतिषेधाधिकारःतदानीमवश्यंधर्मकर्माणिऊर्वित्फर्कोमावचश्रुदेकर्मजाद्यपरिद्रायन्नक्रिवि
त्तुपककर्मादरंपरित्यज्यदृढविश्वासमनन्नजेत्फर्कंजानायोउविद्यायांनकिंचिकर्त्तव्यमस्तीति।तत्रतावदीश्वर
गिंद्रियद्वारजीवसंस्तिकारणश्नप्रपंचाऊर्ममादमार्द्दश्चउन्निःगामएषःअवरास्तःजीवयतीतिजीवःवरमेश्व
रःश्रेष्ठरास्तावदेवःविवरश्चआकाशादिचकेश्वप्रश्नतिरिवप्रश्नितिरात्रनिव्यक्तिर्यस्मात्तामवानिव्यक्तिमाहाधे
षणेतिाघाषेणवाख्येननादवतीप्राणेनगुदांआकाशवकंप्रविष्टःमन्नमानामयंश्वस्मंइपंपश्यंत्यात्वंमध्या

मात्र्यांचमणिश्चरकबंधकेविश्वरूपचक्रेचउपत्पाप्यतकेमात्राश्चस्वारिःस्वरःउदात्तादिवर्णःप्रकारादिरित्यवविस्वर्य
ख्यास्तविष्टःअतिस्थूलोनानावस्थात्मकाभवतितथाचश्रुतिःचत्वारिवाकपरिमितानिपदानितानिविदुर्ब्रा
ह्मणाय्यमनीषिणःयेमांत्रीणिनिहितानिनेंगयंतितुरीयंवात्वाग्मनुष्यावदंतीतिाश्चयमर्थोवाकारिमितानिवा
चःपरिमितानिशास्त्रेनिर्णीतानिचत्वारिपदानिस्थानानिापराःपश्यंतीमाध्यमाविखरीतानिचयेब्राह्मणामनी
षिणोध्यात्मशास्त्राःतविदुःतेषांमध्येआदौत्रीणिपदानियुद्दायांशरीरआधारनाभिहृत्येशुनिहितानिनै
गयंतिनाजानंतितुरीयंचतुर्थंविखर्यास्तुमनुष्यावदंतीमनुष्याणांवदनेवर्त्तमानार्थबोधकःशब्दोभवतीत्य
र्थःअत्रनिगुक्तःश्लोकश्चयाःमित्रावरुणमदनाउच्चरंतीत्रिषष्टिर्वर्णानंतःप्रकटकरणेःप्राणमंगात्यश्रुतातां
पश्यंतीप्रथमतुदितामध्यमांतुहृदिसंस्थांवाचंवक्त्रकरणविशदांविखरीचप्रयाद्यःप्रमार्थःतांनगवतीत्रिवि

विधंभारतीप्रदंपद्यायतावाकशक्तिरूपानागवानशक्तिमानभवायतःशक्तोशक्तिमानात्मापलभ्यतायतइति
कारणात्मयाभारतीपरंपत्यनिधनात्मिकामित्रावरुणसदनोर्ध्वाग्नीषामस्थानातउच्चरंतीउच्चंतीमित्रावरुणौसोमःतायात्मदनमावासंस्थानंपरमात्मातियतःशमप्रशीतालब्धुपलभ्यतातस्माउच्चरंतीत्रिषष्टि
वर्णानिजनयतितानवर्णानादिस्वराःएकविंशतिःऋस्वदीर्घप्लुतप्रयागाएतेअउइवर्णाःत्रिविधभवाऋवर्णाऋ
तदीनांद्विविधादीर्घदीनामंधऋराएवंभवाष्टौएकविंशतिस्वराःस्पर्शायेचविंशतिःयादयादांताःषष्टी
अंतस्थाऊष्माणश्चेतिपंचप्रत्युनासिकायंचाप्रत्युस्वराविसर्जनीयश्चाकारोत्पत्तिः३एवंत्रिषष्टिएतानवर्णा
नप्राणसंगृहीतानवायुश्चामाज्ञातानप्रकरत्करणेबुद्धिगतिःप्रत्यक्षदृश्येइंद्रियेअंतर्यामितयापरपतिनदृश्यार
यतिमापरंपंत्यनिधनावाग्विज्ञानात्मनस्थितिःतांप्रथमंसर्वमुत्पादितांउत्पन्नांबुद्धिमंस्थांविचार्यशुक्लेइद

उद्धारयाग्नीतिमध्यमांवक्त्रेषुवेवस्थितोकरणविशद्दांडिरूपनिर्मलांविघंरीचादंपद्यौकरणयद्दंडस्थानपर्यायात्मायतन
णार्थंयतःस्थानकरणंपरावर्णनिष्पाद्यंतायतः३आष्टौस्थानानिवर्णानांउरःकंठःशिरस्तथा।जिह्वामूलंचदंताश्च
नासिकाष्ठौचतालुचाप्रयत्नोप्यात्मस्थातोवाह्यांतरस्थेतिद्यात्मकुंभावाभ्यानाशुक्लव्यवस्थयाप्रतःकायाग्निमादंती
सप्रपतिमारुतोमारुतस्थरश्चिचरनमंद्रंजयतिस्वरान्आकाशवायुःपृथ्वंवारीरासशुद्धरनवक्त्रंशुपेतिनादःस्थानांत
रंप्रविभज्यप्राणावर्णविभागंछतियःस्वराष्टौप्रवक्तृमनसःश्लप्रथमकारणंग्रंथोक्तोदृष्टांतःयथेतिमाग्य
थानलंखनिलबंधुरुष्माबलेनदारुणंतिमथ्यमानःप्रजातादविषासमिधानंतथेवामवक्तिरियंहिवाणीरू
पाग्निमंकाष्ठेइंडमाप्रयक्तोमहयंदारुणंथिर्कमथ्यमानःग्रंथिंचनदायंसमग्रंएवःश्लविस्तरंतिंगादिस्थो
नवतिपुनश्चश्लष्टोजातोविषामंस्वनितोयेवंवाणीवदतणमसावित्यक्तिःउक्तोवाग्विषयंदरुवरोदि

वातपित्तश्लेष्माणो यस्य। द्वे सुखदुःखे फले यस्य सः। अर्कप्रविष्टः। सूर्यमंडलपर्यंतव्याप्तः तन्निर्भिद्य गतस्य संसाराभावात्।
तत्फलभोक्तृनाह॥ अदंति चैकं फलमस्य गृध्राः ग्रामे चरा एकमरण्यवासाः। हंसायमेकं बहुरूपमिज्यैः मायामयं
वेदसवेदवेदं॥ गृध्रं ध्रंतीति गृध्राः कामिनः। ग्रामे चराः गृहस्थाः। अस्य वृक्षस्य एकं फलं दुःखं अदंति। परिणामतः
स्वर्गादेरपि दुःखस्वरूपत्वात्। हंसा विवेकिनो अरण्यवासाः संन्यासिनः एकं फलं सुखं अदंति। एकं मायामयं बहुरू
पं इज्यैर्गुरुभिः कृत्वा यो वेदसवेदं तत्त्वार्थं वेद। त्वं चैवं ज्ञात्वा कृतकृत्यः सन् सर्वसाधनं त्यजेत्याह। एवमिति॥ एवं
गुरूपासनयैकभक्त्या विद्याकुठारेण शितेन धीरः। विवृश्च्य जीवाशयमप्रमत्तः संपद्य चात्मानमथ त्यजास्त्रं॥ एकां
तभक्त्या सितेन तीक्ष्णेन विद्याकुठारेण जीवोपाधित्रिगुणात्मकं लिंगशरीरं विवृश्च्य छित्त्वा परमात्मानं च संपद्य प्रा
प्य अत अस्त्रं साधनं त्यजेति॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे द्वादशोऽध्यायः॥

परमात्मानं

एटी·
८६

॥ त्रयोदशेथ सत्त्वस्य वृद्ध्या विद्योदयक्रमः। हंसेति हासतश्चित्तगुणविश्लेषवर्णनं॥ विद्याकुठारेण जीवाशयं विवृश्च्य
साधनं त्यजेत्युक्तं। ननु तत्र तमआदिगुणत्रयवृत्तिप्रतिबंधे सति कथं विद्योत्पत्तिः। गुणत्रयमलिनांतःकरणस्य उक्त
तुभावाभावात् इत्याशंक्य तन्निवृत्त्या विद्योत्पत्तिप्रकारमाह। सत्त्वमिति सप्तभिः॥ श्रीभगवानुवाच॥ सत्त्वं रजस्तम
इति गुणा बुद्धेर्न चात्मनः। सत्त्वेनान्यतमो हन्यात्सत्त्वं सत्त्वेन चैव हि॥ तत्र यद्यानंदादिवत् आत्मधर्मा गुणाः स्युः
तर्हि तस्य रूपत्वात् तेषां गुणानां निवृत्तिर्न स्यात्। न त्वेतदस्तीत्याह। बुद्धेः प्रकृतेरेव गुणाः न त्वात्मन इति। अतः सत्त्वेन
सत्त्ववृद्ध्या अन्यतमो हन्यात् रजस्तमोवृत्तीर्जयेदित्यर्थः। सत्त्वं च सत्त्वदयादिवृत्तिरूपं उपशमात्मकेन सत्त्वेनैव हन्या
त्। ननु गुणत्रयवृत्तीनां परस्परोपमर्दरूपत्वात् कथं सत्त्ववृत्त्यैवेतरवृत्तयो नियमेन हंतव्यास्तत्राह। सत्त्वादिति॥
सत्त्वाद्धर्मो भवेद्बुद्धात् पुंसो मद्भक्तिलक्षणः। सात्त्विकोपासया सत्त्वं ततो धर्मः प्रवर्तते॥ मद्भक्तिं लक्षयति यो धर्मः

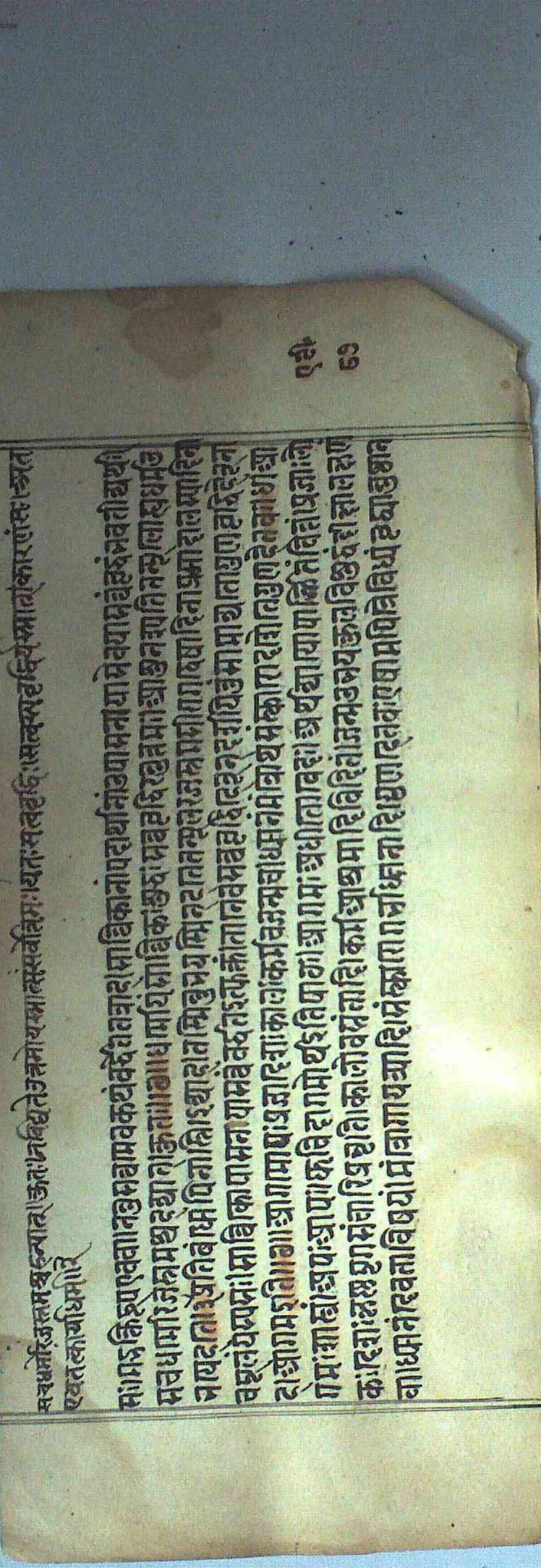

निकराज्ञातादृङ्कथंत्वाश्रयदृतानगुणानस्तएवात्मन्नयाविधयापाद्यस्वयामेवोपरामन्त्रादावणिष्ठितिः॥३॥व
एमंघर्षाजावक्किर्दृग्भ्रशाम्यनितेदृनोएवंगुणव्यत्ययोदृदृशाम्यतितक्रियाः॥४॥वएनांमंथर्षेणाज्ञातामित्यथा
स्तएवात्मन्नाभिज्ञोनाभिःतद्दनंदृग्भ्रस्वयंशाम्यति॥एवंदोषापितक्रियातस्याग्निरिवाक्रियाव्यापारायस्यमान
नुनियातंद्रियतयामाविकासवायाभियानस्तिउरुघार्थाःतथाभिराजमादीनूविषयानऊरुमितिनानंतापिकथं
सेवंतेशतिष्टतिःवदंतीतिः॥३॥ऊरुवउवाचावदंतिमन्यधायेणविषयान्यदमापसोःश्रथापिंजुंजतेस्तस्तकथ
श्वत्यराजवताचपदंस्थानंश्चायथानस्यमानापिस्वारायथापश्चाताच्चमानापिस्वरीमन्नुभवति॥श्रानायथादृष्ठ
मानीतापितदृताऽमर्थकामणदर्शयन्मिथ्याभिनिवानस्तुंजतशतिमद्देकमादाच्चदमितिवित्तिः॥३॥श्रीन
गवान्॥च्चदमित्येन्यथाबुद्धिःप्रमत्तस्ययथोरुदिउस्पतिराजाघारंतंत्राविकारिकंमनाः॥४॥प्रमत्तस्यविवकश्च्य

म्यादृदावदमितिमिथ्याबुद्धिर्हृदियथावऽपस्पतितोतंबुद्धश्चविकारिकंमत्वप्रधनमपिमनःप्रतिघारंऽःखान्म
कंरजंउन्मपतिमानाव्याप्नोतीत्यर्थः॥३॥रजोयुक्तस्यमनसःसंकल्पात्मविकल्पकातताकामाद्गुणधमनानऽन्म
दस्यादिऽर्मतः॥४॥दामवंन्नोगमितिमविकल्यकासंकल्पात्मानातततश्चद्रोहूपमदोनावऽतिगुणधमनात
ऽर्ध्वराकामंस्यानाः॥३॥कारातिकामवन्नागःकर्माण्यविजितेंद्रियाऽःखोदर्कााणिसंपश्यन्नरजोवागनमोदिना
॥तानाविषयानेनाऽनुकर्माणिकारातिएवंत्वन्नकस्यापिऽःखनिहत्तिरित्याशंकाद्दाःरजस्तामाभ्यांयदृषि
विद्धानविद्धिप्रधीःशुनः॥श्चतंदिताभानाशुजन्नादाषदृष्टिनमज्ञाता॥४॥यद्यपिरजस्तामाभ्यांविद्धिप्रधीर्दृदधीश्चतस्
पिविद्धानविवकीशुनःशुनःप्रमानानिरुंधन्नमज्ञोतोविषयादाषदृष्ट्यामानानिताधमाकोयुखंऽःखंतन्निरोधेणायम
दाःश्रप्रमत्तइति॥३॥श्रप्रमात्तानिषुंजीतमानाप्रयायैर्यनज्ञानेनाःश्रनिदिणीयथाकालंजितश्वासाजितासनाः॥४॥श्र

निर्विण्णोऽनलःयथाकालंविषवणंप्रपिपरमानेदृष्टपर्यनमार्दध्याविषयेःमंयथितस्यमनसातदियागनशीघ्र।
निष्टवप्रश्नेशावितंप्रष्टमानंषतितन्निरूपणायतिदामहर्षिपत्राद्दएतावानितिभा।एतावानयाग्यारिष्ठाप्रतिषेधेस
नकादिन्निःप्रवर्तामनद्यात्रुष्यमयस्यावरपतियथाथयावन्मयावित्रपतदृश्येतावानिश्चर्थाप्रतिज्ञोरिक्तकेवे
षाप्रतिज्ञायमांश्चानरूपणेनिरूपणाप्रश्नवातश्छतिायादतिभा।उद्यवश्वाषायदाद्यंमनकादिभ्योयनरूपणके
शावायागप्रादिष्टवानतरूपमिच्छाप्रिवेदिद्धाएतेकालंतादवरूपंचवदिष्टमिच्छामितकथयतिभाश्रीमगवाछुवाच
षड्त्रादिरणागतस्यमानप्रामनकादयोपश्चबुधितरंश्रेष्ठायाग्मैकांतिकंप्रतिष्ठादिरणात्रप्रमानप्रश्नाश्रेष्ठा
डार्ह्यायोएकांतिकंपरंकाष्टांतत्वादाश्रणेछितिभा।मनकादयऊचुः।युष्मेधाविज्ञातवितोयुष्मेछेनप्रियप्रश्नाकथ
प्रायाथयंत्यागाहुडुत्कारनितीर्षतभा२१विषायश्रुत्वभावतोरागादिवज्ञाद्यंतःश्रविज्ञातिनत्रोऽवृत्ताविषयावाग्न

नारूपणात्वंप्रियविज्ञांतिःप्रतितीर्षोविषयानतिक्रमिष्टमिछोभा।श्रीमगवानुवाच।।एवंदृष्टोमद्देवःस्वयंदृष्टईतो
भावनाध्यमयमानःश्रब्रबीजंनाम्यद्यतकर्मधीभा२०मद्दान्देवापिस्वयंदूरदिदृक्षतानात्रशाविध्यमयमानाविचारयन्त्र
विप्रश्रम्यबीजंयदज्ञानाद्यंश्रम्नातन्नाविंदनयतःकर्मविन्निर्मधीभा।।मामोविंनेयद्वःश्रप्रपारतितीर्षयातस्माद्दं
दंमरूपणप्रकाशागमंतंद्दाश्रम्यपारंश्रंत्रंश्रनिप्रायावातस्यतितीर्षयाजिज्ञासयादंमरूपणतत्रागातास्मीति
दंमोयेथाक्षीरनीरंचदथक्कर्तुशक्ताएवमद्गुणास्यतास्यतिद्यातयिदंमरूपणतत्रागातास्मीतिभा।दृष्ट्वामांतदउ
पवेश्यत्रत्वापादाब्जिवंदनोब्राह्मणप्रयतःश्रुचापप्रछुःकोनवानिविर्ण्यदंश्रुनिन्निःश्रेष्ठस्त्वंजिज्ञासुन्निस्त्रदायदवो
चमदंतत्प्रसऊवनिबोधाम्राश्रुत्यदंश्रुनिन्निःश्रेशतिश्रेथद्यात्वंयदवाचमितिश्रेथकाश्रतोस्मछ्रद्धादृन्निरदोषांतेषो
यदवोचंतन्मवचनंनिबोधादृद्धादिविविक्तात्मज्ञानमतितन्निश्रस्यरागाद्यमंत्रवान्स्वयमवविषयत्वतामोविन्नेषो

भवतीतिवक्तुंप्रश्नखंडनमिष्यतेवतत्रात्मानात्मविवेकप्रश्नवस्तुनश्चतिविनिश्चादंप्रश्नउवाचवस्तुनायद्यनानाद्यात्म
नाप्रश्नश्रीदृशाकथंघटतेतावविप्रावक्तुंवीमकआश्रयांशंकिंप्रात्मविषयायंप्रश्नोतऽथाद्वैतप्रंथप्रवानद्यात्म
नातद्दितप्रवक्तताएरमात्मस्वरूपप्रश्नानाद्वैप्रतिद्विप्रावाऽप्रात्मिश्चतांश्रीदृशाप्रश्नावक्तुंनिर्धारणेऽपाकथंघ
टतेउत्तरदातुर्वेमप्रकआश्रयांश्रविनाषआत्मनिकंजातियुणादिविनाषमाश्रियउत्तरंवक्ष्यामीत्यर्थाभेपंचाम
केशूद्रानशुश्रमानश्चवक्तताकानवानितिवप्रश्नोवाचारंभाद्यनर्थकाःस्वरूपतंप्रंथविषयावापिश्रयंवाप्रश्नोवाचार
भावाप्नोवणारद्धायाताानिरर्थकाःउक्तताशूद्रानशुश्रवप्रश्नुष्यादिदेशुपंचात्मकेशुश्रतःसमानशुश्रनिश्चेशुनर्वसु
तश्चपरमकारणात्मनाश्रनिश्चेशुवाचारंभणंविकारानामधेयंमृत्तिकेत्यवप्रत्यमितिशुताातत्वपंचात्मकंप्रत्य
क्षादिभिर्द्विमावतिपरमकारणेभेदमावायपाद्यतिमनसातिाभामनसावचसादृष्ट्यादृष्ट्वातनेरंद्रियेःग्रद्

मवनमन्योन्यदितिबुध्यध्वंजमाश्रमनआदिनिरिंद्रियेर्यदृष्ट्यातत्तन्नदृमावत्यर्थाःग्रंजमातत्वविचारणएतनमर्वात्म
कोदमित्यंजमाह्यत्तरमुक्तांएवंप्रश्नखंडनिमाषणेवात्मरूपमामाद्यातानिश्चयब्रह्मणोपिऽपरिदंयत्पृष्ठंतद्यात्तरमाद्
गुणंथित्यादिनायावदध्यायममाप्तिाभाःगुणाश्चविज्ञातातत्तातगुणाश्चेतप्रिचप्रजाःजीवस्यादृदउत्तायाःगुणाश्चेतामप्र
दाकुतोऽथाग्रयमभिप्रायःयदिकर्तृत्वभोक्तृत्वादिरूपयोतेविषयेःमंयथितंचित्तंबुध्यादिभिश्चवाच्यामजीवस्यस्वरूपंभवे
तर्तर्हिदियागानद्यादतात्मउस्वरूपमदंब्रह्मेवचित्ताध्यामनउतस्वभावतयाविषयेःमंयथनाःग्रतस्तस्यजीवस्यब्रह्म
त्वभावनयाविषयाणांचमिथ्याचानुमंधानेनमर्वतानिर्विद्यनगवंतंभजेतानवत्यंवपरिपूर्णस्वरूपावस्थानमितिादेश
जाःपुत्रकाःमर्वेयुएशुवतःग्राविज्ञातिगुणाश्चवतप्रिाएवंगुणाश्चेतश्रोनयेयंथितंतद्दात्मानाब्रह्मरूपस्यजीवस्यादृद
ग्रध्यस्तःउपाधिःनउस्वरूपंतस्माताभाःगुणेश्चाविज्ञाताचित्तमन्नीहांगुणमेवयागुणाश्चचित्तप्रभवामरूपउभयंश्च

जेतारूपत्रनीस्तांपुनःपुनर्गुणमेवयातस्मात्संसारगुणेषुचित्तमाविशातातष्ठनवमिनाहृषाणविशेषकार्यणनवंतीति
तथोतचित्तंतगुणाश्चएवेयद्धमर्यंनन्मद्रूपामनत्याजतानबुजायदाद्यवस्थावताकृतांएकंवद्रूपद्योकृतांक्रुरलठवद्र
पतावातत्रादाजायदितिगाजायस्वमासुप्तघंश्चगुणानाबुद्धिद्वयांतांसांविलक्षणोजीवःमाक्षिवनविनिश्चितमद्ध
जाग्रज्जागरस्वप्नासुप्तसंज्ञतिबुद्धेरतादृत्तयानबुजीवस्यातांश्चनस्वाभाविकांकिंतुमद्वाजागरणंविद्यातरजमाद्व
ग्रमादिशेनाप्रस्वापंतमभाजातास्तुरीयंत्रिष्ठसंततमितिवस्वमाणक्रमणगुणतएवाजीवस्तुविलक्षणानदवस्थारहि
तएवनिश्चितांकृतांतांसांमाक्षिवनानबुतर्हिकथमदंजागर्मीत्यादिप्रतीतिस्तत्रादायदीतिगाययदिसंस्तुति
बोधेयमात्मानायुणदृत्तिदामयिवार्यस्थितांजह्यात्तयागात्मकुणत्वतस्मांश्चदियेयस्मानामेम्यकुरुतिःस्मरणमनये
तिसंस्तुतिर्बुद्धितयाबंधेयमात्मानायुणदृत्तीर्ददातितस्मान्मायिवार्यस्थितांमनजीवःमंसंस्तुतिबंधंजह्यातातत्तद

एदी-
७१

गुणसांवतमस्थाद्योद्यंत्यागात्मनतिकथंसंस्त्यबंधंकथंचजह्यातातदादात्रदमितिगात्रदंकारकृतंबंधमात्मानार्थविप
र्ययंविद्वान्निर्विद्यसंसारचिंतांवार्यस्थितस्याजनात्रदंकारेणकृतंबंधनंश्रात्मानार्थविपर्ययंश्रानंदाद्यावरणेनान
र्थदृष्टेविद्वानजानन्मननिर्विद्यदुःखात्मतदितिज्ञात्वावार्यस्थितांदृष्ट्वासंसारचिंतांसंसारात्मकदिस्तस्मिनचिंतांश्रनि
मानेतत्रुनांलाभेचिंतांत्यजेदितियावादबंनत्याजनावन्नस्यकर्मज्ञानादिसंबंध्यर्थमित्यादायावदितिगायावन्न
नार्थधात्मोनिवर्त्ततयुक्तिनिगजागर्त्यपिस्वप्नसास्वप्नेजागरणंयथास्यायद्यपिजागर्त्तिकर्मादिश्रुतयापिस्व
पनस्वप्नानपस्वप्निवन्नवतियतोश्रज्ञानमप्रदर्शीश्रनजागरस्वप्नस्वप्नेदृष्टांतांनबुकथंवदमितवर्णाश्रमकर्मा
दीनानाधींनिवर्त्तितानत्रादाश्रमवादितिगाश्रमवारात्मनाश्रेषांभावानांतत्रुतानिदागत्यादतवश्चास्पृष्ट
स्वप्नदत्तायथाश्रभावानोदेदादीनांतत्रुतानिदावर्णाश्रमादिरूपागतयःस्वर्गादिफलंदत्तवकर्माणिवाश्रस्यात्म

नि१

नाशेषा अविद्यावद्विषयावदशेतिभावाभुक्तिमिरित्यर्थः। एवमुक्तीरादायशेतिवा। योजागरत्स्वप्नदिरूपस्तृणधर्मिणो
यन्निर्देशक्रमस्तेमकराणेतीदंतत्सदृशानात्मप्रेक्षुभक्षणप्रमदारतप्रभृतयएकमभृत्यवयानविशेषणहस्तिदर्शिदृष्टिय्यानाश्रुत्यर्थो
नस्तृणानादरादीनप्रमत्तकराणेश्चक्षुरादिनिर्देशाकथंभूतानश्चस्तृणधर्मिणोस्तृणिकबालत्वतारूण्यादिधर्मवतोय
श्चत्वेप्रस्तुदिजागरदृष्टसदृशानवामनामयानस्तेकायश्चक्षुष्टेतानसर्वानुपलक्षणप्रदर्शनप्रभृतयएकाकृतानविशेषणहस्तिदर्श
अवस्थात्रयदृष्टानभूजायदवस्थांमार्वाड्यिाणिपश्यंतिस्वप्नमनाक्षुष्टत्वसंस्कारेणाघाबुद्धिाकथमात्माद्दष्टातत्रा
दाईंद्रियशाअवस्थात्रयेप्यकएवानभूईंद्रियशाविश्वतेजसप्राज्ञाभिन्नाततोदातकुतोमरीशाः। स्मृत्याप्रतिसं
धानमवीवस्थास्वप्नयातायास्वप्नानशंक्यशानंतरंनकिंचिदावदिषामएवएतदिजागर्मीतिउपाधिभिन्नस्तेनविश्व
दिव्यवदारशंतिएतनबालेशर्थाद्यवस्थास्वपिप्रतिसंधाननात्मेक्षंदृष्टव्यंततःकिमेतआदाएवमितिाभाएवंवि

दृश्यप्रपंचणातामनसश्चवस्थात्रयायमयिकृताशंतिनिश्चिताथामिंछिद्यदादृंमनुमानमडक्किंतीशाज्ञानाभिनाभज
तमाखिलमंशयाधिाश्रुणोतायाएतामनसश्चवस्थातामदविद्ययामयिकृतानतत्वतोयंतीतिनिश्चितआत्मरूपो
यंयियेातस्यैयमखिलमंशयानामाधिंआधीयंतेअस्मिन्नित्याधिःअहंकारातंमंछिद्यदादृंदृदिस्थितंमांभजतो
एकमछित्वातदादाअनुमानिंमडक्किंमतानुपदेशोविमतंमिथ्यादृश्यत्वात्सप्तरज्ज्वादिद्यनुमानंवाचारंभणंवि
कारानामधेयंवृत्तिकद्येवमत्यामितिमडक्किंाअनुमानंचमडक्किंचतान्यांतीशाज्ञायाज्ञानाभिंतनतीशेनभज
नखेनैनाअनुमानांतरंदृश्यतिशीशातातिंगाश्चेतविघ्नमभिदंमनसोविलासंदृष्टंविनष्टमतिलोकंतुमलातचक्रं
विनानामकंतुकाधवविभ्रांतिमायास्वप्नेयथाशुणविभ्रांतिताविकल्पाश्चेदंजगत्विभ्रमंशीशातातदेतवामाना
विज्ञांनितद्यातदृश्यत्वात्विनाशित्वाद्यस्वप्नवत्ताअस्तितेचेत्तद्यदजातचक्रवतानभूत्रोमापिकथंनिर्विषयंस्यातावा

दाविज्ञानमितिनिगमनंतस्मात्तविधेयंगुणपरिणामन्नतोविकल्पोनेदंप्रमाणंतियस्मादवंविधंप्रमाणंदृष्टंतस्मान्ना
वादृष्टिंततःप्रतिनिवर्त्यनिजमुखानुभावानिरोद्धाप्रेदृष्टंतत्कथंयदीदृग्वस्तुब्रह्मात्मकंन्नमाय
न्नावतस्मृतिरानिपातात्अथतातादृष्टाद्दृष्टिप्रतिनिवर्त्यनिजमुखानुभावात्ततन्निश्चित्यार्थंचनिवृत्तदृष्टलक्षदृष्टो
निरादृश्यन्नावतामनोवाक्कायव्यापाररहितंश्रयथानन्नुसर्वव्यापारपरिहरणंप्रतिनिपुणानामधिकारकंपानभोज
नादिस्वाभाविकंप्रवृत्तंनन्नुदेहवतःसर्वथाहितदृष्टिप्रतिनिवर्त्तनायागात्तथानःसंसारःस्यादतत्रादाप्रेदृष्टंतति
क्रत्विदावस्तुकव्यापारादिश्यतेयदीदंप्रेदृष्टंतत्तथापिश्वमवस्तुब्रह्मात्मतत्कक्रांतस्तुनमेदायनन्नावादवाकिंतुद
दृष्टंतपर्यंतंस्मृतिरिवस्मृतिःसंस्कारमात्रेणावनाप्रोन्नावंदिश्यर्थाएतदेवोपपादयतिदेहमिति॥नादेहंतनश्चरम
वस्थितमुत्थितंवाभिमानंयन्नरूपतियातोध्रमगम्यस्वरूपंदिवादृष्टंतमथदेववशाडायतंवासायथापरिन्नतंप्रदिशमदो

वादेहमपिनानुसंधत्ते॥ऊतोन्नत्वायतःयेनदेहेनस्वरूपमध्यगमत्तंदेहंयतःकारणादितिवा॥परिन्नतंपरिस्थितंवासोगतं
स्थितंवा॥२

धा॥३५॥ग्रामनाडस्थितंउड्डायतावेवस्थितंततःकविद्यायतंनिगतिंभुनस्तावेवाप्यंश्रागतंयथानवस्थितदृ
दृष्टःपरियात्पमानाधिष्ठुष्टंतिनंतन्नयश्यतितद्दियतादवानत्यादादृष्टोपीति॥ग्रादृष्टाधिदेववशागाखलुक
र्मयावतस्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवमाशुःतंप्रपंचंप्रधिरूढमाधियागःस्वाप्रंभुनर्नप्रजानतप्रतिबुद्धवस्तुंशुद्धदेवव
त्तानगछनस्वारंभकंकर्मयावदस्तितावत्यंतंप्रतिसमीक्षतएवमाशुःप्राणेंद्रियप्रदितःनन्नुतदितस्मिनकदाचिद
प्रजेताधिनेत्यादातमितिस्वाप्रंस्वप्नुत्यंश्रधिरूढःप्राज्ञःमाधिपर्यंतायागायनोश्रतएवप्रतिबुद्धंज्ञातंपरमा
र्थवस्तुयेनसःउक्तार्थतिषांविधासार्थस्वरूपमादाःमायति॥ग्रासयेनतउक्तंवाविप्रायुष्मयश्रोत्रायागायाःज
नीतमागतंयन्नंपुष्परूपंविवक्षयाधद्यःमोक्षोमात्मानात्मविवकायागाष्टांगःतायायुष्मंस्तदप्यायन्नंविलुंपुष्परूप
विवक्षयद्यानधर्मश्चिफपरिशिष्टंतिनयंश्रतएवयान्नदंप्रकृपणब्रह्मणाप्याछमाधावत्यनुवारान्नविद्यति॥

अहंत्याग्यसांत्यम्यमत्यम्यन्तम्यातजग्।एरायणंद्विजश्रेष्ठाश्रियाकीर्त्तिमयवाश्रयाग्यम्यईश्वरार्पणाबुद्धिकिंय
माणम्यकर्मणोम्यांत्यम्यतत्वज्ञानम्यनाशहेतुज्ञानम्यामत्यमनुशीयमानाधर्मःकृतंप्रमीयमानाधर्मःतत्रःप्रभावा
एतषांपरमयूनांकिंवामामितिःगाःमांभजंतिगुणाःसार्वनिर्गुणंनिरपेक्षंसुहृदंप्रियमात्मानंसाम्यंगादार्यगु
णाःअजकथंवृताःअगुणाःगुणपरिणामस्वरूपानभवंतिःकिंतुनित्याइत्यर्थःगाःश्रीभगवानुवाचःइतिमत्रिभमरे
दासुनयःमनकाद्यामनाजयित्वापरायान्क्रियायगुणतमंसत्रवेःअंगमयाश्रद्धयातमोदुर्जयागाःतेरदृष्टजितात्म
म्यकृमंस्कृताःपरमर्षिभिःप्रतीयायस्कंधमपद्मपनायरामश्निगधःप्रतीयायप्रतिगातास्मीतिःगाःइतिश्रीभाग
तमहापुराणेएकादशस्कंधेदंमगीतंनामत्रयोदशोध्यायगाःगाःचउद्धवोपरंश्रेयान्क्रियावनचेतरताइत्येतद्व
ष्यीतध्यनयागश्चमदाराधनेगाःएवंतावद्भगवतान्क्रियामोक्षरूपकंप्राप्यउवेश्वव्यतिरिक्तान्यानिसाधना

निवदंतीतत्रविशाषनिर्धरणायप्रछंतिःवदंतीतिःगाःअवउवाचःवदंतिस्मश्रयांमिबरूनिब्रुवादिनांतषांविकल्प
प्राधान्यमुतादाएकमुख्यतागाःश्रेयांसिश्रयंसाधनानिःकिंविकल्पेनप्राप्तश्रेयतादाकिंवाएकस्मिंवमुख्यतागाएकमुख्य
वपक्षात्तानुबोऊमादाःनवतांतिःगाःनवतांसादृतःस्वामिनंक्रियागाःनापक्षितानिरपेक्षंतावतांसंगंयनत्वयाविं
विशेत्मनाःश्रेयःपक्षितंत्रनापक्षायमिनमगाःग्रहिंसकाःश्रेयमर्थानवतान्क्रियागाःएकंकांश्रेत्यवयानिश्रयांसा
धनानिवदंतीतांषांकिंविकल्पेनसार्वपौरुष्यफलत्वोपयोगाकश्चिदस्तिविशषतीतत्रक्रियावादाःफलत्वेनमुख्या
श्रेन्यानिगुणप्रधानयत्नमारणगुणपक्षस्थानीयस्वर्गादिफलबुद्धिनिःप्राणिनिःप्राधान्येनपरिकल्पितानिगुणफलानीतिविवे
कंकुर्वत्येतेनुमारणबऊभावदार्थप्रतिपत्तिप्रादाकालेनतिमन्नतिगाःगाःश्रीभगवानुवाचाकालेननष्टाप्रलयेवाणीयंवै
दृसंज्ञितामयादोब्रह्मणप्रोक्तधर्मायस्यांप्रदोत्मकाःश्रेयात्मकामाप्यतात्माविन्नेयनमगाःगाःतनप्रोक्तंउद्धवायम

नवेषूर्वजायसः। ततो भृग्वादयो गृह्णन्सप्तब्रह्ममहर्षयः॥४॥ भृग्वादयः। भृगुश्च मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः। इत्ये
ते सप्तब्रह्माणः प्रजापतयः। ते च ते महर्षयश्च॥७॥ तेभ्यः पितृभ्यस्तत्पुत्राः देवमानवगुह्यकाः। मनुष्याः सिद्धगंधर्वा सवि
द्याधरचारणाः॥५॥ किं देवाः किं नरा नागाः रक्षः किं पुरुषादयः। बह्व्यस्तेषां प्रकृतयो रजःसत्वतमोभुवः॥६॥ किं देवाः किं चि
त्स्वदहोर्गंध्यारादिराहित्येन किं देवा मनुष्या वेति संदेहास्पदद्वीपांतरमनुष्या एव। एवं किं नराः किं चिन्नरा इव मुखतः
शरीरतो वा। किं पुरुषाः किं चित्पुरुषा इव वानरादयः। प्रकृतयो वासना बह्व्यस्तु रजःसत्वतमांसि भुवो जन्मस्थाना
नि यासां ताः॥७॥ याभिर्भूतानि भिद्यंते भूतानां मतयस्तथा। यथा प्रकृतिसर्वेषां चित्रा वाचः श्रवंति हि॥८॥ भूतानि
देवासुरमनुष्यादीनि। चित्रा वाचः वेदार्थख्यापनविषयाः॥७॥ एवं प्रकृतिवैचित्र्यात् भिद्यंते मतयो नृणां। पारंप
र्येण केषांचित्पाडषंडमतयो परे॥८॥ एवमित्युक्तोपसंहारः। केषांचिदध्ययनादिशून्यानां उपदेशपरंपरया। न

एवी
९५

तु केचिद्बौद्धचार्वाकादयो वेदपाठहीनाः पृथक्श्रेयो वदंति तत्कथमिति चेत्तत्राह। अपरे पाषंडमतयः वेदविरुद्धार्थमत
यः निर्मूलश्रेयोवादिन इत्यर्थः। तत्प्रकृतीनां मायागुणमूलत्वात्। एवं मतिवैचित्र्यकारणमाह। मन्मायेति॥७॥ मन्मा
यामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ। श्रेयो वदंत्यनेकांतं यथाकर्म यथारुचि॥९॥ मन्मायामोहितधियः। अनेकांतं
नानाविधं। तदेवाह। धर्ममिति सार्द्धेन॥७॥ धर्ममेके यशश्चान्ये कामं सत्यं शमं दमं। अन्ये वदंति वै स्वार्थं ऐश्वर्यं त्यागभो
जनं॥१०॥ धर्मकर्ममीमांसकाः। तदर्थं मोक्षार्थं न प्रवर्त्तेत। तत्र काम्यनिषिद्धयोः। नित्यं नैमित्तिकं कुर्यात्प्रत्यवायजिघां
सया। इत्यादि। यशः काव्यालंकारकृतः। यथाहुः। यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य पुण्यालोकेषु गीयते। तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलो
के महीयते। इति। कामं वात्स्यायनादयः। सत्यं शमं दमं च योगशास्त्रकृतः। अन्ये दृष्टार्थवादिनो दंडनीतिकृतः। वै प्रसिद्धं।
ऐश्वर्यमिव स्वार्थं पुरुषार्थं वदंति। अतः सामान्यकृपाया एव श्रेयःसाधनमिति तेषां मतं। तथैव त्यागं भोजनं च लोकाय

निकामावाप्तानाम्॥ कचिद्यत्रतापदानंवतानियमानयमान्यत्रतापदानंयातादृवतादृज्ञानांतपश्चदानंचातपांसुल
फजन्यमिथ्यादृश्चाद्यंतवंतइति॥ आद्यंतवंतायतेषांलोकाःकर्मविनिर्मिताःडाखोदृक्षीक्षामानिष्टाःक्षुद्रानंदाश्च
वार्धिता॥१॥तेषांलोकाएतेःसाध्यनिफलानितमानिष्टामादवसानान्नोगकालेप्यदृष्टयादिनिःक्षुतार्धिताव्याप्ता
त्रक्लेक्षुखंत्रमादाप्रयोतियावदध्यायसमाप्तिः॥ मय्यर्पितात्मनःसम्यनिरपेक्षस्यसर्वतोमयात्मनासुखंयत्तत्क्व
तात्म्यादियात्मनो॥२॥दृस्यात्मयापरानंदकृपणाआत्मनास्वरूपावनस्फुरतःकिंचान्यांतत्तल्लोकादिपरिछिन्नंसु
खंनरूप्यडपरिपूर्णमित्याहाःअकिंचनप्रदांतस्यनांतस्यसमचेतसाप्रयामंतुष्टमनसःसर्वाःसु
दृशयादिना॥२॥परिपूर्णतामवाहुःनपारमेष्ठ्यमिति॥ नपारमेष्ठ्यंनप्रादंद्राधिष्ठ्यंनसार्वलोमंनरसाधिपत्यंनयो
गसिद्धीरपुनर्भवंवाप्यर्पितात्मेछतिमद्विनाथत्तास्वराजाधिपत्यंपातालादिस्वाम्यंअपुनर्भवंमोक्षमणिमद्विना

मांदित्वाश्रयन्नेष्ठतिःभद्रंमवतमप्रेष्टइत्यर्थः॥ममापिसएवप्रेष्टइत्यादानतथेतिशस्यां॥ ३॥नतथामप्रियतमआ
त्मयानिर्नाशंकरःनचसंकर्षणोनश्रीर्नचात्मावयथाभवान्॥५॥ आत्मायानिर्व्रताशांतोवापिशंकरःमस्वरूपभूतो
पिसंकर्षणोभ्राताप्यीमार्यापिआत्मामछरीरमपियथाभक्तइतिवक्तव्यंअतिदार्ढ्यादायथाभवानितिज्ञा
तिनःप्रियतमत्वमवदर्शयतिःनिरपेक्षमितिः॥ ४॥ निरपेक्षंमुनिंशांतंनिर्वैरंसमदर्शनंःअनुव्रजाम्यहंनित्यंपूय
येत्यंक्रिरेणुभिः॥३॥तवत्तविधभक्तजनांतमांजनाःसुखंतिनाडुनाज्ञानीचात्मेवामतमितिभगवद्वचनोदाहरणंमद
तत्वन्निब्रह्मांडानिपविलीकुर्यामितिभावानर्थः॥ किंचामभक्तानांसुखंएतावदवेहतमितिवावक्तुंकःसमर्थः॥ ता
त्स्वसंवद्यंनिरुपममित्यादानिःकिंचनाइति॥ ५॥ निःकिंचनामयदुरक्षावतसाधवोमदंताखिलजीववत्सलाः
कामैरनालब्धधियोजुषंतियन्नैरपेक्ष्यंनविदुःसुखंमम॥१७॥मदंतानिरहंमानाःअनालब्धधियःअस्पृष्टचित्ताःनिः

किंचवादीनांयथेष्टंदृष्टमङ्गीकृत्यापिएवंभूतानामप्रमाणीयाय्युक्तंघटितमेवंतर्हितत्रापिएवंविधनीत्याऽऽकृतानिरूपणंनास्त्ययेरुणीयंषघातनिरूपणंतिरस्कृत्यैवनाप्रमाणस्थापनिरूपणीत्यर्थोयथाएवंभूतानांमतानामप्रमाणेऽभ्युपगम्यमानेघातपक्षीणांतिरस्कृतएवयन्निरूपणंतद्विधानेऽभ्युपगम्यमानेऽपिवाद्याक्षेपाक्षेपकयोर्यतोप्राक्षेपाक्षेपकयोर्वऽक्रमेणकथायतोप्राक्षेपाक्षेपकयोर्नार्थएवद्याद्बाधमानइतिचेन्नबाधमानापिप्रक्रमेविषयेरञ्जितेंद्रियोप्रायेणप्रक्रमाविषयेर्नाभिभूयतेऽतोऽञ्जितेंद्रियापिप्रक्रमेविषयेरक्षमाणापिप्रक्रमामप्रथमाऽऽयथाग्निंस्तुवन्निरुद्धिकारात्वेधंमिन्नमप्रमातातथाप्रविषयाच्चक्रियाऽवेमांसिद्धत्वात्।एवंपाकार्थंप्रक्षालितापाग्नेयथाकाष्ठानिनमीकरोतितथारागादिनापिकथंचिन्मद्विषयामतीमप्रक्रियमस्तुपापानीतिनगवानपिस्वप्रक्रियमद्विमाश्चर्यएमंबोधयतिन्यवेऽऽवविस्मयंशृण्विति।यतएवंभूतंश्रेयोनाश्रुत्वाद्याद्बनमाधयतीतिचेन्नाऽऽनमाधयतिमांधमनिमांख्यायाऽऽवेत्यानमाधयन्नपस्यागायथाचक्रियमो

क्षितात्।२०नक्त्वाद्यमकथायांद्यश्रद्धयात्माप्रियंमतोऽनक्रियुनातिमन्निष्टाश्चपाकानपिप्रंचवानाऽश्रद्धयायानक्रियायांनवाऽजातिदोषादपीत्यर्थोऽनक्त्वाभावश्रद्धमाधनंव्यर्थमित्यादाक्षाद्याधर्मइतिचेन्नाधर्मप्रद्येदायापतोविद्यावातयाबाधितात्।प्रक्रियायतमात्मानंनमप्यकुप्रश्नातिद्विषन्नाक्षिक्षाद्याद्याकथमितिचेन्नाकथंविनारागप्रदर्षऽवतात्वतस्विना।विनानंदाश्रुकलयाश्रुद्वेऽक्त्वाविनाशयोऽसारागप्रदर्षादिकंविनाकथंनक्रियंगम्यतेऽक्त्वाविनाकथमाशयंश्रुद्वेदितिकिंचाप्रक्रियंस्वाश्रयंनाधयतीतिकिंवक्तव्योयतोनगऽऽवानादिलक्षणोप्रक्रियुक्तोलोकंसर्वंधुनातीत्याद्यावाग्नितिचेन्नावाग्नौऽऽदाऽवतयाप्रविष्टंनादिद्यतीक्षांदग्नतिक्रुविद्वाविलज्जऽऽयतिवृत्यातवप्रक्रियाक्तास्तुवनंधुनातिऽधाप्रविचनक्रोवात्मशुद्धिंनाद्यतश्तिप्रदृष्टांतमाद्यायथेतिचेन्नायथाग्निनादेप्रमलंजदातिध्मातंधुनात्वंप्रजतेर्हयंद्याद्यात्मा

ऽकर्मऽद्यायंविधूयप्रक्रियायागनप्रजद्याद्यायोऽऽयथाग्निनाध्मातंसुवर्णंप्रेतंप्रेवसुवर्णंप्रेतंप्रलंजदातिस्वंनि

जं रूपं च भजते। न तु स्खलनादिभिः। कर्मानुशयं कर्मवासनां भजते मद्रूपतामापद्यते। न तु ब्रह्मविदाप्नोति परं तमेव विदित्वा
मृत्युमेतीत्यादिश्रुतिभ्यो ज्ञानादेवाविद्यानिवृत्त्या त्वत्प्राप्तिरवगम्यते। कुतो भक्तियोगेनेति चेत्। सत्यं तद्यज्ञानं भक्त्या
भवतीत्याह। यथेति॥ ७॥ यथा यथात्मा परिमृज्यते सोमत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः। तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं चक्षु
र्यथैवांजनसंप्रयुक्तं॥ २६॥ आत्मा चित्तं परिमृज्यते शोध्यते। मत्पुण्यकथानां श्रवणैः अभिधानैश्च भक्तिरेवावांतरव्या
पारो ज्ञानं न पृथगित्यर्थः। किंच ज्ञानं नाम चित्तस्य मदाकार परिणामः। स च मां भजतः स्वत एव भवति। न तु यन्नांतरमाय
क्षत इति सदृष्टांतमाह। विषयानिति॥ ७॥ विषयान्ध्यायतश्चित्तं विषयेषु विषज्जते। मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते
॥ २७॥ यदस्मादन्यत्सारं धनं तत्फलं च स्वप्नं मनोरथवदभिध्यानमात्रं। तस्मात्तद्विहाय मय्येव मनः समाहितं कुर्विति प्रकरणा
र्थः। प्रकरणार्थमुपसंहरति। तस्मादिति॥ ७॥ तस्मादसदभिध्यानं यथा स्वप्नमनोरथं। हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भाव

एटी॰
९८

भावितं॥ २८॥ मद्भावभावितं मद्भावेन भजनेनैव शोधितं विशेषतो वास्यायनाद्युक्तकाममार्गाः परित्याज्या इत्याह
स्त्रीणामिति॥ ७॥ स्त्रीणां तत्संगिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान्। क्षेमे विविक्त आसीनश्चिंतयेन्मामतंद्रितः॥ २९॥ आत्म
वान्धीरः सन्क्षेमे निर्भये देशे विविक्ते विजने एतदुपपादयति। न तथेति॥ ७॥ न तथास्य भवेत्क्लेशो बंधश्चान्यप्रसं
गतः। योषित्संगाद्यथा पुंसो यथा तत्संगिसंगतः॥ ३०॥ अस्य पुंसः यथा तत्संगिसंगतः क्लेशो भवेत्। यथा च बंधो योषित्सं
गेन तथान्यप्रसंगतो न भवेदिति मां चिंतयेदित्युक्तं। तत्र प्रकारं पृच्छति। यथेति॥ ७॥ उद्धव उवाच॥ यथात्वामरविंद
क्ष यादृशं वा यदात्मकं। ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मे ध्यानं तद्वक्तुमर्हसि॥ ३१॥ यथेति ध्यानांगप्रश्नः। यादृशमिति ध्येयविशेषेण प्र
श्नः। यदात्मकमिति यस्य तानि विशेषणानि तत्स्वरूपप्रश्नः। तत्तथा एतन्मे ध्यानं वक्तुमर्हसीति पाठः। तत्रायमर्थः। मुमु
क्षुस्त्वां यथा ध्यायेत्तन्मे वक्तुमर्हसि जिज्ञासोः कथनाय पुनरेतत्। गमनुत्तरदास्यामेव पुरुषार्थः। न तु ध्यानेन कृत्यमस्ती

तिनउक्कंवायापसुक्कघ्गंधवामोलंकारचर्चिताउक्तिष्टभोजिनादामान्तवमायांजायमदीनिवंवक्रुमर्दमीतिपाठस्तु
गमाधमनघधमनवाद्यागम्यधमनंवक्रुमर्दमीत्यर्थोयमनियमायाबऊरुगाउक्तवातेनतद्धमनांगा
न्नेनामनाप्राणायामप्रकारमादामप्रकृतिचतुर्निगाश्रीभगवानुवाचमन्त्रामनआमीनःममकायायथासुखंदृढ
मुक्तंगआधमयस्वनामायनिरोहणाःश्रमानाम्नस्थितनातिनीचआसनेकंबलादोममकायायथासुखमासी
नश्तिनास्त्रिस्वास्तिकादिनियमश्चत्कक्कंनोमायनिरोहणंचचित्तास्थेयर्थेअंतर्जल्पाबहिर्दृष्टिःस्थिरचित्तासुमंगुनश्नि
यागशास्त्रोक्तेगाप्राणस्यायायन्मार्गेप्रकंनकारचाकोविपर्ययेणापिरानिरुत्यामेहिजितेंद्रियाश्विपर्यये
णरचकश्रकंनककामेणायद्वावामनाश्रितंदक्षिणयात्पजतातयावाश्रितंवामयाद्यवंविपर्ययेणयथोक्तं
योगशास्त्रेईडयाश्रायद्वंत्पजेत्पिंगलयातत्रतिनिर्जितेंद्रियश्तिपत्यादारउक्तंप्राणायामाद्विविधाभगवेद्यग

नश्चेतिततःश्रेष्ठवात्प्रणवगर्भादाकृदीनिवाच्यंगाभकृत्यवछिन्नमोंकारंघंटानादंविशोर्ध्वितःप्राणेनारीर्यतेनाथ
ध्वनःसंवशायस्वरांश्चमूलाधाराद्रभ्यब्रह्मवछिन्नमंतंघंटानादवल्प्रणवाकारंहृदिमंतंप्राणनउदीर्यब्रह्मंधूर्तिपर्यं
तंनीत्वाकथांबिनोर्णवेतौतत्रभावातीतस्वरंपंचदशोबिंडमंवशातःअथघनरित्यप्रतंचबिंडशिरस्कंऊर्ध्वादिश्य
र्थोयथाचूलाधाराद्रभ्यधूर्तिपर्यंतंबिशानवछिन्नमंतंहृदिमनाभिप्राणानादीर्यान्नित्यब्रह्मंअथघन
स्वनांकारंघंटानादंवल्पंस्वरेउदात्तंनादंस्थिरीकुर्यात्गाएवंप्रणवमंत्रकंप्राणमंधनमभ्यसेत्तादृशस्त्रविष्व
णमात्मादेवकृतानिलाश्रवतिएवंध्यनोगमुक्तायादृशमित्यात्मानंवक्रुंध्येयपीठ
मादाहृत्पुंडरीकंमितिमार्दनोगाहृत्पुंडरीकमंतस्थंमृर्दनालमधोमुखंध्यात्वार्द्धमुखमुन्निद्रमष्टपत्रंमकर्णिकांश्व
भ्रंतास्थंदद्यांतवन्निंदमृर्दनालमधोमुखंवक्रुंजितकदलीपुष्पमंकांयदस्तितद्विपरीतंध्यात्वेतिगाकर्णिकायांच

कमलनाल
तंउवतृ३

जि३